

રાત્રિભોજન મીમાંસા

સૂર્યોદય

સૂર્યાસ્ત

શાસન નાયક વીરજીએ, પામી પરમ આધાર તો,
રાત્રિભોજન મત કરો એ જાણી પાપ અપાર તો,
ધ્રુવડ કાગને નાગનાએ, તે પામે અવતાર તો
નિયમનોકારશી નિત્ય કરોએ, સાંજે કરો ચોવિહાર તો ॥૧॥
(પૂ. મુનિ. જીવવિજયજી)

સંપાદક : ડૉ. કવિન શાહ બીલીમોરા.

Ratri Bhojan Mimansa

રાત્રિભોજન મીમાંસા

: વિશેષ સૂચના :

પુસ્તકની આશાતના કરવી નહિ.

પુસ્તકની જરૂર ન હોય તો જ્ઞાનભંડારમાં જમા કરાવવું.

અન્ય વ્યક્તિને વાંચવા આપવું. ભલામણ કરવી.

: સંપાદક :

ડૉ. કવિન શાહ

બીલીમોરા.

: પ્રકાશક :

રૂપાબેન અસ્તિકુમાર શાહ

૧૦૩-સી, જીવન જ્યોત એપાર્ટમેન્ટ,

વખારીયા બંદર રોડ, બીલીમોરા - ૩૮૬ ૩૨૧.

ફોન : ૦૨૬૩૪ - ૨૮૮૭૮૨

Ratri Bhojan Mimansa

રાત્રિભોજન મીમાંસા

રાત્રિભોજન મીમાંસા

પ્રથમ આવૃત્તિ - સંવત ૨૦૬૯, અક્ષય તૃતીયા

નકલ - ૭૫૦

કિંમત : રૂ. ૫૦/-

પ્રાપ્તિસ્થાન / પ્રકાશક :

રૂપાબેન અસ્તિકુમાર શાહ

૧૦૩-સી, જીવન જ્યોત એપાર્ટમેન્ટ, સી બીલ્ડીંગ, વખારીયા બંદર રોડ,
બીલીમોરા - ૩૮૬ ૩૨૧. ફોન : ૦૨૬૩૪ - ૨૮૮૭૮૨

ટાઈપ સેટીંગ - ડિઝાઈન :

યાત્રા ગ્રાફીક્સ

ફોન : ૦૭૯ - ૨૫૫૦ ૬૧૪૯

મુદ્રક : દિવ્ય વિઝન

૨૯, કે. બી. કોમર્શીયલ સેન્ટર, ખાનપુર, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧.

ફોન : ૦૭૯ - ૨૫૫૦ ૬૧૪૯

શ્રદ્ધા આભાર

પ. પૂ. ગુરુભગવંતોની
કૃપા અને માર્ગદર્શનની અનુમોદના

પ. પૂ. આચાર્ય પદ્મચશસૂરિજી

પ. પૂ. આ. રાજચશસૂરિજી

પ. પૂ. આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી

પ. પૂ. આ. શીલચંદ્રસૂરિજી

પ. પૂ. આ. મુનિચંદ્રસૂરિજી

પ. પૂ. પં. પ્ર. વ્રજસેનવિજયજી

પ. પૂ. મુનિશ્રી સર્વોદયસાગરજી

પ. પૂ. મુનિશ્રી જયાનંદવિજયજી

પ. પૂ. સાધ્વીજી વિરાગરશાશ્રીજી

પ. પૂ. સાધ્વીજી શાશ્વતચશાશ્રીજી

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાન મંદિર, પાટણ.

શ્રી કૈલાસ સાગરસૂરિ જ્ઞાન મંદિર, કોબા.

એલ. ડી. ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડોલોજી, અમદાવાદ.

ડૉ. ભાનુબેન શાહ, મુંબઈ

ડૉ. રતનબહેન છાવડા, મુંબઈ

શ્રી બિપિનભાઈ ત્રિવેદી, જંબુસર

શ્રુત ભક્તોની
આર્થિક સહાયની અનુમોદના

મુખ્ય લાભાર્થી

શ્રેષ્ઠી શ્રી કંચનલાલ ગભરૂચંદ શાહ

(ચાણસ્માવાળા)

સુપુત્ર મહેન્દ્રભાઈ

શ્રેષ્ઠી શ્રી જેચંદભાઈ પ્રેમચંદભાઈ મહેતા

(મુલુંડ)

સુપુત્ર ધનવંતભાઈ

શ્રેષ્ઠી શ્રી રમણીકલાલ નેમચંદ મહેતા

(ઉમરગાંવ)

સુપુત્ર પ્રકાશભાઈ

શ્રેષ્ઠી શ્રી ભાઈલાલભાઈ હરજીવનદાસ નારેચાણિયા

(દાદર, મુંબઈ)

સુપુત્ર મયૂરભાઈ

સુશ્રાવિકા મોહિનીબેન માણેકચંદ લુક્કડ પરિવાર

સુશ્રાવક માણેકચંદ હજારીમલ લુક્કડ

(ભીનમાલ, રાજસ્થાન)

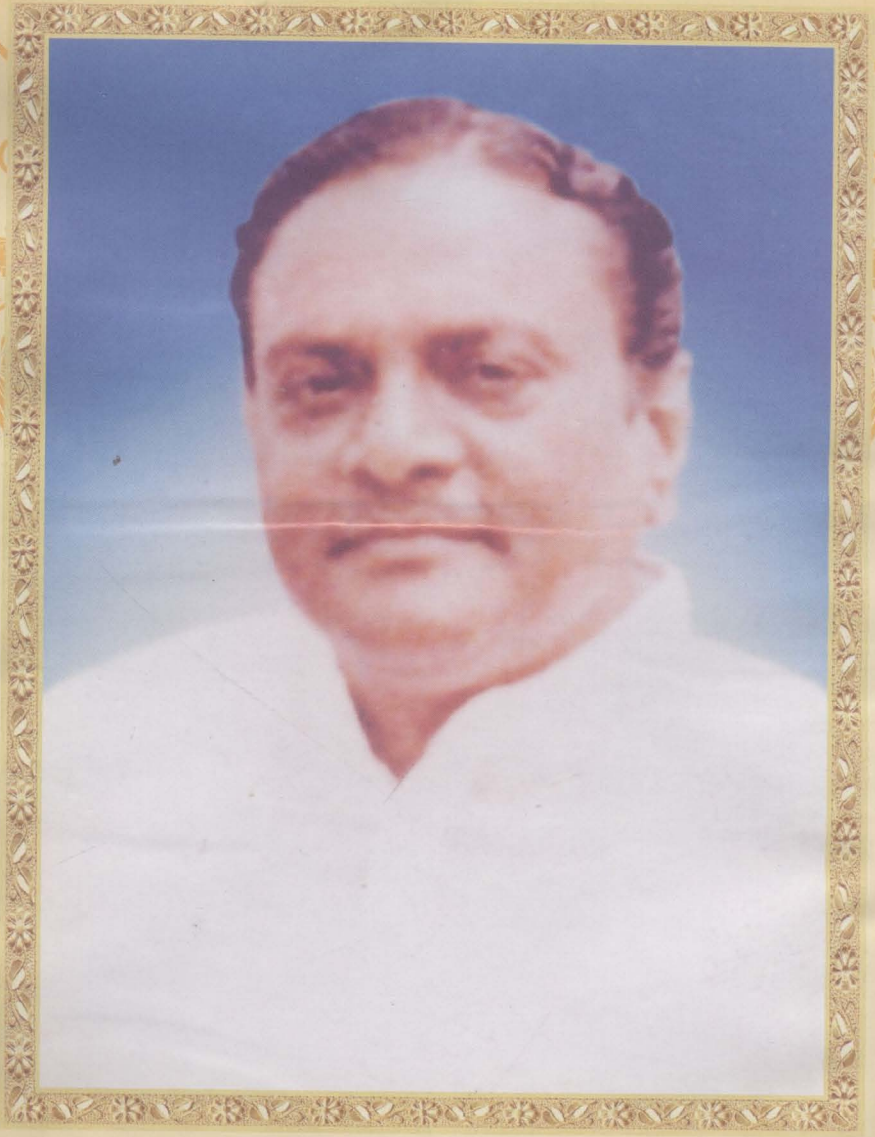
સુશ્રાવિકા મોહિનીબેન માણેકચંદ લુક્કડ પરિવાર
સુશ્રાવક માણેકચંદ હજારીમલ લુક્કડ
(ભીનમાલ, રાજસ્થાન)

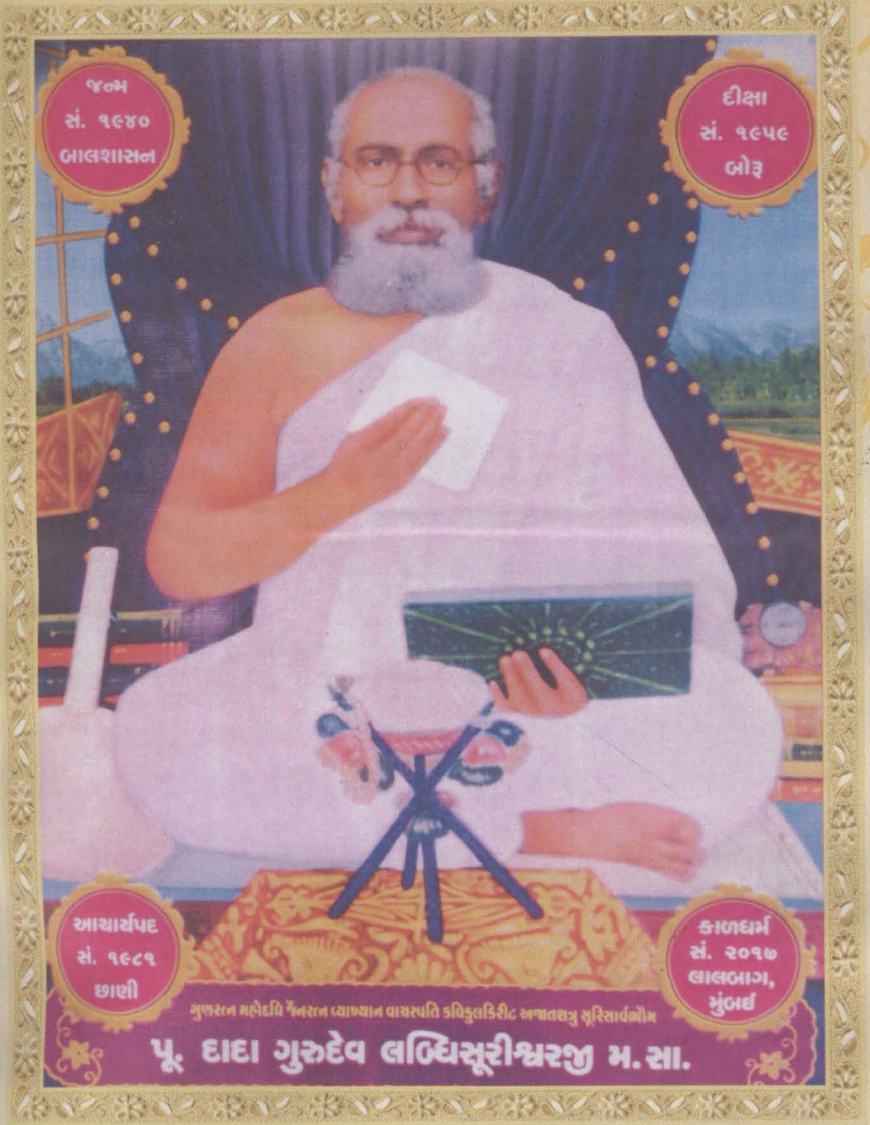
શ્રેષ્ઠી શ્રી જેયંદભાઈ પ્રેમયંદભાઈ મહેતા
(મુલુંડ)
સુપુત્ર ધનવંતભાઈ

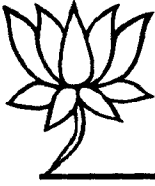
શ્રેષ્ઠી શ્રી રમણીકલાલ નેમચંદ મહેતા
(ઉમરગાંવ)
સુપુત્ર પ્રકાશભાઈ

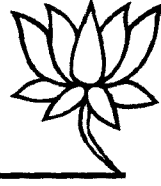
શ્રેષ્ઠી શ્રી ભાઈલાલભાઈ હરજીવનદાસ નારેયાણિયા
(દાદર, મુંબઈ)
સુપુત્ર મયૂરભાઈ

પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવ
શ્રી લલ્લિસૂરીશ્વરજી મ.સા.
નો મિતાક્ષરી પરિચય

અર્પણ

પંચ મહાવ્રતધારી
આધુ-આધ્વીજી
ભગવંતો જાવજતુવ
રાત્રિભોજનનો
વ્યાગ કરે છે
તેની અનુમોદના અહ
પૂ.શ્રીના ચરણોમાં
આદર અર્પણ.

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

ૐ હ્રીં નમઃ

ૐ હં નમઃ

શ્રી અનંત લબ્ધિનિધાનાય ગૌતમ સ્વામિને નમઃ

પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવ શ્રી લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.નો
મિતાક્ષરી પરિચય

યસ્ય દૃષ્ટિઃ કૃપાવૃષ્ટિઃ, ગિરઃ શમસુધાકિરઃ ।
તસ્મૈ નમઃ શુભજ્ઞાન, ધ્યાનમગ્નાય યોગિને ॥

સ્વનામ ધન્ય બહુશ્રુત ગીતાર્થ જૈનરત્ન વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ કવિકુલકિરીટ સમગ્ર જૈન સંઘના મૂર્ધન્ય, અજાતશત્રુ, મહાપુરુષ પૂજ્યપાદ લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા કે જેઓની જન્મ શતાબ્દી, દીક્ષા શતાબ્દીની ઉજવણી બાદ આજ વર્ષે જેમના સ્વર્ગારોહણની અર્ધશતાબ્દી સમગ્ર ભારતના જૈન સંઘોમાં અપૂર્વ બહુમાન સાથે ઉજવાઈ.. તે જૈન સંઘના જવાહીર સમા પૂજ્ય દાદા ગુરુદેવશ્રીજીનો.. જન્મ.. ધનધાન્ય સદાચાર અને સંસ્કારથી સમૃદ્ધિ ગુજરાત દેશના ભદ્રિક પરિણામી સુંવાળપંથકના ભોયણીતીર્થથી નિકટ રહેલા બાલશાસનની પાવનભૂમિમાં થયો હતો.

શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠી શ્રીયુત પીતાંબરદાસના શીલ સદાચાર સંસ્કારથી શોભતા ગરવા શેઠાણી મોતીબેનની કુખે વિ. સં. ૧૯૪૦ પો. સુ. ૧૨ના મંગલ દિવસે ઉચ્ચ રાશિનો ચંદ્ર અને ઉચ્ચનો ગુરુ ને કર્ક લગ્નની મંગલ ઘડીમાં થયો હતો. માતાપિતાને ફોઈબા દ્વારા તેઓશ્રીનું નામ લાલચંદ રાખવામાં આવ્યું હતું.

માત્ર ૪ વર્ષની ઉંમરે સ્વપ્નમાં ચતુર્મુખ જિનયુક્ત ભવ્ય સમવસરણના એમને દર્શન થયા હતા. પ્રભાતે બાલ લાલચંદના મુખથી પ્રભુના દર્શનને સમવસરણના વર્ણન સાંભળી સહુ આભા બની ગયા હતા. બાળપણથી પરમાત્મતત્ત્વની કૃપા ધારાથી અભિષિક્ત બાલ લાલનું ભાવિ ઘણું જ ઉજ્જવળ છે એવી સૂચના જાણે મળી હતી.

બાલશાસનમંડન પદ્મપ્રભસ્વામીની ભક્તિથી કુશાગ્ર બુદ્ધિમાન લાલચંદે પોતાના રૂપ, ધૈર્ય, ચાતુર્ય ને કંઠ માધુર્યથી સમગ્ર બાલશાસનના મન મોહી લીધા હતા... તો.. સર્વ શિક્ષકોને પણ પોતાની તીવ્રમેઘાથી શીઘ્ર અભ્યાસ દ્વારા માત્ર ૧૧ વર્ષની ઉંમરે પ્રસન્ન કર્યા હતા.

એકવાર ન્યાયાંભોનિધિ પૂજ્યપાદ વિજયાનંદસૂરિજી મ.સા. (આત્મારામજી મ.સા.)ના પટ્ટાલંકાર સદ્ધર્મ સંરક્ષક કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. બાલશાસનમાં પધાર્યા. તેમની ઓજસ્વી પ્રભાવક વાણી અને એમની પવિત્ર આશિષધારાથી સહુ પ્રથમ લાલચંદના માનસમાં વૈરાગ્યબીજની વાવણી થઈ.

આગળના વિદ્યાભ્યાસ માટે દલસીફોઈના ઘરે માણસા મુકામે લાલચંદ આવ્યા. વિદ્યાભ્યાસમાં તો નક્ષત્રની જેમ ઝળહળી ઉઠેલા લાલચંદ સરખે સરખા મિત્રો સાથે ગામના મલાઈ તળાવમાં તરણકળામાં પણ અપૂર્વકુશળ થયા. તળાવની ૭ કોઠાની વાવમાં, ઉપરથી કૂદકો મારી છેક ૭ મા કોઠાની માટી હાથમાં લઈને આપતા ને કલાકો સુધી તરી શકતા હોવાથી લાલચંદ ‘મલાઈના મગર’ કહેવાયા.

ધર્મરૂચિ લાલચંદ નિત્ય જિનપૂજા સાધુ સેવા સત્સંગમાં પણ રક્ત રહેતા.

એકવાર ઉદ્યોતવિજયજી મ.સા. માણસામાં યાતુર્માસ કર્યું. એમના વૈરાગ્યવર્ધક પ્રવચનોથી લાલચંદની વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થઈ. ત્રણ વખત દીક્ષા લેવા માટે ઘરેથી ભાગીને ગયા પરંતુ કુટુંબીજનના પ્રબળ મોહથી ત્રણ ત્રણવાર દીક્ષા લેવા માટેના પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા પરંતુ લાલચંદની પુણ્યાઈ જોર કરતી હતી ને પ્રૌઢ પ્રતાપી નિઃસ્પૃહ ચૂડામણિ કમલસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ માણસામાં યાતુર્માસ કર્યું.

પૂજ્યશ્રીની અપૂર્વ દેશનાથી લાલચંદની વૈરાગ્ય જ્યોત હવે જ્વાળા બની ગઈ હતી. સંસારના ભોગ ભયાનક લાગ્યા, સ્નેહીઓના સ્નેહ બેડી જેવા લાગ્યા ને સંસાર સર્પ જેવો ભયંકર ભાસ્યો ને એકવાર એકાંતમાં મનખોલી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. પાસે પોતાના સગા-સ્નેહીની મોહ દશા.. દીક્ષાના અંતરાયની કથા કહેતા પોતાની હૈયાની વ્યથા એમણે રજૂ કરી.

વિનય, વિવેક, વૈરાગ્યવાસિત ભવભીરૂને.. શાસનનો સમ્રાટ થઈ શકે તેવા શક્તિપુંજ સમા લક્ષણવંત નવયુવાન લાલચંદની વ્યથાને અવસ્થા સમજી.. શાસનધોરી પૂજ્ય કમલસૂરિજી મ.સાહેબે ગુપ્તમંત્રણા કરી એમને આશ્વસ્ત કર્યા. યાતુર્માસ બાદ ત્યાંથી વિહાર કરી પૂજ્ય કલમસૂરીશ્વરજી મ.સા. બોરુગામમાં પધાર્યા.

મહિનાઓથી છેલબટાઉ યુવાનો સાથે આનંદ પ્રમોદમાં મસ્ત લાલચંદ હવે વૈરાગ્યથી ઉન્મુખ થયો છે એમ જાણીને નિશ્ચિત બનેલા દલસીફોઈના સમગ્ર પરિવારને.. રાતના ઊંઘતા રાખી બહારથી તાણુ મારી ઊંટ ઉપર બેસી દીક્ષાના તીવ્ર અભિલાષી લાલચંદ વિ.

સં. ૧૯૫૯ કા. વ. દના દિવસે ૧૯ વર્ષની વયે પૂ. કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના પાવન હસ્તે બોરુ મુકામે સત્ત્વશાળી લાલચંદે ચારિત્ર રત્નગ્રહણ કર્યું ને તેઓનું લબ્ધિ.. લબ્ધિ.. ને લબ્ધિ.. ફેલાવે તેવું લબ્ધિવિજય એવું નામ ગુરૂદેવશ્રી કમલસૂરીશ્વરજી મ.સાહેબે આપ્યું.

સંબંધીઓના સ્નેહથી પ્રજ્વલિત થયેલ કોપાગ્નિને.. ત્યારબાદ શાંત ઉપદેશધારાથી તેઓશ્રીએ શાંત પાડ્યો.. ને.. તેઓ સંયમની શુદ્ધ આરાધના પૂર્વક, ગુરૂસેવા ને શાસ્ત્રાભ્યાસમાં મગ્ન બની ગયા.

પ.પૂ.આ.ભ. કમલસૂરિશ્વરજી મ.સા. નૂતન દીક્ષિત મ.સા.ને લઈને વિહાર કરીને ઊંઝા પધાર્યા હતા ત્યારે ત્યાં પૂ. આત્મારામજી મ.સા.ના ઉર સાધુ ભગવંતો ભેગા થયા હતા. ‘ઊંઝા બત્રીસી’ તરીકે આજે પણ લોકો અનુમોદના કરે છે અને નૂતન મુનિ લબ્ધિવિજયજીની વડી દીક્ષા કરી હતી.

બહુ અલ્પ દીક્ષા પર્યાયમાં જ પૂ. ગુરૂદેવની નિશ્રામાં રહીને પૂ. ગુરૂદેવ (કમલ સૂ.મ.સા.) પાસેથી સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-વ્યાકરણ-કાવ્ય-કોશ-પ્રકરણ ગ્રંથો ૪૫ આગમો નિર્યુક્તિ-ચૂર્ણ વૃત્તિ-ભાષ્ય-ટીકા ન્યાયનો અભ્યાસ કર્યો. પોતાના પ્રયંડ જ્ઞાનાવરણીય ક્ષયોપશમના કારણે થોડા વર્ષોમાં સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્રમાં તેઓએ પ્રગલ્ભ પાંડિત્ય પ્રાપ્ત કર્યું અને અપાર ગુરૂકૃપાના તેઓ મહાપાત્ર બન્યા. એટલું જ નહિ પણ પોતાને પ્રાપ્ત પ્રબળ ગુણાનુરાગથી અજાતશત્રુ બન્યા અને સહાયક ભાવથી વિશાળ સાધુ સમુદાયના પરમ પ્રીતિપાત્ર તેઓ બન્યા.

તેઓશ્રીના તત્ત્વરસના મધુર ઝરણા સમાન પ્રથમ પ્રવચનથી જ ભરૂચના બહુશ્રુત વિદ્વાન સુશ્રાવક અનોપચંદભાઈ મુગ્ધ બની ગયા

હતા.

દૃષ્ટાંત તર્ક ને તત્ત્વના ત્રિવેણી સંગમથી તીર્થ બનેલી તેમને અસ્ખલિત પ્રવચન વાણીથી તેઓ જનતાના લાડીલા પ્રવચનકાર બન્યા.

તેઓ બહુશ્રુત તો હતા પણ બહુભાષાઓના પણ જાણકાર, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિંદી, ઉર્દુ, ફારસી, ગુજરાતી વગેરે અનેક ભાષા ઉપર તેમનું પ્રૌઢ પ્રભુત્વ હતું.

એકવખત ૪-૫ કિ.મી. દૂરથી આવેલ સંઘે પૂ.શ્રી કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને વ્યાખ્યાન માટે કોઈ સાધુ મોકલવા વિનંતી કરી. ગુર્વાજ્ઞાથી લબ્ધિવિજયજી ત્યાં પધાર્યા. પ્રવચન ફરમાવી મધ્યાહ્ને પાછા ફર્યા. ગુરૂચરણે હાથ મુકતાં તેમનો ધગધગતો દેહ જોઈ કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. ચિંતિતસ્વરે બોલી ઉઠ્યા ‘ઈતના બુખાર હૈ તુઝે? કબ સે?’ ને વિનયી શિષ્યએ કહ્યું, ‘સુબહ સે’. ‘તો તું બોલા તક નહીં’ ને લબ્ધિવિજયજી મ.સા. માથુ નમાવી કહ્યું, ‘ગુરૂજી, આપકી આજ્ઞા અનુલ્લંઘનીય હૈ..’ એમની અપાર વિનયી ભાવના જોઈને ગુરૂના હૈયાથી આશિષની હેલી વરસી ઊઠી.

પૂ. આ. ભ. કમલસૂરીશ્વરજી મહારાજાની સાથે મક્ષિજીથી સમ્મેતશિખરની અને અજિમગંજથી ચંપાપુરીની છ’રી પાલિત યાત્રા કરી હતી. સતત સ્વાધ્યાય, કાવ્યરચનાઓ, વિદ્વદગોષ્ઠીઓ, સમુદાય સેવા, સ્તવન, સજ્જાય, ચૈત્યવંદન, અષ્ટકો અને નૂતન શ્લોકની રચનાઓ દ્વારા ગુરુ સંગે માલવ, બંગ વગેરે દેશોમાં વિહાર કરતાં પ્રભુની કલ્યાણક ભૂમિની સ્પર્શનાઓ દ્વારાને પ્રભુભક્તિ દ્વારા એમણે કાલનિર્ગમન કર્યો.

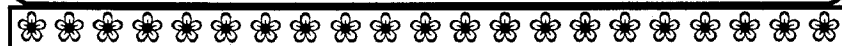
એકવાર પંજાબદેશમાં ધર્મજાગરણ માટે શ્રી સંઘની વિજ્ઞપ્રિથી પૂ. આ.ભ. કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. શિષ્ય સહિત લબ્ધિવિજયજી મ.સા.ને આજ્ઞા કરી.

ગુરૂકૃપાના બળથી સમૃદ્ધ, ગુરુદત્તસિદ્ધમંત્ર એવા પૂજ્યશ્રીએ પ્રવચનો દ્વારા હજારો જૈનેત્તરોને માંસાહારના ત્યાગી બનાવ્યા અને પોતાના ઉન્નત સંયમી જીવન દ્વારા છ વર્ષમાં પંજાબમાં જબરજસ્ત શાસન પ્રભાવનાઓ કરી.

મુલતાન વર્ષાવાસમાં માંસાહારથી ભરેલા ક્ષેત્રમાં માંસાહાર વિરોધી રાત્રિપ્રવચનોએ એવો જબરજસ્ત જુવાળ પેદા કર્યો કે હરસભામાં સેંકડો સેંકડો માણસોએ માંસાહાર ત્યાગ્યો. હિન્દુને મુસ્લીમ, શીખને અન્ય કોમો પણ માંસાહાર ત્યાગી સાત્ત્વિક ભોજી બની ગયા.

માંસની કિંમત સાવ ઘટી જતાં માંસની મંડીઓ બંધ થવા માંડી હતી અને એમના અસરકારક ઉપદેશ એક અજૈનોનું મંડળ રચાયું જેનું નામ હતું ‘હાંડલી ફોડ’ મંડળ. એનું એક જ મીશન હતું કે જ્યાં માંસ પાકે ત્યાં જઈને હાંડલી ફોડી નાંખવી.

એકવખત લાહોરથી પ્રતાપગઢ પધારેલા જૈન મુનિશ્રી લબ્ધિવિજયજી મ.સા.નું માત્ર અડધો જ કલાક ‘મનુષ્ય કર્તવ્ય’ એ વિષય પર પ્રવચન સાંભળતા પ્રતાપગઢ નરેશ શ્રી રઘુનાથસિંહજીએ ભરસભામાં ઉભા થઈ પોતાની કુળ પરંપરામાં વર્ષોથી દશેરાના દિવસે કુળદેવીને ચઢાવાતો બકરાનો બલી ને મંદિરમાં સેંકડો બકરાઓની થતી હિંસા કાયમ માટે બંધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા જાહેરમાં લઈ લીધી હતી અને જૈનધર્મનો અંગીકાર કરી પોતાના રાજ્યમાં અહિંસાનું

લેખિત ફરમાન સર્વત્ર મોકલ્યું હતું.

પોતાના સચ્ચારિત્રબળથી, પ્રવચન પ્રભાવકતાથી, વિદ્વતાથી અને લોકપ્રિયતાથી સમગ્ર પંજાબમાં તેઓ ‘છોટે આત્મારામજી’ મહારાજના હુલામણા નામથી પ્રસિદ્ધ બન્યા હતા.

રોજના ૨૦૦-૨૦૦ તેતર પક્ષીઓની કારમી કતલ કરનાર એ પંજાબના ખાનગાહ ડોગરા નામના ગામના બાબામુલખરાજ વર્મા મુનિ લબ્ધિવિજયજીનું માંસાહાર ઉપરનું પ્રવચન સાંભળતા હયમચી ગયા હતા અને પોતાનો હિંસક વ્યાપાર કાયમ માટે છોડી દીધો હતો અને દયાના ઉછળતા ભાવોથી એ કસાઈએ ગામના લોકોને ભેગા કરી પાંજરામાં પૂરેલા બધા જ તેતરોને મુક્ત ગગનમાં ઉડાડી દીધા હતા.

૬ - ૬ વર્ષથી સુધી અખંડ અદ્વિતીય શાસન પ્રભાવના કરી. ઈડરમાં ગુરુદેવ કમલસૂરિ મ.સા.ના ચરણોમાં જ્યારે ઉપસ્થિત થયા ત્યારે નિઃસ્પૃહ ચૂડામણિ એવા પણ પૂજ્ય ગુરુદેવે સ્વયં પ્રેરણા કરી ઈડર જૈન સંઘ પાસે ભવ્ય પ્રવેશયાત્રા (સામૈયું) રખાવું અને સ્વયં પોતાના પ્રભાવક શિષ્યને લેવા પધાર્યા હતા.

ઈડરમાં જ સમસ્ત જૈન સંઘની એક ભવ્ય મહાસભામાં, પંજાબમાં અહિંસાની ક્રાંતિ લાવનાર આ મહાપુરુષને સ્વયં ગુરુદેવ કમલ સૂ.મ.સા.ની પાવન નિશ્રામાં તેઓ શ્રીમદ્ ગુરુદેવના વરદ હસ્તે ‘જૈન રત્ન વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ’ની ભવ્ય પદવી અર્પણ થઈ હતી.

● પ્રથમવાદ ૧૯૬૫, પંજાબમાં કસુર ગામે.

મૂર્તિ વિષયક : આર્યસમાજીઓ સાથે સંસ્કૃતમાં.

● દ્વિતીયવાદ - ઈશ્વરકર્તૃત્વ ૧૮૬૬-૬૭ પંજાબમાં રોપડ ગામે શિવરામશાસ્ત્રી સાથે સંસ્કૃતમાં કલાકો સુધી.

● તૃતીયવાદ - ૧૮૬૭-૬૮ પંજાબ મુલતાન ગામે - વેદ ઈશ્વરોક્ત છે. મોટા પંડિતો સાથે સંસ્કૃત સહિત બીજી ભાષાઓમાં.

● ચતુર્થવાદ - નરસંડા ૧૮૭૦-૭૩ ગુજરાત. આર્યસમાજ પં. અનંતકૃષ્ણન સાથે મૂર્તિપૂજા વિષયક - ૪ કલાક સુધી.

● પંચમવાદ - ૧૮૭૪ વટાદરા, ગુજરાત - સંન્યાસી મુકુંદસ્વામી વેદ અને જૈન ધર્મવિષયક.

આ સિવાય પંજાબમાં દિગંબર સાથે, તેરાપંથીઓ, સ્થાનકવાસીઓ અને મુસલમાનો સાથે નાના-મોટા અનેક વાદો થયા હતા અને એ બધામાં તેઓ વાદ વિજેતા બન્યા હતા. આમ પૂજ્યશ્રી વાદિઘટમુદ્ગર બન્યા. શાસનની જયપતાકા ગગનમાં લહેરાવી હતી. આમ પાંચે'ય વાદોમાં સર્વત્ર વિજય પામનારા આ છેલ્લી શતાબ્દીના તેઓ એકમાત્ર વાદવિજેતા સૂરિદેવ હતા. તો પોતાની પ્રકાંડ પ્રતિભાથી હારી ગયેલા પંડિતજીને પણ પંડિતજીની વાત સિદ્ધ કરી આપીને પંડિતજીના પણ દિલ જીતી લેનારા તેઓ વાદી વિજેતા પણ હતા.

તેઓશ્રીની સાહિત્યગંગાએ ઉર્દુ ભાષામાં લખાયેલ 'મૂર્તિમંડન' નામના પુસ્તકથી પ્રવાસ આદર્યો હતો. તત્ત્વ અને ન્યાય બંને બાબતોને સ્પર્શતો તત્ત્વન્યાય વિભાકર ગ્રંથ.. આગમ અને અંગસૂત્રના સાર રૂપે સૂત્રાર્થ મુક્તાવલી, કથાભિલાષીઓ માટે મેરુ, ત્રયોદશી કથા, વૈરાગ્ય રસિકો માટે 'વૈરાગ્ય રસ મંજરી' સમ્મતિ તર્ક જેવા પ્રૌઢ ન્યાયગ્રંથમાં પ્રવેશ કરવા સમ્મતિ તત્ત્વ સોપાન ચૈત્યવંદન સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાને આબાલવૃદ્ધને ભાવવિભોર કરતી નૂતન સ્તવનાવલી,

વિવિધ પૂજા રચનાઓ આદિ અનેક ગ્રંથો એમણે એમના પ્રભાવક જીવનમાં રચ્યા છે.

વિનયી, શુદ્ધ સંયમી, સિદ્ધાંતમાં મેરુ જેવા અડગ, વિદ્યાવારિધિ, સદ્ગુણ સાગર, વિશાલહૃદયી, પ્રભાવમાં સૂર્ય સમાન અને સ્વભાવમાં ચંદ્ર જેવા શીતલ અને વિભાવથી વિરત થયેલા, યોગી અને શ્રેષ્ઠ પ્રવચન પ્રભાવક, આદેય વચની, મહાપુણ્યવંત, શ્રેષ્ઠ શિષ્યોથી પરિવરેલા પરમકૃપાપાત્ર શિષ્યને બધી જ યોગ્યતાઓ એક સાથે દેખાતા બ્રહ્મનિષ્ઠ તેજોમૂર્તિ પૂજ્યપાદ કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. પોતાના સમગ્ર ગચ્છના અધિપતિ આચાર્ય તરીકે સ્થાપવાનો એક દિવસ સંકલ્પ કર્યો.

છાણી મુકામે ભગવતી સૂત્રના યોગોદ્વહન કરતાં પૂજ્ય લબ્ધિવિજયજી મ.સા.ને મારી પાટ ઉપર આચાર્ય તરીકે મારે સ્થાપવા તેમ સમગ્ર સમુદાયમાં પૂજ્યશ્રીએ ઉદ્ઘોષિત કર્યું. પૂ. લબ્ધિવિજયજી મ.સા.ની આંતરિક વિનંતીથી પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવર દાનવિજયજી મ.સા.ને પણ આચાર્ય પદવી આપવાની નિશ્ચિત કરાઈ.

વિ. સં. ૧૯૮૧ના સુવર્ણ વર્ષમાં માગ.સુ. પના મંગલ મુહૂર્ત, શાંતિનાથ ને કુંથુનાથ એવા બે ચક્રવર્તી તીર્થંકરોના જિનાલયથી શોભતા દીક્ષાની ખાણી સમાન છાણીનગરમાં.. ભવ્યાતિભવ્ય જિનભક્તિ મહોત્સવપૂર્વક હકડેઠઠ સભાની વચ્ચે.. સદ્ધર્મ સંરક્ષક પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવ કમલસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પાવન હસ્તે.. સૂરિમંત્રના દાનપૂર્વક.. પૂ. પં. દાનવિ. મ.સા.ને પૂ. લબ્ધિવિજયજી મ.સા.ની ભવ્યાતિભવ્ય આચાર્ય પદવી થઈ. તેઓશ્રી પૂ. દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજા અને પૂ. લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજાના નામે

પ્રસિદ્ધ થયા.

આ પદવીની વિશેષતા એ હતી કે.. આ પદવીમાં પૂજ્યશ્રીના ઉપકારોથી ભાવિત બનેલા કટોસણનરેશે પણ આ મહોત્સવમાં કૃતજ્ઞભાવે ધનરાશિ અર્પણ કરી હતી. તેઓએ કટોસણ નરેશને પ્રતિબોધ પમાડી પર્યુષણ મહાપર્વના દિવસોમાં ૮ અમારીનું પ્રવર્તન કરાવ્યું હતું અને ફરમાન લખી આપ્યું હતું અને જ્યાં સુધી કટોસણ નરેશ હતા ત્યાં સુધી દર વર્ષે પર્યુષણમાં ૮ દિવસ અમારી પ્રવર્તન કરાવી જૈન ધર્મની પતાકા લહેરાવી.

વિશેષ પૂ. લખ્ખિવિજયજી મ.સા.ને ગણિપદવી, પંન્યાસપદવી, ઉપાધ્યાયપદવી અને આચાર્યપદવી એમ ચારે ચાર પદવી એક દિવસે પ્રાપ્ત થઈ હતી આ તેઓના પ્રબલ પુણ્યોદયનું સૂચક હતું.

આચાર્યપદવી પછી ગુરૂસેવામાં તત્પર તેઓ ગુરૂદેવની સાથે જ વિચર્યા ને.. પૂજ્યપાદ કમલસૂરીશ્વરજી મહારાજ જલાલપુરમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા ત્યાં સુધી તેઓની પરમ સમાધિ અને શ્રેષ્ઠ સેવાથી એમણે પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી.

સૂરિમંત્રની પાંચેપાંચ પીઠીકા વિધિપૂર્વક આરાધી તેઓ પરમ પ્રભાવક સૂરિશ્રેષ્ઠ બન્યા. તેઓના વાસક્ષેપના પ્રભાવથી ત્યારે અને આજે પણ સર્વત્ર લખ્ખિને નિર્વિઘ્નતાનો અનુભવ થતો હતો.

તેઓશ્રીના અનેક શિષ્યો હતા. જેમાં ૬-૬ પ્રભાવક શિષ્યોએ આચાર્યપદવી પ્રાપ્ત કરી. અપૂર્વ શાસન પ્રભાવનાઓ કરી હતી.

● જેમાં પ્રથમ હતા ગુણોથી ગંભીર પરમ વ્યાખ્યાતા પ.પૂ. આ.ભ. ગંભીરસૂરિશ્વરજી મ.સા. તો

● મહેસુરના મહારાજા પણ જેમના પ્રવચનોથી પ્રભાવિત હતા ને કોર્ટનો ટાઈમ પણ જેમના પ્રવચન માટે બદલવો પડ્યો હતો તેવા દક્ષિણ દેશોદ્ધારક વ્યાખ્યાન વિશારદ આચાર્યદેવ લક્ષ્મણસૂરિશ્વરજી મ.સા. એ બીજા આચાર્ય હતા.

● કવિકુલતિલક પ્રભાવક, સંસ્કૃત વિશારદ પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી ભુવનતિલકસૂરિશ્વરજી મ.સા. તૃતીય શિષ્ય હતા.

● અધ્યાત્મયોગી, જિતેન્દ્રિય આજીવન ગુરૂકેલવાસી એવા પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી જયંતસૂરિશ્વરજી મ.સા. ચતુર્થ શિષ્ય હતા.

● અનેક વિક્રમ સર્જક કાર્યોના પ્રેરક, નિશ્રાદાતા, તર્કનિપુણમતિ, મહાપુણ્યવંત આજીવન ગુરુકુલવાસી લખ્મિસૂરિશ્વરજી મ.સા.ના મનને જીતનારા સિદ્ધ ભક્તામર સ્તોત્ર, સૂરિમંત્રની સિદ્ધિ મેળવનારા, બહુશ્રુત, વિદ્વાન, પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વિક્રમસૂરિશ્વરજી મ.સા. તેમના પંચમ શિષ્ય હતા.

● તેઓ શ્રીમદ્ના છઠ્ઠા આચાર્ય શિષ્ય હતા સમતાસાગર, શાંત તપોમૂર્તિ, વિદ્વાન, મધુર વ્યાખ્યાતા પૂ. આ.ભગવંત નવીનસૂરિશ્વરજી મ.સા. જેઓ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વિક્રમસૂરિશ્વરજી મ.સા.ના મોટાભાઈ પણ હતા.

આમ પ્રભાવક દ-દ આચાર્યો એમણે જિનશાસનને આપ્યા હતા. તેઓના શિષ્ય-પ્રશિષ્યમાં જેઓના સાનિધ્યમાં, સતત વૈમાનિક દેવ હાજર રહેતા એવા મહિમાવંત પ.પૂ.પં.પ્રવર મહિમાવિજયજી મ.સા. પણ હતા.

પૂજ્યશ્રીના આત્મદળની ઉન્નતાથી આકર્ષાયેલા વૈમાનિક દેવતાએ

મહિમા વિજયજી મ.સા.ના માધ્યમથી વિશુદ્ધ સંયમી પૂ. લબ્ધિસૂરિશ્વરજી મ.સા.ની વાસક્ષેપ પૂજા સિનોરમાં કરી હતી જેના ઘણા સાક્ષી હતા.

મલ્લવાદી સૂરીશ્વરજી વિરચિત અતિકઠણ અને તર્કકર્કશ પદાર્થોથી ભરપૂર દ્વાદશાર નયચક્ર નામના વિશાળકાય ગ્રંથનું ૧૬-૧૬ વર્ષના પ્રચંડ પુરુષાર્થ દ્વારા પૂજ્યશ્રીએ સંશોધન અને સંપાદન કર્યું હતું. ચાર-ચાર ભાગમાં વહેંચાયેલ એ દાર્શનિક ગ્રંથનું વિમોચન કરવા તત્કાલીન ઉપરાષ્ટ્રપતિ વિદ્વાન સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્ દાદર, મુંબઈ પધાર્યા હતા.

૭૭ વર્ષની જૈફ વયે.. ૪ ડીગ્રી તાવમાં પણ રાધાકૃષ્ણનજીની વિનંતિથી પૂજ્ય લબ્ધિસૂરિશ્વરજી મ.સાહેબે સંસ્કૃત ભાષામાં ૦૧૧૧ (પોણો) કલાક અસ્ખલિત પ્રવચન આપ્યું ત્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ મુગ્ધ બની ગયા હતા ને કહ્યું હતું ‘ઋષિયોં કી બાત બહુત સુની મગર આજ સ્વયં ઋષિ કો મૈને સુના’.

અનેક દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠાઓ, છ’રિપાલિત સંઘો, ઉપધાન આદિ દ્વારા તેઓશ્રીના પાવન હસ્તે સંઘના સેંકડો શાસન પ્રભાવક કાર્યો થયા હતા.

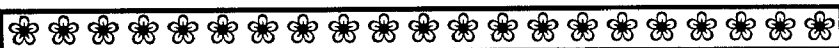
પાલીતાણામાં દિવ્યસંકેત દ્વારા ગોડીપાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા સકલ સંઘે તેઓશ્રીના વરદ હસ્તે કરાવી હતી ત્યાર પછી પાલીતાણામાં સુખશાંતિ ફેલાઈ હતી. તેઓશ્રીના પ્રભાવક પવિત્રને વિશુદ્ધ સંયમી જીવનની કેટલીક તેજસ્વી તવારીખો.. પૂ. લબ્ધિસૂરિશ્વરજી મ.સા.ની નિશ્રામાં ફલોધિથી જેસલમેર અને ખંભાતથી પાલિતાણાનો છ’રિપાલિત સંઘ શાસન પ્રભાવનાવાળો બન્યો હતો.

- રોજનો નવીન સંસ્કૃત શ્લોક રચવાનો એમનો નિયમ હતો.
- એમની ડાયરીમાં નોંધ મળે છે કે મને યાદ નથી મેં ક્યારેય કોઈની નિંદા કરી હોય.
- આચાર્ય પદવી વખતે પણ તેમણે એવો નિયમ ગ્રહણ કર્યો હતો કે કોઈને કટુવચન કહેવું નહીં. અને કહેવું પડે તો મારે ૭ નવકાર ગણવા.
- છાણીમાં ‘ત્રિજગદ્ગુરુશાસનાય નમઃ’ એટલી પંક્તિ ઉપર એમણે ફ-ફ મહિના પ્રવચન કર્યા હતા.
- ‘હી ઔર ભી’ આવા એકાક્ષરના વિષય પર માર્મિક અનેકાંતવાદ પર તેમણે દીલ્હીના રામા થિયેટરમાં જાહેર પ્રવચનો કર્યા હતા.
- મંદિરના રાષ્ટ્રીયકરણને ને દેવદ્રવ્યને રાષ્ટ્રીયકોશ જાહેર કરવા માટે નિમાયેલ આયંગર કમીશનના ૧૦-૧૦ વકીલો અને જજોની બેચ સમક્ષ ધારદાર સવાલોના તર્કબદ્ધ શાસ્ત્રીય જવાબ આપી એમને તમામને મુગ્ધ કરી દીધા હતા ને કાળો કાયદો કાળમાં ધરબાઈ ગયો.
- કડવા પટેલ જ્ઞાતિમાં જન્મેલી દીકરીઓને ‘ભૂ’ પીતી (પાણીમાં ડુબાડી મારવાનો) કરવાનો નિર્દય કુરિવાજ એમના અસરકારક ઉપદેશથી કાયમ માટે નીકળી ગયો.
- પંજાબમાં એક જ બેઠકે એમણે સંસ્કૃતમાં ૨૪ ચૈત્યવંદન અને ૨૪ થોયના જોડા રચ્યા હતા.
- એમના પ્રવચનોથી માંસાહાર ત્યાગ અને અહિંસાના સંદેશાઓ જગદ્વ્યાપી બન્યા હતા.

- તેઓશ્રી પાસે સ્વ-પરગચ્છના અનેક મુનિપુંગવો અને સૂરિપુંગવો પ્રાયશ્ચિત ગ્રહણ કરતા હતા.
- પૂ. કેલાસસાગરસૂરિશ્વરજી મ.સા. અને પૂ. કલાપૂર્ણસૂરિશ્વરજી મ.સા. અને ખુદ પૂ. રામચંદ્રસૂરિશ્વરજી મ.સા. પણ જેઓને પોતાના ઉપકારી ગુરૂવંત માનતા હતા.
- જૈન સંઘના તેઓ એક અજોડ શાસન પ્રભાવક અને અજાતશત્રુ મહાપુરૂષ હતા.
- એમનું અષ્ટમીશશીસમાન ભાલ હતું. સમયતુરસ ચારે ખુણેથી સરખું દેહનું માપ હતું. હાથી જેવી ચાલ હતી, સિંહ જેવું સત્ત્વ હતું, કરુણા ઝરતા નયનો હતા.
- જેઓના લબ્ધિનામમંત્રથી આજે પણ સર્વકાર્યો સિદ્ધિને વરે છે.
- અંતિમ અવસ્થામાં જેઓશ્રીના નાડીના ધબકારામાં પણ અજૈન ડૉક્ટરોએ ‘અરિહંત - અરિહંત’ નો ધ્વનિ સાંભળ્યો છે.
- જેઓશ્રીનો ગુણાનુરાગ, જિનભક્તિ, ગુરુભક્તિ, શ્રુતભક્તિ, કવિત્વ, સરળતા વગેરે સાનુબંધ ગુણોનો વારસો એમના સમુદાયમાં જીવંતરૂપે દેખાય છે.

પૂજ્યશ્રીએ ગુજરાત, મારવાડ, રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરપ્રદેશ, પંજાબ જેવા સ્થળોએ ઉગ્ર વિહાર કરીને શાસન પ્રભાવના કરી હતી.

એમના અંતિમ બે ચોમાસા મુંબઈ લાલબાગમાં થયેલ હતા. સં. ૨૦૧૭ના અંતિમ ચોમાસામાં વ્યાધિથી દેહ ઘેરાયોલ હતો. વ્યાધિથી વ્યથિત બનેલા દેહમાં પણ એમનો આત્મા ઉત્તરાધ્યયન

સૂત્રના સ્વાધ્યાયમાં લીન બન્યો હતો. છેલ્લા એક માસ સુધી એમનું ચિત્ત નમસ્કાર મહામંત્રમાં ધ્યાનમય અને સમાધિ દશામાં હતું. એમના રોમેરોમમાં અરિહંતનો નાદ ગુંજતો હતો.

અંતિમ સમયની આરાધનામય સ્થિતિમાં પ.પૂ.આ. લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા. લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રયમાં સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાની ઉપસ્થિતિમાં સંવત ૨૦૧૭ના શ્રાવણ સુદ ૫ ને દિવસે કાળધર્મ પામ્યા હતા.

મુંબઈના લાલબાગમાં પૂજ્યશ્રીનું સ્મૃતિ મંદિર એમના દર્શન, વંદન માટે ગુરુભક્તિના પ્રતીક સમાન નિર્માણ થયું છે તથા ભારતના ઘણા શહેરોમાં ગુરુમંદિર બન્યા છે.

પૂજ્યશ્રી શાસન પ્રભાવક, કવિકુલકિરીટ, જૈન રત્ન, વ્યાખ્યાન વાયસ્પતિ, વાદિ વિજેતા, ગચ્છનાયક, સ્વપર કલ્યાણના પુરસ્કર્તા જેવા વિશેષણોથી જૈન સમાજમાં તેઓ અમરકીર્તિને વર્યા છે. એમનું જીવન એટલે રત્નત્રયીની આરાધના, પંચાચારની પવિત્રતા, શાસન પ્રભાવનાની સાથે સમ્યક્જ્ઞાનના પ્રચારનું નમૂનેદાર દૃષ્ટાંત છે.

એમની કવિ પ્રતિભા, શ્રુત ભક્તિનો પરિચય પ્રકાશિત-સંપાદિત ગ્રંથોના આધારે મળે છે. કાવ્ય-ભક્તિ-ન્યાય-વૈરાગ્ય અને ગીતોની રચનાથી એમનું જૈન સાહિત્ય અર્વાચીનકાળમાં નોંધપાત્ર છે.

એમના કાવ્યોમાં ‘ગઝલ’ના પ્રયોગ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. ગુજરાતી ગઝલ ઉપરાંત સંસ્કૃતમાં ગઝલનો પ્રયોગ કરીને ભાષા પ્રભુત્વ અને પાંડિત્યનો પરિચય કરાવે છે. એમના અંતરમાં ઊંડે ઊંડે વૈરાગ્ય ભાવનું નિર્મળ ઝરણું વહેતું હતું. પરિણામે નિસ્પૃહભાવે સંયમ જીવન ઉજમાળ કરીને સકલ સંઘને પ્રેરણા સ્રોત બન્યા છો.

પૂજ્યશ્રી ૫૮ વર્ષનો દીક્ષા પર્યાય અને ૭૭ વર્ષનું આયુષ્ય હતું. દુષમ, સુષમ કાળમાં આત્મોન્નતિનું શિખર સર કરીને સૌને પ્રેરણા આપી કાળધર્મ પામ્યા હતા. એમની પાલખીમાં પણ અપાર જનમેદની જોડાઈ હતી જે એમના પ્રત્યેની આસ્થા શ્રદ્ધાની સુપ્રતીતિ હતી.

એમના જીવન ચરિત્રને વિશેષ વિસ્તૃત જાણવું હોય તો કવિકુલકિરીટ યાને સૂરિશેખર ભા. ૧-૨ કમલ પ્રબંધ સંસ્કૃત કાવ્ય - મૃત્યુંજય સંસ્કૃત કાવ્ય, ત્રણ પ્રભાવક પુરુષ, કમલ પરાગ, લબ્ધિ આંતર વૈભવ, પ્રભાવક સૂરિદેવ, દિવ્યવિભૂતિ, લબ્ધિસૂરિ જન્મશતાબ્દી વિશેષાંક, કલ્યાણ વિશેષાંક, સેવા સમાજ વિશેષાંક, લબ્ધિ બાયોગ્રાફી (અંગ્રેજીમાં) લબ્ધિ યશોગાથા, લબ્ધિ સૌરભ, લબ્ધિ પ્રબંધ, સાર્વભૌમના શરણમાં, અજાત શત્રુ, સાઈન વીથ ડીવાઈન આદિ પુસ્તકો છે.

ગુણમય, ગુણાનુરાગી તે મહા પુરુષને એક જ વિનંતી કે એમનો ગુણાનુરાગનો વારસો અમને સહુને પ્રાપ્ત થાય.

પૂ. શ્રદ્ધેય આ.ભ. યશોવર્મસૂરિ મ.સા.ના આશીર્વાદથી સરળ સ્વભાવી પૂ.આ.ભ. ગુરુભગવંત પદ્મયશસૂરિશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી આ લઘુ જીવન ચરિત્ર આ લેખન દ્વારા એમના જીવનની ગુણ ગાથા ગાઈ મારા જીવનને પણ મેં કૃતાર્થ કર્યું છે.

- અજિતયશસૂરિશ્વરજી મ.સા.

ॐ હ્રીં નમો નાણસ્સ

પ્રસ્તાવના

કેટલાક મિત્રો અને સ્નેહીઓએ પ્રસંગોપાત રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશે શાસ્ત્રીય આધાર અને વિચારો અંગે પૃચ્છા કરી હતી. તેના પરિણામ સ્વરૂપે આ વિષયનું સંશોધન કરીને રાત્રિભોજન મીમાંસા પુસ્તકનું સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

રાત્રિભોજન વિશે કેટલાક મુનિ ભગવંતોએ પુસ્તિકાઓ પ્રગટ કરી હતી તેનો અભ્યાસ કરીને જરૂરી વિચારોની નોંધ કરવામાં આવી હતી. જૈન દર્શન અને જૈનેત્તર દર્શનોની રાત્રિભોજન વિશેના વિચારોના સંદર્ભમાં પ્રગટ થયેલા ગ્રંથોને આધારે વિષયના વિચારોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

રાત્રિભોજન મીમાંસા પુસ્તકની વિશેષતા વિચારીએ તો તેમાં અપ્રગટ-પ્રગટ નવરાસ કૃતિઓની માહિતી આપવામાં આવી છે. તેનો આધાર પણ વિષયના સમર્થનમાં દૃષ્ટાંતરૂપે સમજવા માટે ઉપયોગી છે. રાત્રિભોજન વિશે પ્રગટ સજ્જાય સ્વરૂપની સાત કૃતિઓની માહિતી આપી છે. આવશ્યક ક્રિયા તરીકે પ્રતિક્રમણમાં સજ્જાયનું સ્થાન છે તે દૃષ્ટિએ સજ્જાય દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગની માહિતી પણ ભવ્યાત્માઓને પ્રેરણારૂપ બને છે.

રાત્રિભોજન નરકનું દ્વાર છે એ વિશે વિચારીને નરકની વેદનાનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. રાત્રિભોજન પાપ નહીં, મહા પાપ છે. તેના સેવનથી આત્મા તિર્યંક કે નરક ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે તેના સંદર્ભમાં નરકની માહિતીનો સમાવેશ કર્યો છે. આ પાપાયરણની તીવ્રતા-મંદતાને આધારે દુર્ગતિનો બંધ થાય છે.

અહિંસા પરમો ધર્મ - ના સિદ્ધાંતમાં જીવદયાનું પાલન, જીવોનું રક્ષણ અને જયણા મહત્ત્વની ગણાય છે. રાત્રિભોજનથી જીવદયાનું પાલન અને રક્ષણ થાય છે. વિના મૂલ્યે અહિંસા ધર્મનું પાલન કરવાનો આ નિયમ આચારમાં

પરિણમે તો જીવનમાં દયા ભાવનાની વૃદ્ધિ થાય, જીવદાયનું શુભ નિમિત્ત સમકિતની શુદ્ધિ-વૃદ્ધિમાં પણ પૂરક બને છે. કીટાણુશાસ્ત્રમાં (માઈકોબાયોલોજી) સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જીવોની માન્યતા છે જે ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતા નથી. જ્ઞાતી ભગવંતોએ પોતાના સર્વોન્નત એવા કેવળજ્ઞાનથી આ સ્વરૂપ જાણીને રાત્રિભોજનનો જીવદયા પાલનના સંદર્ભમાં નિષેધ કર્યો છે.

સમાજમાં લોક પ્રચલિત વાત છે કે જૈનો રાત્રિભોજન કરતા નથી. આ વિચારને આપણે સમર્થન આપવા માટે ત્યાગનો નિયમ સ્વીકારવો જોઈએ.

જૈનનું લક્ષણ રાત્રિભોજન ત્યાગમાં છે. અનાદિકાળથી જીવાત્માને આહાર સંજ્ઞા વળગી છે. તેનું અંશતઃ નિયંત્રણ કરવાથી ધર્મ આરાધનામાં સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે. રાત્રિભોજન વિશેની પ્રગટ પુસ્તિકાઓમાં કથાઓનો સમાવેશ થયો છે. તે ઉપરથી રાત્રિભોજન મહાપાપ-નરક દ્વાર, તિર્યંચનો અવતાર વગેરેની સ્પષ્ટ માહિતી મળે છે.

પ્રગટ પુસ્તિકાઓમાં આહાર મીમાંસા, આહાર વિવેકનો સમાવેશ કર્યો છે. રાત્રિભોજન એટલે આહાર સંજ્ઞાની તૃપ્તિ. તેમાં ભક્ષાભક્ષના વિચારો પણ જાણવા જરૂરી છે. ભક્ષાભક્ષનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી રાત્રિભોજન ઉપરાંત અભક્ષ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાથી વિશેષ લાભ થાય છે.

ધર્મની વિવિધ વ્યાખ્યાઓ અને વિચારો છે તેમાં મૂળભૂત રીતે વિરતિધર્મ એટલે ત્યાગ ભાવના અને સહનશીલતાનો સમાવેશ થાય છે. ત્યાગ અને સહનશીલતાના ગુણ વગર ધર્મ થઈ શકે નહિ માટે આ ગુણની વૃદ્ધિ એ જ સાચો ધર્મ છે. ભક્ષાભક્ષ, ત્યાગ વિરતિધર્મનું પાલન કરવાથી દેહશુદ્ધિ અને અંતે આત્મશુદ્ધિ થતાં આત્મા પોતાના સ્વરૂપ પ્રાપ્તિમાં વિકાસ સાધી શકે છે.

ચાર પુરૂષાર્થમાં ધર્મ પુરૂષાર્થ પ્રથમ છે. તેનાથી મોક્ષની સાધના કરવાની છે. તે માટે શાસ્ત્રોક્ત નિયમોનું પાલન કરવાનો પુરૂષાર્થ જરૂરી છે. પંચાચારના પાલનમાં વીર્યાચાર છે. વીર્યાચારથી જ ધર્મપુરૂષાર્થની સાધના થાય. આ પુરૂષાર્થની તીવ્રતા વધે તો જ મોક્ષ નજીક પહોંચવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત થાય. માટે

રાત્રિભોજન ત્યાગનો લઘુ પુરુષાર્થ જીવનમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે પાયારૂપ બનશે.

પ.પૂ.આચાર્યદેવશ્રી લબ્ધિસૂરીશ્વરજીની ૫૦મી પુણ્યતિથિના વર્ષમાં રાત્રિભોજન મીમાંસા પુસ્તક પ્રગટ કરવાની યોજના સાકાર થઈ છે તે શુભ નિમિત્તે નીચેની માહિતી પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

સંવત ૨૦૬૭ના વર્ષમાં શ્રા. સુ. પનો દિવસ એટલે નેમનાથ પ્રભુનો જન્મકલ્યાણક દિન અને આજ શુભદિન એટલે કવિકુલકિરીટ આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્ વિજય લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની ૫૦મી પુણ્યતિથિના મહોત્સવની ઉજવણી નિમિત્તે વિવિધ ગામ, નગર અને શહેરોમાં ગુણાનુવાદ અને અન્ય કાર્યક્રમોનું આયોજન થયું હતું. પરિણામે દાદા ગુરૂદેવ લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા. ના નામનું પુણ્ય સ્મરણ કરીને ભક્તોએ અભૂતપૂર્વ ગુરૂભક્તિનો નાદ ગૂંજતો કર્યો હતો. સામાયિક, જાપ, સ્પર્ધાઓ, તપ, પ્રશ્નોત્તરી આદિ અનેક અનુષ્ઠાનો યોજાયા હતા. દરેક સ્થાનોમાં જિનભક્તિ મહોત્સવો થયા.

ગુરૂસ્મૃતિ નિમિત્તે પુસ્તક પ્રકાશન દ્વારા એમનું પુણ્ય સ્મરણ ચિરંજીવ બન્યું છે. તેવી જ રીતે બેંગલોર મધ્યે પ.પૂ.આ.ભ. રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના આજ્ઞાનુવર્તિની માતૃહૃદયા સા. વર્યા સર્વોદયાશ્રીજી મ.સા.ના પ્રશિષ્યા સા.પૂ. મૈત્રીયશાશ્રીજી મ.સા. ૫૦ ઉપવાસ દ્વારા, એકાદશાંગપાઠી સા.વર્યા પૂ. રત્નચૂલાશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા પૂ. પ્રજ્ઞમિયશાશ્રીજી મ.સા. વર્ધમાન તપની ૧૦૦મી ઓળી દ્વારા તથા શાસન પ્રભાવિકા સા. વર્યા પૂ. વાયંયમાશ્રીજી મ.સા.ના (બેન મ.સા.) ના પ્રશિષ્યા સા.પૂ. સર્વેશ્વરીયશાશ્રીજી મ.સા. ૧૧૧ ઉપવાસ દ્વારા તથા મુંબઈ મધ્યે પ.પૂ. આ.ભ. યશોવર્મસૂ. મ.સા.ના આજ્ઞાનુવર્તિની સા. વર્યા પૂ. વિનીતમાલાશ્રીજી મ.સા.ના પ્રશિષ્યા સા.પૂ. વિકાસમાલાશ્રીજી મ.સા. વર્ધમાન તપની ૧૦૦મી ઓળી દ્વારા તથા પ.પૂ. માતૃહૃદયા સા. વર્યા સર્વોદયાશ્રીજી મ.સા.ના પ્રશિષ્યા પૂ.સા. કુંજનયશાશ્રીજી મ.સા. વર્ધમાન તપની ૧૦૦મી ઓળી દ્વારા તથા અનેક સાધ્વીજી મ.સા. ૫૦ આયંબીલ દ્વારા આ સુવર્ણ વર્ષે દાદા ગુરૂદેવના ચરણે તપના સુમનોનું

સમર્પણ કર્યું. વિશેષ સુવર્ણ વર્ષે મુંબઈમાં ૫૦ માસક્ષમણ તથા સમસ્ત ભારતમાં શ્રા. સુ. ૫ ના ઉપવાસની વર્ષા વરસી કલ્પનાતીત આ ઉપવાસના સુમનોની સુગંધે ચારે બાજુ લબ્ધિ-લબ્ધિની સુવાસ ફેલાવી દીધી.

કમલ પ્રબંધ સંસ્કૃત કાવ્ય, ત્રણ પ્રભાવક પુરુષ, કલમ પરાગ, મૃત્યુંજય સંસ્કૃત કાવ્ય, લબ્ધિ આંતર વૈભવ, કવિકુલકિરીટ યાને સૂરિદેવ, પ્રભાવક સૂરિદેવ, દિવ્યવિભૂતિ, લબ્ધિસૂરી જન્મ શતાબ્દિ વિશેષાંક, કલ્યાણ સ્મૃતિ વિશેષાંક, સેવા સમાજ સ્મૃતિ વિશેષાંક, લબ્ધિ બાયોગ્રાફી, લબ્ધિ યશોગાથા, લબ્ધિ સૌરભ, લબ્ધિ પ્રબંધ, સાર્વભોમના શરણમાં, અજાત શત્રુ, સાઈન વિથ ડિવાઈન, શાશ્વત સુગંધ, આદિ અનેક પુસ્તકોમાં પૂ. દાદા ગુરુદેવનો મિતાક્ષરી તથા વિશેષ જીવન ચરિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગુરુ ગુણ ગાવાનો અમૂલ્ય અવસર ૫૦મી પુણ્યતિથિએ પ્રાપ્ત થયો તે એમના શિષ્ય-પ્રશિષ્ય અને હજારો લાખો ભક્તોને માટે ગુરુભક્તિનો સુવર્ણ મહોત્સવ બનીને એક ઐતિહાસિક પ્રકરણનું સર્જન થયું છે. ગુરુ મહિમાનું શબ્દોમાં વર્ણન ન થઈ શકે, શબ્દો માત્ર એક પ્રતિક સમાન છે. સાક્ષાત્ ગુરુનો જેને પરિચય છે તે તો એમના નામ માત્રથી ગદ્ગદ્ કંઠે સ્મરણ વંદન અને ભાવથી અનુમોદના કરીને ગુરુભક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે.

આ સુવર્ણ મહોત્સવના અનુસંધાનમાં 'રાત્રિભોજન મીમાંસા' પુસ્તક તૈયાર થયું છે. તેના પ્રકાશન માટે મુંબઈના લાભાર્થીઓએ પુસ્તક પ્રકાશનમાં આર્થિક સહયોગ આપ્યો છે. એમની હાર્દિક અનુમોદના કરવામાં આવે છે. સુકૃતના સહભાગી શ્રેષ્ઠીઓનો અલગ પાના ઉપર નામોલ્લેખ અને ફોટાઓ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રેષ્ઠીઓના આ સુકૃતમાં લાભ સર્વ સાધારણ જનતાને પ્રાપ્ત થાય અને રાત્રિભોજન મીમાંસા દ્વારા શાસ્ત્ર વચન - જિનવાણી સમજીને રાત્રિભોજનના ત્યાગનો નિયમ સ્વીકારી માનવજન્મમાં આ મહાન સુકૃત દ્વારા આરોગ્ય, સમકિત, સદ્ગતિ અને મોક્ષ (પરમ ગતિ) પ્રાપ્ત કરે એવી શુભ ભાવના વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. વિશેષ બેંગલોર મધ્યે સા. સર્વેશ્વરીયશાશ્રીજી મ.સા.ના ૧૧૧ ઉપ.ના પારણા નિમિત્તે ૨૦૦૦ વ્યક્તિઓએ આજીવન

રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ લઈ તપધર્મની અનુમોદના કરી એ અનુમોદનીય ઇતિહાસ બન્યો.

રાત્રિભોજન મીમાંસાનું પુસ્તક જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશપુંજ પ્રસાર કરાવીને આહાર સંજ્ઞાના નિયંત્રણ દ્વારા જીવનમાં સાત્ત્વિકતાની વૃદ્ધિ દ્વારા આત્માને નિર્મળ કરે એવી શુભેચ્છા સહ આ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે.

રાત્રિભોજન મીમાંસા પુસ્તકની રૂપરેખા નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ પ્રકરણમાં જૈન દર્શનના વિવિધ ગ્રંથોને આધારે રાત્રિભોજનના ૧૬ પુસ્તકોની માહિતી-વિચારોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરથી રાત્રિભોજન ત્યાગનો વિચાર જૈન દર્શનની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થાય છે.

બીજા પ્રકરણમાં રાત્રિભોજન વિશે પ્રગટ-અપ્રગટ ૯ રાસ કૃતિઓનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. રાત્રિભોજન વિશે પ્રગટ થયેલ સાહિત્યમાં રાસ કૃતિઓની માહિતી નથી. આ પુસ્તકમાં આ વિશે માહિતી આપવામાં આવી છે.

ત્રીજા પ્રકરણમાં રાત્રિભોજનની સાત સજ્જાયનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે. આ સજ્જાય રચના દ્વારા દૃષ્ટાંત સહિત રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે. આ વિષયની પ્રગટ પુસ્તિકાઓમાં સજ્જાયનો ઉલ્લેખ નથી જેનો અહીં સંચય કરવામાં આવ્યો છે.

ચોથા પ્રકરણમાં રાત્રિભોજનની ૬ કથાઓનો સંચય કર્યો છે. કથાનુયોગ એ ધર્મ તત્ત્વના વિચારોના પ્રવેશદ્વાર સમાન છે. કથાના માધ્યમથી રાત્રિભોજનનો મહિમા અને તેના ત્યાગના નિયમનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે. અન્ય પ્રગટ પુસ્તિકાઓમાં આવી કથાઓનો સમાવેશ થયો છે. પૂ. જિતરત્નસાગરજીના પુસ્તકમાં કથાની સાથે તેને લગતાં ચિત્રો આપવામાં આવ્યા છે.

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં જૈનેત્તર દર્શનમાં રાત્રિભોજનની જે માહિતી છે તેનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાત્રિભોજન ત્યાગ એ

માત્ર જૈન દર્શન નહિ પણ જૈનેત્તર દર્શન પણ સ્વીકારે છે. પદ્મપુરાણ, યોગવશિષ્ઠ, યજુર્વેદ, ઔક્તિક, સ્કન્દપુરાણ, વૈદિક દર્શન વગેરે ગ્રંથોના વિચારો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

સાતમા પ્રકરણમાં રાત્રિભોજન ત્યાગના સમર્થનમાં આયુર્વેદ અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ માહિતી આપવામાં આવી છે. કળિકાળના લોકોને ધર્મ કરતાં વિજ્ઞાનની રીતે સમજવાની એક નવી રીત પ્રચલિત થઈ છે. ધર્મને ધર્મ રીતે સમજવો જોઈએ તેમ છતાં વિજ્ઞાન કે આરોગ્યની દૃષ્ટિથી રાત્રિભોજન ત્યાગનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પણ લાભ જ છે.

પ્રકરણ આઠમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના શાસ્ત્રીય આચાર વિશે પ્રગટ થયેલી પુસ્તિકાઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે.

પ્રકરણ નવમાં રાત્રિભોજન વિશે પ્રશ્નોત્તરનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રકરણ દસમાં બે બોલની ટૂંકી નોંધ રાત્રિભોજનના નિયમનો સ્વીકાર કરવા માટે ધર્મ-આરોગ્ય અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સ્વીકારવા માટે અનુરોધ કરવામાં આવ્યો છે. રાત્રિભોજન મીમાંસા પુસ્તકના સંપાદનમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા પુસ્તકોની સૂચી આપવામાં આવી છે. તેનો પણ અભ્યાસ આ વિષયના વિચારોને પોષણ આપવામાં (સમર્થન) ઉપયોગી નીવડે તેમ છે.

“ગુરુકૃપા”

“પ. પૂ. આચાર્ય લબ્ધિસૂરીશ્વરજીને કોટી કોટી વંદન”.

અનુક્રમણિકા

નં.	વિગત	પેજ નં.
	પ્રસ્તાવના	
૧.	રાત્રિભોજન વિશે જૈન દર્શનના વિચારો	૧
૨.	રાત્રિભોજન વિશે રાસ કૃતિઓની માહિતી	૪૯
૩.	રાત્રિભોજન સજ્જાય રચનાઓના સંદર્ભમાં	૧૧૪
૪.	રાત્રિભોજનનો મહિમા દર્શાવતી કથાઓ	૧૪૩
૫.	નરકની વેદનાનું વર્ણન	૧૫૪
૬.	રાત્રિભોજન અંગે જૈનેત્તર દર્શનના વિચારો	૧૬૪
૭.	આયુર્વેદ તથા વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજન ત્યાગ	૧૭૪
૮.	રાત્રિભોજન વિશે પ્રકાશિત પુસ્તિકાઓ - સંક્ષિપ્ત નોંધ	૧૭૯
૯.	રાત્રિભોજન પ્રશ્નોત્તર	૧૮૭
૧૦.	બે બોલ	૧૮૯

પ્રકરણ ૧

૧. રાત્રિ ભોજન વિશે જૈન દર્શનના વિચારો

રાત્રિ ભોજન - કેવલજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજનના અનેક દોષો છે. કેવળજ્ઞાની પણ કહી શકે તેમ નથી. જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યાય ૨૮ સૂત્ર ‘સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયિષુ કેવલસ્ય’

જગતના સર્વ પદાર્થો (દ્રવ્ય-વસ્તુ) અને તેના પર્યાયિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય તે કેવળજ્ઞાન છે. કેવળજ્ઞાની એટલે સર્વજ્ઞ. કેવલજ્ઞાની એટલે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા ચાર ધાતી કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યાર પછી લોક-લોકોત્તર પ્રભાવશાળી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. કેવળજ્ઞાન એટલે રાગ અને દ્વેષથી સંપૂર્ણ મુક્ત થયેલા યોગીઓનું નિર્વિકલ્પ અતિન્દ્રિય જ્ઞાન. તેનો કોઈ ભેદ નથી.

આ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવનાર પણ જો રાત્રિ ભોજનના દોષ એટલા બધા છે કે તે કહેવા અસમર્થ છે તો પછી દોષોની પરંપરા કેટલી હશે? પૂર્વાચાર્યો અને વિદ્વાનોએ ગ્રંથ રચનામાં જે માહિતી જણાવી છે તે જાણીને જ તેના ત્યાગનો દૃઢ સંકલ્પ એ જ આત્માના સુખની ચાવી છે અને તેમાં અહિંસા પરમો ધર્મનું પાલન છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા રાત્રિ ભોજન વિશે તો જણાવે છે કે દિવસે પણ અંધારામાં કે સાંકડા મોંઢાવાળા વાસણમાં જમવાથી રાત્રિ ભોજનનો દોષ લાગે છે. સર્વજ્ઞના વચનની શંકા-રહિત બનીને સ્વીકાર એ જિનાજ્ઞા - જિનાજ્ઞાનું પાલન એ સર્વોત્તમ ધર્મ.

રાત્રિ ભોજનના ત્યાગમાં જે લાભ રહેલો છે તે સર્વજ્ઞ ભગવંત સિવાય કોઈ કહેવા સમર્થ નથી.

૧. આચારાંગ સૂત્ર

આચારાંગ સૂત્રમાં પાંચ મહાવ્રત સંબંધી ૨૫ ભાવનાઓ સંબંધી સૂત્રપાઠ છે. તેમાં પહેલા મહાવ્રતની ભાવનામાં નીચેની માહિતીનો ઉલ્લેખ થયો છે.

અણાલોઈયયાણ ભોયણ ।

આ પંક્તિનો અર્થ જોઈએ તો અણાલોચિત એટલે કે દેખાય નહિ ત્યારે અન્ન-પાણી પણ ન લેવાય એ પ્રમાણે ભાવના છે.

અહાવરે પંચમ ભાવના - આલોઈય પાણ ભોયણ ભોઈસે નિગંગ્યે જો અણાલોઈય પાણ ભોયણાઈ કેવલી બૂયા ।

એનાથી જીવોનો ઘાત થાય છે એમ કેવલી ભગવંત કહે છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર

સંપાદક : વિક્રમસેન વિજયજી

જો છ કાયના પ્રાણીઓમાંથી કોઈ એક કાયને પણ આરંભ કરે છે તે છએ કાયનો આરંભ કરે છે. જે એક આશ્રવ દ્વારને ખોલે છે તે બધા આશ્રવસ્થાનને ખોલાવવાવાળો છે. જેમ વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો હોય એવો પુરુષ એક પ્રાણાતિપાત આશ્રવસ્થાનને સેવે તો પુરુષ સ્વયં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કરી અસત્ય ભાષણરૂપ બીજા આશ્રવને ખોલે છે તથા જે પ્રાણીને હણે છે તેની અનુમતિ તે જીવે આપી નથી. તેથી અદત્તાદાનનું સેવન થાય છે. સાવધને ગ્રહણ કરવાથી પરિગ્રહી

થાય છે. પરિગ્રહી હોવાથી તે મૈથુન અને રાત્રિ ભોજનનું પણ સેવન કરે છે. વિવેકી પુરુષ આ ભોગોનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સંયમની પાલના કરે છે તે કર્મક્ષય કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨. દશવૈકાલિક સૂત્ર

આ સૂત્રના રચયિતા ચૌદપૂર્વધર શ્રી શયંભવસૂરિ છે. સાધુ-સાધ્વીજીઓને સંયમ જીવનમાં ઉત્કૃષ્ટ આરાધના દ્વારા આત્મ વિકાસમાં અનન્ય પ્રેરણારૂપ છે.

વિકાલ - દિવસનો છેલ્લો પ્રહર, વિકાલે રચાયેલું અને દશ અધ્યયનમાં વિસ્તરેલું હોવાથી એ દશવૈકાલિક નામ ધરાવે છે. શ્રી શયંભવસૂરિએ સાતમા આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાંના ચોથા અધ્યયન ‘ષડ્જીવનિકાય’ ને આધારે રચના કરી છે. રાત્રિભોજન અંગેના સંદર્ભમાં દશવૈકાલિક સૂત્રના વિચારો આગમ કાળના એટલે પ્રાચીન છે. આ અંગેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

અધ્યયન - ૩, ગાથા - ૨.

ઉદ્દેસિયં ક્રીયગતં નિયાગ - મભિહડાણિ યઃ

રાઈભત્તે સિણાણે ય ગંધમલ્લે ય વીયણે ॥૨॥

સાધુઓને જે જે અનાયરિત છે તે દેખાડતાં કહ્યું છે ચોપ્પન બાબત આચરણ કરવા યોગ્ય નથી. તેમાં પાંચમું અનાયરિત રાત્રિ ભોજન છે. આગલા દિવસે વહોરવું અને દિવસે વાપરેલું વગેરે ૪ ભાંગામાંથી ૩ ભાંગે રાત્રિ ભોજન છે. આગલા દિવસે વહોરી અત્રે પાસે રાખેલ હોવાથી દિવસે વાપરવા છતાં રાત્રિ ભોજનનો દોષ લાગે. એ જ પ્રમાણે દિવસે વહોરેલું રાત્રે વાપરે, રાત્રે વહોરેલું દિવસે વાપરે અને રાત્રે વહોરાવેલું રાત્રે વાપરે તો રાત્રિ ભોજનનો દોષ લાગે છે.

અધ્યયન - ૪, ગાથા - ૬

આઉ ચિત્તમંતમકૂખાયા અણેગજીવા

પુઢો સત્તા અન્નત્ય સત્ય - પરિણએણં ॥૬॥

અહાવરે છઠ્ઠે ભંતે વયે સવ્વાઓ રાઈભોયણાઓ

વેરમણં, સવ્વં ભત્તે! રાઈભોયણં પચ્ચકૂખામિ અસણે વા પાણે
વા ખાઈમેવા સાઈમે વા...

અર્થ : ચાર પ્રકારનો આહાર - અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ - હું સ્વયં રાત્રે ખાઈશ નહિ. રાત્રે ખાતાં એવા બીજાઓને અનુમતિ આપીશ નહિં. જાવજજીવ સુધી ત્રિવિધે ત્રિવિધે મન, વચન અને કાયાથી આ વ્રત સ્વીકારું છું. રાત્રિ ભોજન ચાર પ્રકારે છે : દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી. ગુરૂ સાક્ષીએ તે પાપથી પાછો ફરું છું. નિંદા કરું છું. ગર્હા કરું છું. મારા આત્માને વોસિરાવું છું. આ રીતે પાંચ મહાવ્રતો અને રાત્રિભોજન વિરમણ છઠ્ઠું વ્રત આત્મહિતને માટે સ્વીકારીને હું વિચરું છું.

અધ્યયન - ૬, ગાથા ૨૫-૨૬

ઉદઉલ્લં બીઅ-સંસતં પાણા નિવડિયા મહિં

દિઆ તાંઈ વિવજિજજજા રાઓતત્ય કહં ચરે? (૨૫)

એઅં ચ દોસં દટ્ટૂણં નાયપુતેણ ભાસિઅં

સવ્વાહારં ન ભુંજંતિ નિગ્ગંથા રાઈભોઅણં. (૨૬)

રાત્રે ગોચરી જતાં તે આહાર. પાણીથી ભીંજાયેલો હોય તથા અનાજાદિબીજોથી મિશ્ર હોય તેમજ રસ્તામાં પૃથ્વી પર સંપાતિમ (ઉડતા) આદિ પ્રાણીઓ રહેતા હોય, તે દિવસે તો ત્યાગ કરી શકાય પણ રાત્રે તેનો ત્યાગ કરીને કેમ ચાલી શકાય? આ પૂર્વોક્ત દોષો

રાત્રિભોજનમાં દેખીને જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ વર્ધમાન સ્વામીએ કહ્યું છે કે સાધુઓએ સર્વથા ચાર પ્રકારનો આહાર રાત્રે ખાવો નહિં.

(અધ્યયન - ૮ ગાથા - ૨૮)

અત્યંગયંમિ આઈગ્યે પુરત્યા અ અણુગગએ,
આહાર માઈય સવ્વં મણસાવિ ન પત્યએ ॥૨૮॥

૩. રાઈ ભોજન વ્રત

સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને વડી દીક્ષા સમયે વડી દીક્ષા છકું રાત્રિ ભોજન વ્રત પણ ઉચ્ચરાવાય છે. પાક્ષિક સૂત્રમાં આ વ્રતના અતિચારેની આલોચના કરવામાં આવી છે.

આત્મતત્ત્વ વિચાર ગ્રંથમાં આ. લક્ષ્મણસૂરિએ સમ્યક્ ચારિત્રના વ્રતમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે. સર્વવિરતિ ચારિત્ર ગ્રંહણ કરનારે પાંચ મહાવ્રત ઉપરાંત છકું રાત્રિ ભોજન વિરમણવ્રત પણ અવશ્ય લેવાનું હોય છે. આ વ્રતમાં યાવત્ જીવ સર્વ પ્રકારના રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

ધરતી પર કેટલાક ત્રસ અને સ્થાવર સૂક્ષ્મ જીવો વિવિધરૂપે હોય છે એ જીવોનાં શરીર રાત્રે દેખી શકાતા નથી તો ઈર્યાસમિતિપૂર્વક રાત્રે ગોચરી માટે તો શી રીતે જઈ શકાય? વળી પાણીને કારણે ધરતી ભીની રહે છે. તેના પર બીજ, કીડી, કીડા પણ પડેલા હોય છે. આ જીવોની હિંસાથી દિવસે પણ બચવું મુશ્કેલ હોય છે ત્યારે રાત્રે તો ખવાય જ ક્યાંથી? એટલે રાત્રે ચલાય શી રીતે? આ બધા દોષો જોઈને જ્ઞાતપુત્ર અર્થાત્ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે નિર્ગ્રંથ સર્વ પ્રકારના આહારનો રાત્રે ભોગ ન કરે.

રાત્રિએ ભોજન તૈયાર કરતાં, ખાતાં ઘણા સૂક્ષ્મ જીવો કુંથુઆ આદિ ઊડતાં મરી જાય છે, ભોજન દૂષિત થાય છે એટલે રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધર્મસંગ્રહ ભા. ૧, પા. ૨૦૭માં નીચે પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ મળે છે.

જીવાણં કુંથુમાઈણ, ઘાયણં ભાળધોળાઈસુ ।
એમાઈ રયણી ભોયણ-દીસે ણો સાહિઉં તરહ ॥
(પ્રબોધ ટીકા પા. ૨૪૨)

૪. રત્ન સંચય

રત્નસંચય ગ્રંથમાંથી રાત્રિભોજન અંગેના વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથની રચના અંચલગચ્છના ગુણનિધાનસૂરિના શિષ્ય હર્ષનિધાનસૂરિએ કરી છે. આ ગ્રંથની ભાષા પ્રાકૃત છે. ગ્રંથનો રચના સમય પ્રાપ્ત થતો નથી. એક પ્રતમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે સંવત ૧૮૩૩ વર્ષે શાકે ૧૬૯૮ પ્રવર્તમાન રત્નસંચય ગ્રંથ સૂત્રટબાર્થ સંપૂર્ણ. સંવત ૧૮૩૩ રત્નસંચય પ્રત લખાયાનો સમય છે એટલે ગ્રંથ રચના આ સમય પહેલાંની હશે એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે.

બહુદોસ આઉ થોવં, તહ પુણ પભણેમિ કિંપિ દોસસ્સ ।
ભવછ્ઞુઈ હણઈ જીવા, સરસોસે ઈક્ક તં પાવં ।
સરસોસે અહોતર-ભવમ્મિ જીવો કરેઈ જં પાવં ।
તં પાવં દવઈક્કે, ઈક્કુતરભવં દવં દિંતિ ॥
ઈક્કુતરભવમ્મિ દવે, જં પાવં સમુપ્પજજઈ જીવો ।
કુવાણિજજે તં પાવં ભવસયયિહુંઆલ કુકમ્મે ॥
જં કુકમ્મે પાવં, તં પાવં હોઈ આલમેગં ચ ।
ભવસયએગાવન્ને, આલં તં ગમણપરઈત્થી ॥

નવ્વાણુસય ભવપરઈત્થી-ગમણેણં હોઈ જં પાવં ।

તં પાવં રયણીએ, ભોયણકરણેણ જીવાણં ॥

(રત્નસંયય ગાથા-૪૪૭ થી ૪૫૧)

(રાત્રિભોજનના) દોષો ઘણા કહેવાના છે પણ આયુષ્ય થોડું છે. (અર્થાત્ આખું આયુષ્ય પુરું થાય પણ રાત્રિ ભોજનના દોષો કહેવાના પૂરાં ન થાય તેટલા દોષો એક રાત્રિ ભોજનમાં છે) તો પણ રાત્રિભોજનના કાંઈક દોષને હું કહું છું - છત્રુ ભવ સુધી કોઈ માચ્છીમાર જીવોને-માછલાઓને હણે તેટલું પાપ એક સરોવરને સુકાવવાથી થાય છે. એકસો આઠ ભવ સુધી સરોવર સુકવીને જે પાપ બાંધે તે પાપ એક દાવાનળ સળગાવવામાં લાગે છે. એવા એકસોને એક ભવ સુધી દાવાનળ સળગાવે એટલું પાપ એક કુવાણિજય કરવાથી થાય છે. એવા એકસો યુમ્માલીસ ભવ સુધી કુવાણિજય કરે અને જે પાપ થાય તેટલું પાપ કોઈને એકવાર ખોટું આળ (અભ્યાખ્યાન ૧૩મું પાપ સ્થાનક) આપવામાં લાગે છે. એકસો એકાવન ભવ સુધી ખોટું આળ આપવામાં જે પાપ લાગે તેટલું પાપ એકવાર પરસ્ત્રીગમન કરતાં લાગે છે અને એકસો નવ્વાણું ભવ સુધી પરસ્ત્રીગમનમાં જે પાપ લાગે તેટલું પાપ માત્ર એક જ વખતના રાત્રિભોજનમાં લાગે છે.

વળી આગળ જતાં શું કહે છે? તે વાંચો....

પાણાઈ દુગુણ સાર્ધમં, સાર્ધમં તિગુણેણ ખાઈમં હોઈ ।

ખાઈમં તિગુણં અસણં, રાઈભોએ મુણેયવ્વં ॥

(રત્ન સંયય - ૪૫૨)

રાત્રે પાણી પીવા કરતાં બમણું પાપ સ્વાદિમમાં લાગે છે. સ્વાદિમ

કરતાં ત્રણ ગણું પાપ ખાદિમમાં લાગે છે અને ખાદિમ કરતાં ત્રણ ગણું પાપ અશન કરવાથી લાગે છે એમ જાણવું.

જં ચેવ રાઈભોયણે, જે દોસા અંધયારમ્મિ ।

જે ચેવ અંધયારે, તે દોસા સંકમુહમ્મિ ॥

(રત્ન સંચય - ૪૫૩)

રાત્રિભોજનમાં જે દોષો લાગે તે દોષ (દિવસે પણ) અંધારામાં ભોજન કરવાથી લાગે અને જે દોષો અંધારામાં ભોજન કરવાથી લાગે તે દોષો સાંકડા મુખવાળા વાસણમાં ખાવાથી લાગે.

નાયણએ ન દીસઈ જીવા, રયણીએ અંધયારમ્મિ ।

રયણીએ વિ નિફફનં, દિણભુતં રાઈભોયણં ॥

(રત્ન સંચય - ૪૫૪)

રાત્રિએ તથા અંધકારમાં સૂક્ષ્મજીવો જોઈ શકાતા નથી તેથી રાત્રિએ બનાવેલું દિવસે ખાય તો પણ રાત્રિભોજન તુલ્ય છે.

આટલી સૂક્ષ્મ વાતો જૈનશાસન સિવાય ક્યાં જાણવા મળે? જેને આ શાસન મળ્યું છે એ ખરેખર મહાભાગ્યશાળી છે. પણ આવું ઉત્તમ શાસન મળ્યા પછી પણ જો આવા મોટા પાપો કરે જ જતો હોય તો એને કેવો કહેવો ?

ન કરશો રાત્રિભોજન, કરવું જો સુખનું દર્શન.

૫. વિવેકવિલાસ

‘વિવેકવિલાસ’ ગ્રંથના રચયિતા જિનદાસસૂરિ આચાર્યે ચોથા ઉલ્લાસના શ્લોક ૩ અને ૪માં રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સંસ્કૃતમાં રચાયેલા આ ગ્રંથના બે શ્લોક સાર્થ પ્રગટ કરવામાં

આવ્યા છે.

તતૌ વૈકાલિકં કાર્ય, મિતાહારમનુત્સુકમ્ ॥
ઘટિકાદ્વયશેષેહહનિ, કાલૌચિત્યાશનેન ચ ॥

ફિર દો ઘડી દિન શેષ રહે તબ ઋતુ ઔર સંધ્યાકાલ કો ઉચિત લગે વૈસા બહુત ઉત્સુકતા ન રખતે હુએ પરિમિત આહાર કરના ચાહિએ.

ભાનો: કરરૈસંસ્પૃષ્ટ - મુચ્છિષ્ટં પ્રેતસંચરાત્ ।
સૂક્ષ્મજીવાકુલં ચાપિ, નિશિ ભોજયં ન યુજ્યતે ॥

સૂર્ય કે કિરણોં સે અસ્પર્શિત, પ્રેત-સંસ્કાર સે અપવિત્ર હુઆ સૂક્ષ્મ સંપાતિમ જીવોં સે આકુલ હુઆ ઐસા અત્ર રાત્રિ કો ભક્ષણ કરના અયુક્ત હૈ ।

૬. યોગશાસ્ત્ર

કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય રચિત યોગશાસ્ત્ર ત્રીજા પ્રકાશમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ અંગેની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. પૂ.શ્રીએ શ્રાવકના બારવ્રતના વિચારોમાં સાતમા ભોગોપભોગ વ્રતના અનુસંધાનમાં રાત્રિભોજનથી થતાં દોષો, રાત્રિભોજનનો નિષેધ (ત્યાગ), જૈનેત્તર દર્શનના વિચારો, આયુર્વેદના રાત્રિભોજન ત્યાગ અંગે વિચારો, રાત્રિભોજન અંગે રામાયણનો સંદર્ભ, રાત્રિભોજન ત્યાગનું ફળ વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે. આ અંગે મૂળ ગ્રંથના વિચારો શ્લોક અને તેના અનુવાદન (અર્થ) સાથે પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

રાત્રિભોજન નિષેધ

અન્નં પ્રેતપિશાયાદૈઃ સંચરદ્વિભિર્નિરંકુશૈઃ ।

ઉચ્છિષ્ટં ક્રિયતે યત્ર તત્ર નાદ્યાદિનાત્પયે ॥૪૮॥

રાત્રિના વખતે નિરંકુશપણે વિચરતા પ્રેત પિશાચાદિ અન્નને
ઑઠું કરે છે, માટે સૂચાસ્તિ થવા પછી ભોજન ન કરવું.

ધોરાંધકારસ્ત્રદ્ધાક્ષૈઃ પતંતો તત્ર જંતવઃ ।

નૈવ ભોજયે નિરીક્ષ્યંતે તત્ર ભુંજત કો નિશિ ॥૪૯॥

ધોર અંધકારથી નેત્રની શક્તિ રૂંધાઈ જવાવાળાં મનુષ્યો જે
ભોજનની અંદર પડતાં જંતુઓને જોઈ શકતાં નથી તે રાત્રિવિષે કોણ
ભક્ષણ કરે.

રાત્રિભોજનથી થતાં દોષો

મેઘાં પિપીલિકા હન્તિ યૂકા કુર્યાજ્જલોદરમ્ ।

કુરુતે મક્ષિકા વાંતિ કુષ્ટં રોગં ચ કોલિકઃ ॥૫૦॥

કંટકો દારૂખંડં ચ વિતનોતિ ગલવ્યથાં ।

વ્યંજનાંતર્નિપતિતસ્તાલુ વિધ્યતિ વૃશ્ચિકઃ ॥૫૧॥

વિલગ્નશ્ચ ગલે વાલઃ સ્વરભંગાય જાયતે ।

ઇત્યાદયો દષ્ટદોષાઃ સર્વેષાં નિશિ ભોજને ॥૫૨॥

ભોજનમાં જો કીડી ખાવામાં આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ કરે
છે, માખી વમન કરાવે છે, કરોળીયાથી કોઢનો રોગ થાય છે. કાંટો
અગર લાકડાની કરચ ગળામાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. શાકની અંદર
વીંછીના આકારની વનસ્પતિ થાય છે તેની અંદર જો વીંછી આવી
જાય તો તાળવું વીંધી નાંખે છે અને જો ગળામાં વાળ રહી જાય તો
સ્વરનો ભંગ થાય છે, આ સર્વ દોષો રાત્રિભોજનમાં દેખાય છે.

નાપ્રેક્ષ્ય સૂક્ષ્મજંતૂનિ નિશ્ચઘાતપ્રાશુકાન્યપિ ।

અપ્યુઘાત્કેવલજ્ઞાનૈર્નાદિતં યત્તિશાસનમ્ ॥૫૩॥

રાત્રે નાનાં જંતુઓ જોઈ શકાતા નથી માટે પ્રાશુક (મોદક પ્રમુખ)
પણ ન ખાવાં, કેમ કે પ્રગટ કેવળજ્ઞાનીઓએ પણ તેવું રાત્રિ ભોજન
કરવું સ્વીકાર્યું નથી.

ધર્મવિઘ્નૈવ ભુંજત કદાચન દિનાત્યયે ।

વાહ્યા અપિ નિશાભોજ્યં યદભોજ્યં પ્રયક્ષતે ॥૫૪॥

ધર્મના જાણકાર મનુષ્યે દિવસ અસ્ત થયા પછી કોઈ વખત ખાવું
નહિ. જૈની સિવાયના બીજા દર્શનકારો પણ રાત્રિભોજનને અભોજન
તરીકે કહે છે.

અન્ય દર્શનકારો પોતાના ગ્રંથોમાં લખે છે :

ત્રયીતેજોમયો ભાનુરિતિ વેદવિદો વિદુઃ ।

તત્કરૈઃ પૂતમખિલં શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥૫૫॥

નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્ ।

દાનં વા વિહિતં રાત્રૌ ભોજનં તુ વિશેષતઃ ॥૫૬॥

વેદના જાણકારો સૂર્યને ત્રણ તેજોમય (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને
સામવેદ એ ત્રણે વેદોનું તેજ સૂર્યમાં સંક્રમે છે માટે તેને ત્રિતેજોમય)
કહે છે. તેના કિરણોએ કરી પવિત્ર થયેલાં સર્વે શુભ કાર્ય સમાચરવાં.
રાત્રે આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવતાર્ચન અને દાન એ ન કરવાં તથા
ભોજનનો તો વિશેષ પ્રકારે ન કરવું.

કેટલાએક નક્ત ભોજન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહે છે અને તે રાત્રે
થઈ શકે તેમ કહેનારને નક્ત ભોજનનો ખરો અર્થ બતાવે છે.

દિવસસ્યાષ્ટમે ભાગે મંદીભૂતે દિવાકરે ।

નક્તં તદ્વિ વિજાનીયાત્ર નક્તં નિશિ ભોજનમ્ ॥૫૭॥

દિવસનો આઠમો ભાગ કે જે અવસરે સૂર્યનું તેજ મંદ થાય છે તે વખતે ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન જાણવું પણ રાત્રિભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન ન કહેવાય.

અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાં રાત્રિભોજન નિષેધ

દેવંસ્તુ ભુક્તં પૂર્વાહ્ને ઋષિભિસ્તથા ।

અપરાહ્ને તુ પિતૃભિઃ સાયાહ્ને દૈત્યદાનવૈઃ ॥૫૮॥

સંધ્યાયાં યક્ષરક્ષોભિઃ સદા ભુક્તં કુલોદ્વહ ।

સર્વવેલાં વ્યતિક્રમ્ય રાત્રૌ ભુક્તમભોજનમ્ ॥૫૯॥ યુગ્મમ્

હે યુધિષ્ઠિર! નિરંતર દેવોએ દિવસના પહેલા ભાગમાં ભોજન કરેલું છે. મધ્યાહ્ને ઋષિઓએ, ત્રીજા પહોરે પિતૃઓએ, સાંજે દૈત્ય તથા દાનવોએ અને સંધ્યા વેળાએ યક્ષ તથા રાક્ષસોએ ભોજન કરેલું છે. આ સર્વે દેવાદિકની ભોજન વેળાઓ ઓળંગીને જે રાત્રિભોજન કરવું તે અભોજન છે. અર્થાત્ તે ખરાબ ભોજન છે.

આયુર્વેદ પ્રમાણે રાત્રિભોજન નિષેધ

હ્યત્રાભિપન્નસંકોચ શ્વંડરોચિરપાયતઃ ।

અતો નક્તં ન ભોક્તવ્યં સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥૬૦॥

સૂર્ય અસ્ત થવા પછી હૃદયકમળ અને નાભિકમળ સંકોચાઈ જાય છે તેથી તથા સૂક્ષ્મ જીવોનું પણ ભક્ષણ થઈ જાય છે માટે રાત્રે ભોજન ન કરવું.

અન્ય દર્શનનો સંવાદ જણાવ્યાબાદ આચાર્ય સ્વદર્શનથી સમર્થન કરે છે.

સંસજજજજવસંઘાતં ભુંજનાં નિશિ ભોજનં ।
રાક્ષસેભ્યો વિશિષ્યંતે મૂઢાત્માનઃ કથં નુ તે ॥૬૧॥

જે ભોજનમાં અનેક જીવો એકઠા મળ્યા છે તેવા રાત્રિભોજનને ખાનારા મૂઢ જીવોને રાક્ષસોથી જુદા કેમ પાડી શકાય? અર્થાત્ રાક્ષસોથી તેમાં વિશેષતા કાંઈ નથી.

વાસરે ચ રજન્યાં ચ યઃ ખાદન્નેવ તિષ્ઠતિ ।
શૃંગપુચ્છપરિભ્રુષ્ટઃ સ્પષ્ટં સ પશુરેવહિ ॥૬૨॥

દિવસે અને રાત્રે જે માણસ ખાતો જ રહે છે તે શિંગડાં અને પૂંછડા વિનાનો પ્રગટ રીતે પશુ જ છે.

અત્નોમુખેડવસાને ચ યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજનૂ ।
નિશાભોજનદોષજ્ઞાડશ્રાત્યસૌ પુણ્યભાજનમ્ ॥૬૩॥

જે રાત્રિભોજનના દોષનો જાણ માણસ દિવસની આદિની અને દિવસના અંતની બંને ઘડી મૂકીને ભોજન કરે છે તે પુણ્યનું ભોજન થાય છે.

દિવસે ભોજન કરે છે, છતાં પચ્ચખાણ ન હોય તો લાભ નથી મળતો તે કહે છે.

અકૃત્વા નિયમં દોષા-ભોજનાદિનભોજ્યપિ ।
ફલં ભજેન્ન નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્ભાષિતં વિના ॥૬૪॥

દિવસે ભોજન કરે છે છતાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ ન કરેલો હોવાથી (પચ્ચખાણના) કારણ સિવાય ફળ મળતું નથી. લોકમાં

પણ એ ન્યાય છે કે વ્યાજની બોલી કર્યા સિવાય મૂકેલી થાપણનું વ્યાજ મળતું નથી.

યે વાસરં પરિત્યજ્ય રજન્યાભેવ ભુંજતે ।

તે પરિત્યજ્ય માણિક્યં કાયમાદદતે જડાઃ ॥૬૫॥

વાસરે સતે યે શ્રેયસૂ - કામ્યયા નિશિ ભુંજતે ।

તે વપંત્યુષરે ક્ષેત્રે શાલીન્ સત્યપિ પલ્વલે ॥૬૬॥

જે મનુષ્યો દિવસને મુકીને રાત્રિમાં જ ભોજન કરે છે તે જડ મનુષ્યો માણેકનો ત્યાગ કરીને કાય ગ્રહણ કરે છે. દિવસ વિદ્યમાન છે, છતાં જે કલ્યાણની ઈચ્છાએ રાત્રિભોજન કરે છે તે મીઠા પાણીના ક્યારા ભરેલા છે છતાં પણ ખારી જમીનવાળા ક્ષેત્રમાં ડાંગર વાવે છે તેના સરખું કરે છે.

રાત્રિભોજનનું ફળ

ઉલૂકકાકમાર્જર - ગૃધ્રશંબરશૂકરાઃ ।

અહિવૃશ્ચિકગોધાશ્ચ જાયંતે રાત્રિભોજનાત્ ॥

રાત્રિભોજન કરવાથી મનુષ્યો ધુવડ, કાગડા, બિલાડી, ગીધ, સાબર, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ગોધા પ્રમુખપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

રાત્રિભોજન દોષની દ્રષ્ટાંતથી મહત્વતા કહે છે.

શ્રૂયતેહ્યન્યશપથા - નાનદત્યૈવ લક્ષ્મણઃ ।

નિશાભોજનશપથં - કારિતોવનમાલયા ॥૬૮॥

બીજા સોગનનો અનાદર કરીને વનમાલાએ લક્ષ્મણને રાત્રિભોજનના સોગન કરાવ્યા હતા એમ રામાયણ પ્રમુખમાં સંભળાય છે. (કહેલું છે.)

અનુભવસિદ્ધ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના ફાયદા

કરોતિ ધન્યો વિરતિં યઃ સદા નિશિભોજનાત્ ।
સોઽર્ધં પુરુષાયુષ્કસ્ય સ્યાદવશ્યમુપોષિતઃ ॥૬૮॥
રજનીભોજનત્યાગે, યે ગુણાઃ પરિતોઽપિ તાન્ ।
ન સર્વજ્ઞાદતે કશ્ચિદપરો વક્તુમીશ્વરઃ ॥૭૦॥

જે માણસ નિરંતર રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે તેને ધન્ય છે. માણસનું અડધું આયુષ્ય અવશ્ય ઉપવાસમાં વ્યતીત થાય છે. (કેમ કે આઠ પ્રહરના અહોરાત્રમાં ચાર પ્રહરનો તેને ઉપવાસ થયો, તેથી જ્યારથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી અડધું આયુષ્ય ઉપવાસમાં વ્યતીત થયું એમ કહી શકાય) રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવામાં જે ગુણો રહેલા છે તે સર્વ કહેવાને સર્વજ્ઞ સિવાય બીજો કોઈ સમર્થ નથી.

કાચા ગોરસ સાથે દ્વિદલ ત્યાગ કરવા વિશે

આમગોરસસંપૃક્ત-દ્વિદલાદિષુ જંતવઃ ।
દષ્ટાઃ કેવલિભિઃ સૂક્ષ્મા-સ્તસ્માત્તાનિ વિવર્જયેત્ ॥૭૧॥

કાચા દહીં, દૂધ અને છાશરૂપ ગોરસની સાથે દ્વિદલ મગ, મઠ, અડદ, ચણા, વાલ, તુવર વિગેરે કઠોળનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવળજ્ઞાનીઓએ દેખ્યા છે. માટે તે ગોરસ અને કઠોળના સંયોગવાળી વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કરવો.

૭. ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર

ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર ગ્રંથમાં ૨૨મા ભગવાન નેમનાથનું વૃત્તાંત છે. શ્રી નેમનાથ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારપછી દેશના આપે છે. આ દેશનામાં (જિનવાણી) ભગવંતે રાત્રિભોજન

અભક્ષ, અનંતકાય પદાર્થોનો ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેની માહિતી મૂળ ગ્રંથમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને પ્રગટ કરવામાં આવી છે. આ ઉપદેશમાં આહાર વિવેકનો પણ સમાવેશ થાય છે.

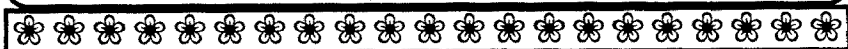
અંતમુહૂર્ત પછી જેમાં અનેક અતિસૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે એવું માખણ વિવેકી પુરૂષોએ કદિ પણ ખાવું નહીં. એક જીવની હિંસામાં કેટલું બધું પાપ છે, તો પછી અનેક જંતુમય માખણને કોણ સેવે?

જે અનેક જંતુસમૂહની હિંસાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે અને જે લાળની જેમ જુગુપ્સા કરવા યોગ્ય છે એવો મધને કોણ ચાખે? એક એક પુષ્પમાંથી રસ લઈને મક્ષિકાઓએ વમન કરેલા મધને ધાર્મિક પુરૂષો કદિ પણ ચાખતા નથી.

ઉંબરડો, વડ, પીપર, કાકઉદુંબર અને પીપળાનાં ફળ ઘણાં જંતુઓથી આકુળ વ્યાકુળ હોય છે, તેથી તે પાંચે વૃક્ષનાં ફળ કદિ પણ ખાવાં નહીં. બીજું ભક્ષ્ય મળ્યું ન હોય અને ક્ષુધાથી શરીર ક્ષામ (દુર્બળ) થઈ ગયું હોય તો પણ પુણ્યાત્મા પ્રાણી ઉંબરડાદિક વૃક્ષનાં ફળ ખાતા નથી.

સર્વ જાતિનાં આદ્રં કંદ, સર્વ જાતિનાં કુંપળીઆં, સર્વ જાતિનાં થોર, લવણ વૃક્ષની ત્વચા, કુમારી (કુંવાર) ગિરિકર્ણિકા, શતાવરી, વિરૂઢ, ગડુચી, કોમળ આંબલી, પલ્યંક, અમૃતવેલ, સૂકર જાતિના વાલ અને તે સિવાય બીજા સૂત્રમાં કહેલા અનંતકાય પદાર્થો કે જે મિથ્યાદષ્ટિઓથી અજ્ઞાત છે, તે દયાળુ પુરૂષોએ પ્રયત્નથી વર્જવા.

શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલા ફળનાં ભક્ષણમાં અથવા વિષફળના આ ભક્ષણમાં આ જીવની પ્રવૃત્તિ ન થાઓ એવા હેતુથી ડાહ્યા પુરૂષે પોતે

અથવા બીજાએ જાણેલું જ ફળ ખાવું જોઈએ, અજાણ્યું ફળ ત્યજી દેવું જોઈએ.

રાત્રિ ભોજન :

રાત્રિ સમયે નિરંકુશપણે ફરતા પ્રેત, પિશાચ વગેરે ક્ષુદ્ર દેવોથી અન્ન ઉચ્છિષ્ટ કરાય છે. તેથી રાત્રિસમયે કદિ પણ ભોજન કરવું નહીં. વળી રાત્રિસમયે ઘોર અંધકારે કરીને મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પણ રૂંધાયેલી હોવાથી ભોજનમાં પડતાં જંતુઓ તેનાથી જોઈ શકાતાં નથી, તેથી તેવા રાત્રિને સમયે કોણ ભોજન કરે? કદાચ ભોજનમાં કીડી આવી ગઈ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જૂ ખાવામાં આવી હોય તો તે જળોદરનો વ્યાધિ કરે છે, માખી આવી હોય તો તે વમન કરાવે છે, ઢેઢઘરોલી આવી હોય તો તે કુષ્ઠ રોગને કરે છે, કાંટો અથવા કાજનો કકડો ખાવામાં આવ્યો હોય તો તે ગળાની વ્યથાને કરે છે, ભોજનની અંદર વીંછી પડી ગયો હોય તો તે તાળવું વિધે છે, તથા ભોજનમાં આવેલ વાળ ગળામાં લાગી ગયો હોય તો તે સ્વરભંગને માટે થાય છે, આ વિગેરે અનેક દોષો સર્વ મનુષ્યે રાત્રિભોજનને વિશે જોયા છે. રાત્રિએ સૂક્ષ્મ જંતુઓ દેખવામાં આવતાં નથી, તેથી પ્રાસુક પદાર્થ પણ રાત્રે ખાવા નહીં, કારણ કે તે વખતે ભોજનમાં અવશ્ય અનેક જંતુઓની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. જેમાં જીવનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભોજનને રાત્રિએ જમનારા મૂઢ પુરૂષો રાક્ષસોથી પણ અધિક દુષ્ટ કેમ ન કહેવાય? જે મનુષ્ય દિવસે અને રાત્રિએ પણ ખાધા જ કરે છે, તે શૃંગ અને પુચ્છ વિનાનો સાક્ષાત્ પશુ જ છે. રાત્રિભોજનના દોષને જાણનાર જે મનુષ્ય દિવસના પ્રારંભની અને અંતની બે-બે ઘડીનો ત્યાગ કરીને ભોજન કરે છે, તે પુણ્યનું ભોજન છે. રાત્રિભોજનનો નિયમ કર્યા વિના ભલે કોઈ માણસ માત્ર દિવસે

જ જમનારો હોય તે પણ તે તેના ચોખ્ખા ફળને પામતો નથી, કારણ કે કોઈને રૂપિયા આપતાં બોલી કર્યા વિના તેનું વ્યાજ મળી શકતું નથી. જે જડ મનુષ્યો દિવસનો ત્યાગ કરીને રાત્રિએ જ ભોજન કરે છે, તેઓ રત્નનો ત્યાગ કરીને કાચનો જ સ્વીકાર કરે છે. મનુષ્યો રાત્રિભોજન કરવાથી પરભવે ધુવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, શંબર, મૃગ, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ગોધા (ઘો) અથવા ગૃહગોધા (ગરોળી) પણે ઉત્પન્ન થાય છે. જે ધન્ય પુરુષો સર્વદા રાત્રિભોજનની નિવૃત્તિ કરે છે તે પોતાના આયુષ્યનો અર્ધો ભાગ અવશ્ય ઉપવાસી થાય છે. રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવામાં જે (જેટલા) ગુણો રહેલા છે, તે સદ્ગતિને જ ઉત્પન્ન કરનારા છે, સર્વે ગુણોને ગણવાને કોણ સમર્થ થાય તેમ છે ?

આહાર વિવેક :

કાચા ગોરસ (દૂધ, દહીં ને છાશ) માં દ્વિદળાદિક મળવાથી તેમાં ઉત્પન્ન થતાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવળીએ જોયાં છે, તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો. વળી દયાધર્મમાં તત્પર એવા મનુષ્યે જંતુથી મિશ્રિત એવાં ફળ, પુષ્પ અને પત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, તથા જીવમિશ્રિત અથાણાંનો કે જેમાં દીર્ઘકાળ રહેવાથી ઘણાં ત્રસજંતુઓ ઉત્પન્ન થયાં હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો.

આ રીતે સર્વ ધર્મમાં દયાધર્મ જ મુખ્ય છે એમ જાણીને ભક્ષ્ય પદાર્થોને વિશે પણ વિવેક બુદ્ધિવાળો શ્રાવક અનુક્રમે સંસારથી મુક્ત થાય છે.

આવી પ્રભુની દેશના સાંભળીને વરદત્ત રાજા સંસારથી પરમ વૈરાગ્ય પામી વ્રત લેવાને ઉત્સુક થયો. પછી કૃષ્ણે ભગવંતને નમસ્કાર

કરીને પૂછ્યું કે ‘હે ભગવન! તમારે વિશે સર્વ જન અનુરાગી છે, પણ રાજમતીનો સર્વ કરતાં વિશેષ અનુરાગ થવાનું શું કારણ તે કહો.’ એટલે પ્રભુએ ધન અને ધનવતીના ભવથી માંડીને આઠ ભવનો તેની સાથેનો પોતાનો સંબંધ કહી સંભળાવ્યો. પછી વરદત્ત રાજાએ ઊભા થઈ નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને પ્રભુને વિજ્ઞાપિત કરી કે ‘હે નાથ! સ્વાતિનક્ષત્રમાં મેઘથી પુષ્કર (છીપો) માં મુક્તાફળ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તમારાથી પ્રાપ્ત કરેલો શ્રાવકધર્મ પણ પ્રાણીને મહા ફળદાયક થાય છે, પરંતુ તમે ગુરૂ પ્રાપ્ત થયા છો તેથી તેટલાથી હું સંતોષ પામતો નથી; કારણ કે કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થતાં માત્ર તેના પત્રની ઈચ્છા કોણ કરે? માટે હું તો તમારો પ્રથમ શિષ્ય થવાને ઈચ્છું છું, તેથી હે દયાનિધિ! મારા પર દયા કરીને મને સંસારતારિણી દીક્ષા આપો.’ આ પ્રમાણે કહેતા એ રાજાને પ્રભુએ તત્કાળ દીક્ષા આપી, એટલે તેની પછવાડે બે હજાર ક્ષત્રિયોએ દીક્ષા લીધી.

૮. શ્રાદ્ધ ધર્મ દીપિકા

અઢાર પાપ સ્થાનક પૈકી રાત્રિભોજન પણ પાપ સ્થાનક છે. સૂર્યાસ્ત પછી રાત્રિના સમયમાં અનેક સૂક્ષ્મજીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ જીવો એટલા બધા સૂક્ષ્મ છે કે દૃષ્ટિ કે વિજળીના પ્રકાશથી પણ જોઈ શકાતા નથી. રાત્રિભોજન વખતે આહારમાં આવા જીવો ઊડીને પડે છે અને હિંસા થાય છે એટલે રાત્રિભોજન એ હિંસા પાપ સ્થાનકનું એક અંગ છે. રાત્રિભોજનથી તિર્યંચ અને નરકગતિમાં જીવો જાય છે. માટે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશે વિવિધ સંદર્ભો પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં ‘શ્રાદ્ધ ધર્મ દીપિકા’ ગ્રંથમાંથી ઉપરોક્ત માહિતી મળે છે. આ પુસ્તકમાં

રાત્રિભોજન વિશે કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય રચિત યોગશાસ્ત્રના પ્રકાશ-ઉના શ્લોકો અનુવાદ સહિત પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે. પૂ. શ્રીએ જૈનેત્તર દર્શનના વિચારોનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

સંપાદક : પં. પ્રવિણવિજયજી
(પા. ૭૨ થી ૮૨)

રાત્રિભોજનથી થતા નુકસાનો

અનેક પાપસ્થાનકો પૈકી રાત્રિભોજન પણ એક પાપનું જ સ્થાનક છે. સૂર્યાસ્ત પછી અનેક સૂક્ષ્મજીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જે જીવો ગમે તેવા જબ્બર પ્રકાશમાં પણ દેખી શકાતા નથી. રાત્રે ખાનારના ભાણાંમાં તે જીવો ઊડીઊડીને પડે છે, અને મરણને શરૂ થાય છે. તે સઘળા જીવોની હિંસાનું પાપ રાત્રિભોજન કરનારને લાગે છે. તે પાપના પ્રભાવે રાત્રે ખાનારાઓને આવતા ભવમાં ગીધ, સમડી, બીલાડા, કાગડા આદિની નીચે યોનિમાં જન્મ ધારણ કરવો પડે છે. તે અવતારને પામેલા પશુ-પક્ષીઓ મોટે ભાગે માંસનો જ આહાર કરનારા હોય છે, એટલે ત્યાંથી મરીને તેઓ નરક ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે. આથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે રાત્રિભોજનને કરનારો સીધો નરકમાં નહિ જાય પરંતુ તિર્યંચ ગતિમાં જઈને પરંપરાએ પણ નરકનો મહેમાન થાય છે. આવી રીતે તિર્યંચ અને પરંપરાએ નરકગતિને અપાવનારા રાત્રિભોજનને કયો સુજ્ઞ પુરૂષ તિલાંજલિ નહિ આપે?

રાત્રિભોજનનો ત્યાગ ધર્મદૃષ્ટિએ હિતકર છે. એટલું જ નહિ પરંતુ આરોગ્યતાની દૃષ્ટિએ પણ તે સૌને અત્યંત હિત કરનારો જ છે. રાત્રિભોજન કરનારાઓને શારીરિક નુકશાન શું થાય છે, તેની નોંધ લેતા કલિકાળ સર્વજ્ઞ ભગવાન પૂજ્ય હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ

શ્રીયોગ શાસ્ત્રમાં ફરમાવે છે કે -

મેઘાં પિપોલિકા હન્તિ, યુકા કુયજ્જલોદરમ્ ।
કુરુતે મક્ષિતા વાન્તિ, કુષ્ઠં રોગં ચ કોલિકઃ ॥૧૧॥

કીડી બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જુ ખાવામાં આવે તો જલોદર રોગ થાય છે, માખી ઉલ્ટી કરાવે છે અને કરોળીયો કોઢ રોગ કરે છે.

કણ્ટકો દારુખણં ચ, વિતનોતિ ગળવ્યથામ્ ।
વ્યંજનાન્તર્નિપતિતસ્તાલું, વિધ્યતિ વૃશ્ચિકઃ ॥૨૧॥

કાંટો અગર લાકડાનો કકડો ખાવામાં આવી જાય તો ગળામાં તકલીફ કરે છે. શાકમાં પડેલો વીંછી તાળવાને વિંધી નાંખે છે.

વિલગ્નશ્ચ ગલે વાલઃ, સ્વરભજ્જાય જાયતે ।
ઇત્યાદયો દષ્ટદોષાઃ, સર્વેષાં નિશિ ભોજને ॥૩૧॥

ગળામાં વાળ આવે તો સ્વરભંગ થઈ જાય છે એ વિગેરે રાત્રિભોજનના દેખીતા દોષો સૌને થાય છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાત્રિભોજનના ત્યાગીને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં એમ બંને લોકમાં ફાયદો થાય છે. માટે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવામાં સુજ્જનોએ જરાપણ ઢીલ કરવી યોગ્ય નથી.

રાત્રે હોટલ આદિમાં ચા પીનારાને તથા ખાનારાને શારીરિક નુકશાન ઉપરાંત મરણ સુધીનું મહાન નુકશાન પણ થયું છે, જે આજના ન્યુઝપેપરો વાંચવાથી માલૂમ પડે છે.

વળી આખો દિવસ ખાવા છતાં માત્ર રાત્રિભોજનના ત્યાગ કરનારાને એક મહિનામાં ૧૫ ઉપવાસનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. જે

નીચેના શ્લોક ઉપરથી માલુમ પડશે.

યે રાત્રૌ સર્વથાહારં, વર્જયન્તિ સુમેધસઃ ।

તેષાં પક્ષોપવાસસ્ય, ફલં માસેન જાયતે ॥

જે બુદ્ધિશાળીઓ રાત્રિને વિશે સર્વથા (બીલકુલ) આહારનો ત્યાગ કરે છે, તેમને એક મહિનામાં ૧૫ ઉપવાસનો લાભ મળે છે.

કેટલાક પોતાના શાસ્ત્રથી અનભિજ્ઞ માણસો એમ પણ કહે છે કે રાત્રિભોજનનો નિષેધ, માત્ર જૈનશાસ્ત્રમાં છે. અમારે એની સાથે કોઈ સંબંધ નથી, એમ બોલનારાએ નીચે જણાવેલ શ્લોકો તપાસવાની જરૂર છે.

યત્વારિ નરકદ્વારાણિ, પ્રથમં રાત્રિભોજનં ।

પરસ્ત્રીગમનં ચૈવ, સન્ધ્યાનાડનન્તકાયિકે ॥

ચાર નરકના બારણામાં પ્રથમ રાત્રિભોજન છે, બીજું પરસ્ત્રીગમન છે, ત્રીજું લીલું અથાણું (સૂકવ્યા વિનાનું) જેને બોળો અથાણું કહે છે અને ચોથું અનંતકાય એટલે તમામ જાતના કંદમૂળો છે.

મહાભારત -

મધ-માંસાસનં રાત્રૌ, ભોજનં કંદભક્ષણં ।

યે કુર્વન્તિ વૃથા તેષાં, તીર્થયાત્રા જપસ્તપઃ ॥

દારૂ-માંસ, રાત્રિભોજન અને કંદમૂળનું ભક્ષણ જે લોકો કરે છે તેની તીર્થયાત્રા, તપ-જપ બધું ફોગટ થાય છે.

મધમાંસાસનં રાત્રૌ, ભોજનં કંદભક્ષણં ।

ભક્ષણાન્નરકં યાતિ, વર્જનાત્ સ્વર્ગમાપ્નુયાત્ ॥

દારૂ-માંસ ભક્ષણ, રાત્રિભોજન અને જમીનકંદના ભક્ષણથી નરકમાં જવાય છે અને તેને છોડી દેવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચાતુર્માસ્યે તું સંપ્રાપ્તે, રાત્રિભોજ્યં કરોતિ યઃ ।

તસ્ય શુદ્ધિર્ન વિદ્યેત, ચાન્દ્રાયણસતૈરપિ ॥

ચાતુર્માસ આવે છતે જે રાત્રે ખાય છે, તેની સેંકડો ચાન્દ્રાયણ તપથી પણ શુદ્ધિ થતી નથી.

માર્કણ્ડ પુરાણ :

અસ્તં ગતે દિવાનાથે, આપો રુધિર મુચ્યતે ।

અન્નં માંસં સમં પ્રોક્તં, માર્કણ્ડેણ મહર્ષિણા ॥

સૂર્ય અસ્ત થયા પછી પાણી પીવું તે લોહી બરાબર છે અને અન્ન ખાવું તે માંસ બરાબર છે એમ માર્કણ્ડ ઋષિએ કહ્યું છે.

પદ્મ પુરાણ :

મૃતે સ્વજનમાત્રેપિ, સૂતકં જાયતે કિલ ।

અસ્તં ગતે દિવાનાથે, ભોજને ક્રિયતે કથમ્ ॥

ઉદકમપિ ન પીતવ્યં, રાત્રીવત્ર યુષિષ્ઠિર? ।

તપસ્વિના વિશેષેણ, ગૃહિણા તુ વિવેકિના ॥

કોઈ સ્વજન માત્ર મરી જાય છે તો સૂતક આવે છે તો પછી સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ભોજન કરાય જ કેમ ?

હે યુષિષ્ઠિર! વિવેકી ગૃહસ્થીએ તથા તપસ્વીએ તો ખાસ કરીને પાણી પણ પીવું ન જોઈએ.

આ મુજબ દરેક શાસ્ત્રોમાં નિષેધ કરાયેલા રાત્રિભોજનના મહાપાપને તિલાંજલિ આપી, સ્વ અને પર આત્માઓનું રક્ષણ કરવાનું મહાન પુણ્ય ઉપાર્જન કરો.

મુખ્યત્વે હંમેશને માટે જ રાત્રિભોજન નહિ કરવું. તેમ નહિ બને તો ચોમાસામાં તો ન જ કરવું, અને છેવટે તેમ કરવા માટે પણ અશક્ત અને પ્રમાદી આત્માઓએ પર્વતિથિએ તો છોડી જ દેવું.

૯. શ્રાદ્ધ વિધિ

ભોજન વિધિમાં વ્યવહાર શાસ્ત્ર વિવેકવિલાસમાં પણ રાત્રિભોજનના ત્યાગનો ઉલ્લેખ થયો છે.

અતિ પ્રાતઃ સંધ્યાયાં રાત્રૌ કુત્સન્નથ વ્રજન્ ।
સંધ્યા ધ્રૌદત પાણીશ્ચ નાઘાત્પાણિ સ્થિતંતથા ॥

અતિ પ્રભાતે, સંધ્યા સમયે, રાત્રે કોહેલું, માર્ગે ચાલતાં, ડાબા પગ પર હાથ દઈને અને હાથમાં લઈને જમવું નહિં.

શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ (પા. ૪૦૦)

૧૦. ઉપદેશ પ્રાસાદ

પ. પૂ. આચાર્ય વિજય લક્ષ્મીસૂરીશ્વરજીએ ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથની રચના કરી છે. તેના ૮મા ભાગમાં રાત્રિભોજન વિશેના વિચારોની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

સ્વપર સમયે ગ્રહ્યમાદ્યં સ્વભ્રમ્ય ગોપુરમ્ ।
સર્વજૈરપિ યત્યક્તં પાપાત્મયં રાત્રિભોજનમ્ ॥

સ્વ અને પર શાસ્ત્રોમાં નિંદનીય, નરકના પ્રથમ દરવાજા સમાન અને જેનો સર્વજ્ઞોએ પણ ત્યાગ કર્યો છે એ રાત્રિભોજન પાપરૂપ છે.

યતુર્વિધ ત્રિયામાયા - મશનં સ્યાદભક્ષ્યકમ્ ।

યાવજજીવં તત્પ્રત્યારન્યં ધર્મેષ્ઠદ્વિભરુપાવકૈઃ ॥

રાત્રિના સમયે ચારે પ્રકારનો આહાર અભક્ષ્ય ગણવામાં આવ્યો છે માટે ધર્મની ભાવનાવાળા ઉપાસકોએ - આરાધકોએ એનું જાવજીવ પચ્ચક્ષ્ણ કરવું જોઈએ.

૧૧. ધર્મ જાગરિકા

રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશે જૈન દર્શનમાં વિવિધ ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમાં આ વિષયની વૈવિધ્યપૂર્ણ માહિતીનો સમાવેશ થયો છે. શાસન સમ્રાટ શ્રીમદ્ વિજય નેમિસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય આ. પન્નસૂરિએ શ્રાવકધર્મ જાગરિકા ગ્રંથનું પ્રકાશન કર્યું છે. તેમાંથી રાત્રિભોજન અંગેની માહિતી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. પૂ.શ્રીએ હરિગીત છંદમાં ગ્રંથરચના કરી છે અને દરેક ગાથાનો અર્થ તથા જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં ટિપ્પણ-વિશેષ માહિતી આપીને જિનવાણીની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે.

શ્રાવકે રાત્રિભોજન કરવું નહિ તેનો ઉલ્લેખ કરતી માહિતી ગા. ૩૩૩માં છે.

સૂર્યાસ્ત પછી અજવાશમાં પણ દોષ નિશિ ભોજન તણો

રાતે જમે નહી શ્રાદ્ધ જાણી લાભ સ્વપર દયા તણો

જીવાત બહુ અન્નાદિમાં ઉપજે નવી બીજા ઘણા

ડાંસ મચ્છર આદિ ચોંટે બેહણાએ ભૂલના.

રાત્રિભોજનથી આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તેની માહિતી જોઈએ તો.

જીવાતવાળી વસ્તુ ખાતા રોગ પ્રગટે આકરા
ઉપરથી વિષ જો પડે અન્નાદિમાં ખાતાં જરાં
પોતે અચાનક મરણ પામે વેદના બહુ ભોગવી
અસમાધિ પામે પર ભવે પણ હોય ના સુર માનવી.

રાત્રિભોજનથી જીવો નરક અને તિર્યંક ગતિમાં જાય છે અને પારાવાર વેદના-દુઃખો ભોગવે છે.

કાક બિલ્લી આદિ હોવે ભોગવે દુઃખ નરકમાં
નિશીથ ભાષ્યે યોગ શાસ્ત્રે ઘણું કહ્યું વિસ્તારમાં
હોવે અનાજ અચિતને પણ ઉપજતી ઝીણી ઘણી
જીવાત ત્યાં તેથી કરે શું શ્રાદ્ધ ઈચ્છા તેહની.

દિવસે ભોજન કરે છતાં રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે છે તેની માહિતી આપતાં કવિ જણાવે છે કે :

દિવસ હોય છતાં તિમિરમાં જો જમે તો દોષ એ
સાંકડા વાસણ વિષે પણ જો જમે તો દોષ એ
એવું વિચારી પરિહરે નિશિ ભોજન શ્રાવક સદા
જેથી મળે આ ભવ તથા પરભવ અચલ સુખ સંપદા.

સંદર્ભ : શ્રાવક ધર્મ જાગરિકા.

રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ લીધા પછી તેનો ભંગ કરવાથી થતાં નુકશાન વિશે એડકાક્ષનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે.

પાખેજ શ્રાવક ખંતથી શુભનિયમ નિશિ ભોજન તણો
 ધનદેવ તોડી નિયમને ભાજન બંન્યો બહુ દુઃખનો
 એડકાક્ષ પ્રસિદ્ધિ પામે પરભવે સુખ ના જરા
 પામે વળી દુઃખ દુર્ગતિના જેહ લાગે આકરા.

(ગા. ૩૩૮)

આ ભરતક્ષેત્રમાં દશાર્ણપુરનો રહીશ ધનપતિ નામે સાર્થવાહ
 હતો તેને ધનવતી પુત્રી હતી તેને મિથ્યાદષ્ટિ ધનદેવની સાથે પરણાવી
 હતી. ધનવતી પોતે શ્રાવિકા હતી તેથી રાત્રે જમતી ન હતી. પતિને
 રાત્રે ખાવાનો ગેરલાભ સમજાવી ચોવિહારનું પચ્ચકખાણ કરાવ્યું.
 (ધનદેવની) બહેનનું રૂપ કરીને દેવે તેની પરીક્ષા કરવા સારું ભોજન
 આપ્યું તે જોઈને ધનવતીએ નિયમ યાદ કરાવ્યો. છતાં ધનદેવ ખાવા
 બેઠો. એટલે થપાટ મારીને દેવે બે આંખો કાઢી લીધી. આંધળો કર્યો.
 ધનવતીના ગુણને લઈને દેવને દયા આવવાથી એડક (ઘેટા)ની આંખ
 જોડી ધનદેવને તે દેવે દેખતો કર્યો. આવો બેડોળ જોઈને ધનદેવને
 લોકો એડકાક્ષ - એડકાક્ષ એમ કહેવા લાગ્યા.

રાત્રિભોજન કરનાર અજ્ઞાની લોકો મરીને કાગડા, બિલાડી
 વગેરેના ખરાબ અવતાર પામે છે અથવા નરકગતિમાં જઈને ત્યાં
 ઘણાં પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે. આ પ્રમાણે શ્રી નિશીથ ભાષ્યમાં
 તથા શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક ઘણું કહેલું છે. માટે શ્રાવકે અવશ્ય
 રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવો. જો અનાજ અચિત્ત હોય તો પણ તેમાં
 ઘણી ઝીણી જીવાત ઉત્પન્ન થાય છે તેતી સમજુ શ્રાવકો શું તે રાતે
 ખાવાની ઈચ્છા કરે? અર્થાત્ નજ કરે.

ચાલુ પ્રસંગે પ્રશ્ન કરનારને ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે :

જીવાત મોટી કોઈને અજવાશ માંહે દીપના,
 દેખાય તો પણ પ્રાણ જાએ જરૂર બીજા જંતુના;
 મૂલ વ્રત ખંડન હુવે શ્રાવક દયાનિધિ ના કરે,
 દ્વિજપુત્ર એલક હંસ કેશવના ઉદાહરણો સ્મરે.

કદાચ કોઈક એમ પૂછે કે 'અમે' રાત્રિએ દીવાના અજવાળામાં જમીએ છીએ તેથી મચ્છર ડાંસ વગેરેને જોઈ શકીએ છીએ અને તેનું રક્ષણ થાય છે તો પછી રાતે કેમ ન જમાય? તેને જવાબ આપે છે કે કદાચ તેવી મોટી જીવાતની થોડી ઘણી રક્ષા થાય તો પણ બીજા જોવામાં ન આવે તેવી સૂક્ષ્મ જીવાતની તો જરૂર ત્યાં હિંસા થાય જ તેથી ત્યાં મૂલ વ્રત એટલે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતનું ખંડન થાય છે, માટે દયાના ભંડાર સમાન શ્રાવક રાત્રિભોજન કરે નહિ. તથા રાત્રિભોજન ઉપર શાસ્ત્રમાં કહેલા દ્વિજપુત્ર (વામદેવ) એલક તથા હંસ અને કેશવના દૃષ્ટાંતો યાદ કરે.

આ ગાથામાં રાત્રિભોજનથી દુઃખી થનાર વામદેવની કથાનો સાર કહે છે :

શ્રાવક તણી હાંસી કરે દ્વિજ વામદેવ નિશા વિષે,
 જમતાં જમે તે સર્પ નાનો જે ભળ્યો ઓદન વિષે;
 મૂર્છા લહે ત્રીજી નરકમાં ભોગવે બહુ વેદના,
 યુદ્ધ ક્ષેત્રતણી અને બહુ દુઃખ પરમાધામીના.

શ્રાવકો રાત્રિએ જમતાં નથી તેથી બ્રાહ્મણનો પુત્ર વામદેવ તેની હાંસી કરે છે - મશ્કરી કરે છે. એકવાર રાત્રિને વિષે જમતી વખતે યોજાને વિષે (ભાતમાં) ભળેલો નાનો સર્પ તે વામદેવ જમી જાય છે. ખાધા પછી તેનું ઝેર ચડવાથી મૂર્છા પામે છે.

૧૨. શ્રાવકની પ્રતિમામાં રાત્રિભોજન ત્યાગ

શ્રાવક ધર્મ એટલે બાર વ્રત ગ્રહણ કરવા પણ તેથી અધિક તો શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા છે તેનું પાલન કરવું એ ધર્મ સર્વોત્તમ છે. ભગવાન મહાવીરના ૧૦ શ્રાવકો આનંદ-કામદેવ વગેરેએ પ્રતિમા ધારણ કરીને જીવન ઉજમાળ કર્યું હતું. ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં આ શ્રાવકોનો વિસ્તૃત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. આત્માના વિકાસ માટે આ પ્રતિમા વહન કરવી એ ધર્મ પુરૂષાર્થનું એક મહત્વનું લક્ષણ છે. પ્રતિમાની માહિતી નીચે મુજબ છે.

૧. દર્શન પ્રતિમા - ૧ માસ સુધી ત્રિકાળ જિનપૂજા.
૨. વ્રત પ્રતિમા - બે માસ સુધી શ્રાવકે અણુવ્રતનું પાલન કરવું.
૩. સામાયિક પ્રતિમા - ૩ માસ સુધી સામાયિક વ્રત.
૪. પૌષધ પ્રતિમા - ૪ માસ સુધી પૌષધ કરવા.
૫. કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા - ૫ માસ સુધી કાયોત્સર્ગ.
૬. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા - ૬ માસ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું.
૭. સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા - ૭ માસ સુધી સર્વ સચિત્તનો ત્યાગ કરવો.
૮. આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા - ૮ મહિના સુધી સર્વ પ્રકારના આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરવો.
૯. પ્રેષ્ય ત્યાગ પ્રતિમા - ૯ મહિના સુધી અન્ય વ્યક્તિ મારફતે પણ આરંભ સમારંભ ન કરાવે.

૧૦. ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા - ૧૦ મહિના સુધી ઘરનો ત્યાગ કરે.
પોતાનાં નિમિત્તનું બનાવેલ ન લે.

૧૧. શ્રમણભૂત પ્રતિમા - ૧૧ મહિના સુધી મસ્તકે લોચ, રજોહરણ
અને સાધુની માફક ભિક્ષા ગ્રહણ કરે.

પ્રતિમા ૬-૭-૮-૯માં આરંભ-સમારંભ અને સચિત્તનો ત્યાગ
છે તેમાં રાત્રિભોજનનો સમાવેશ થાય છે એટલે તેના આરંભ
સમારંભનો પણ ત્યાગ કરવાનો હોય છે. શ્રાવકની પ્રતિમાના સંદર્ભમાં
પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ છે એટલે વિવિધ રીતે
રાત્રિભોજનનો નિષેધ થયો છે એમ જાણવા મળે છે.

પ્રતિમા પાલનની વિશેષતા એ છે કે પહેલી પ્રતિમા પાલન કરે
પછી બીજી, ત્રીજી એમ કરતાં પૂર્વની પ્રતિમાના નિયમોનું પાલન
કરવાનું હોય છે. દા.ત. : ચોથી પ્રતિમા હોય તો પૂર્વની ૧-૨-૩ના
નિયમોનું પણ પાલન કરવું.

પ્રતિમાની માહિતીનો સાર એ છે કે છઠ્ઠી પ્રતિમામાં રાત્રિભોજન
ત્યાગનો સમાવેશ થયો છે. શ્રાવકના મૂળ અને ઉત્તર ગુણના વિકાસમાં
આ પ્રતિમા પાલન શુભ નિમિત્ત રૂપ છે.

૧૩. શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ વંદિતુ સૂત્ર (ટીકા)

રાત્રિભોજન વિશે વિવિધ ગ્રંથોમાંથી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.
અર્વાચીન કાળમાં પ.પૂ. યુગ દિવાકર આચાર્ય ધર્મસૂરીશ્વરજીએ શ્રાદ્ધ
પ્રતિક્રમણ વંદિતુ સૂત્ર (ટીકા અર્થ દીપિકા) પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે.
તેમાં શ્રાવકના સાતમા ભોગોપભોગ વિરમણ વ્રતના સંદર્ભમાં
રાત્રિભોજન ત્યાગનો ઉલ્લેખ થયો છે અને આ વ્રત સંબંધી ત્રણ

મિત્રોની કથાનો સમાવેશ થયો છે. તેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

૨૨ અભક્ષ્ય અને ૩૨ અનંતકાય પદાર્થો છે. તેમાં ૧૪મું અભક્ષ્ય રાત્રિભોજન છે તેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

૧૪મું અભક્ષ્ય રાત્રિભોજન

રાત્રે ભોજનમાં ઘણાં ઊડતાં ત્રસજંતુઓ આવી પડવાથી (તથા રાત્રે રાંધવાના આરંભમાં દિવસ જેવી જીવ્યતનાનો અભાવ હોવાથી) ઈત્યાદિ અનેક કારણોથી ઘણા પાપારંભવાળું રાત્રિભોજન વર્જનીય છે. કહ્યું છે કે ‘રાત્રિભોજનમાં કીડી આવે તો બુદ્ધિ હણે છે, માખી આવે તો વમન થાય છે, જૂ આવે તો જલોદર થાય છે અને કરોળીયો આવે તો કોઢ રોગ થાય છે, વાળ સ્વરભંગ કરે છે, કાંટો અને કાષ્ઠ ગળામાં વળગે છે અને શાકમાં વીંછી આવી જાય તો તાળવું વિંધે છે.’ શ્રી નિશીથયૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે ‘ગરોળીનો અવયવ ભોજનમાં આવે તો પેટમાં ગરોળી ઉત્પન્ન થાય છે.’ એ પ્રમાણે સર્પાદિ ઝેરી જીવોની લાળ, મળ, મૂત્ર અને વીર્ય પડવા વિગેરેથી મરણ પણ થાય છે તથા રાત્રિકાળમાં રજનીયરો (વ્યંતરની જાતિઓ) પૃથ્વી પર સર્વત્ર ફરવા નીકળે છે તે પણ ભોજન કરતાં કોઈ વખત છળે છે. વળી પરભવમાં (રાત્રે આહાર કરનારા જીવો) ધુવડ, કાગ, બિલાડી, ગીધ, ભુંડ, શંબર, સર્પ, વીંછી, ઘો વગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ જૈન દર્શનમાં દશાવિલા દોષ કહ્યા છે.

અન્ય દર્શનમાં પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ

વળી અન્ય દર્શનીય શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે ‘સ્વજન માત્ર મરણ પામવાથી જો સૂતક લાગે છે (તેથી ખાવાનું બંધ થાય છે) તો સૂર્યદેવ સરખા દેવઅસ્ત પામતાં ભોજન કેવી રીતે કરાય?’ (૧) રાત્રે જળ

પીવું રૂધિર સરખું છે, અન્ન માંસ સરખું છે માટે રાત્રિભોજનની આસક્તિવાળાનો આહાર માંસભક્ષણરૂપ છે. (૨) હે યુધિષ્ઠિર! રાત્રે પાણી પીવું પણ યોગ્ય નથી તેમાં પણ તપસ્વીઓને અને વિવેકી ગૃહસ્થોને તો વિશેષ કરીને યોગ્ય નથી. (૩) જે બુદ્ધિમાન મનુષ્યો હંમેશા રાત્રે આહારનો ત્યાગ કરે છે તેઓને એક માસમાં ૧૫ ઉપવાસ જેટલું ફળ મળે છે. (૪) ઇતિ સ્કન્દપુરાણ વચનાનિ તથા રુદ્રે બનાવેલા કપાલમોચનસ્તોત્રમમાં સૂર્યની સ્તુતિ કરી છે તેમાં કહ્યું છે કે ‘નિત્ય એક ભક્ત (એકાશન) કરવાથી અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ જેટલું ફળ મળે છે અને નિત્ય અનસ્ત ભોજનવાળાને (સૂર્યાસ્ત પહેલાં જમનારને) સર્વ તીર્થયાત્રાનું ફળ મળે છે.’ વળી રાત્રે ભોજન કરનારાઓની આચમનથી (સ્નાનથી, હાથ-પગ-મુખ વિગેરે ધોવાથી) પણ શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય? કારણ કે ‘વેદના જાણનારાઓ કહે છે કે સૂર્ય ત્રણ તેજવાળો છે માટે સર્વ કાર્યો તેના કિરણોથી પવિત્ર થયેલા કરવાં. (૧)’ રાત્રે આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજા અને દાન એ વિહિત (કરવા યોગ્ય) નથી અને ભોજન તો વિશેષતઃ કરવા યોગ્ય નથી. આયુર્વેદમાં પણ કહ્યું છે કે ‘હૃદય અને નાભિકમળ સૂર્યાસ્ત થવાથી સંકોચાય છે તેથી તેમજ સૂક્ષ્મ જીવોનું ભક્ષણ થવાથી પણ નક્તભોજન (રાત્રિભોજન) ન કરવું.’ ઇતિ અન્યદર્શનીય શાસ્ત્રપ્રમાણાનિ.

એ રીતે લૌકિકમાં અને લોકોત્તરમાં રાત્રિભોજનનો નિષેધ હોવાથી ચારે આહારનો ત્યાગ કરવો. (ચૌવિહાર કરવો અને તેમ ન બની શકે તો (અશન, ખાદિમ, સ્વાદિમનો ત્રણ આહારનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ તિવિહાર કરવો અને તેમ પણ ન બની શકે તો) અશન અને ખાદિમ એ બેનો ત્યાગ કરવો જ (દ્વિવિહાર અવશ્ય કરવો). તેમાં પણ સોપારી વિગેરે સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓને દિવસે પ્રથમથી જ શુદ્ધ કરી

રાખવી. મુખ્યવૃત્તિએ તો સાંજે બે ઘડી પહેલાં ને સવારે બે ઘડી બાદ ભોજન કરવું યોગ્ય છે, માટે જ સર્વથી જઘન્ય પ્રત્યાખ્યાન પ્રભાતકાળે ૧ મુહૂર્ત પ્રમાણનું નમુકારસહિયંનું કહ્યું છે, કદાચ તથા પ્રકારની કાર્યવ્યગ્રતાને અંગે પ્રત્યાખ્યાન ન કરે તો પણ (રાત્રિભોજનના ત્યાગીએ) સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની અપેક્ષા તો રાખવી જ, નહિંતર રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે. વળી (સૂર્યાસ્ત પહેલાં વા સૂર્યાસ્ત બાદ) અંધકાર થતાં રાત્રિભોજનનો ત્યાગી લજજા આદિ કારણથી (રાત્રિકાળનો સ્પષ્ટ વ્યંજક) દીપક વિગેરે કરે નહિ, તેથી પુનઃ ત્રસાદિકની હિંસાનો નિયમભંગ અને મૃષાવાદ વિગેરે અધિક દોષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. (માટે સૂર્યના પ્રકાશમાં જ ભોજન કરી લેવું, સૂર્યાસ્ત ન થવા દેવો.) કહ્યું છે કે ‘ન કરેમિ = પાપ ન કરું’ એમ કહીને (પ્રત્યાખ્યાન કરીને) પુનઃ તે જ પાપ આચરે તો પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને માયાવી છે. વળી પાપ કરીને (રાત્રિભોજન કરીને) પોતાને વ્રતશુદ્ધિવાળો-વિરતિવંત જાહેર કરે તે મનુષ્ય (દંભ દર્શાવીને) બમણું પાપ કરે છે અને બાળકની પેઠે મંદત્વ (મૂર્ખાઈ) જાહેર કરે છે.

રાત્રિભોજનની નિયમની આરાધના વિરાધનામાં ઉમિત્રોનું દૃષ્ટાંત

કોઈ એક ગામમાં ભદ્રક, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને શ્રાવક એ ત્રણ મિત્ર હતા. તે એકવાર જૈનાચાર્યની પાસે ગયા, ગુરૂએ રાત્રિભોજન વિગેરે અભક્ષ્ય ન આચરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, શ્રાવકે રાત્રિભોજનાદિ અભક્ષ્યોનો નિયમ ઉત્સાહપૂર્વક લીધો, ભદ્રકે ઘણો ઘણો વિચાર કરીને ફક્ત રાત્રિભોજનનો નિયમ લીધો અને મિથ્યાદૃષ્ટિએ કંઈપણ નિયમ ન લીધો, ત્યારબાદ શ્રાવકનું અને ભદ્રકનું સર્વ કુટુંબ પણ રાત્રિભોજનના નિયમવાળું થયું. પરંતુ શ્રાવક ધીરેધીરે નિયમમાં શિથિલ થયો, ભદ્રકાદિ ઠપકો આપે છે તો પણ હમણાં રાત્રિ ક્યાં

છે? ઈત્યાદિ બચાવ કરી સૂર્યાસ્ત થયા પછી પણ ભોજન કરે છે, ગૃહમાલિકને અનુસરીને શ્રાવકનું કુટુંબ પણ શિથિલ થયું. એકવખત રાજાના કાર્યમાં વ્યગ્ર થવાથી પ્રભાતે ને મધ્યાહ્ને પણ ભોજન સમય વ્યતીત થતાં સાંજે શ્રાવક ને ભદ્રક બંને મિત્ર સાથે ઘરે આવે છે તેટલામાં સૂર્યાસ્ત થયો તેથી મિત્રાદિકે ઘણું કહેવા છતાં પણ ભદ્રક રાત્રે ન જમ્યો અને શ્રાવક તો અંધકાર ફેલાવા છતાં નિર્ધ્વસપણે રાત્રે જમવા બેઠો, તે વખતે મસ્તકમાંથી પડેલી જૂ ભોજનમાં આવી તેથી જલોદર થતાં મહાપીડા ભોગવી મરણ પામી બિલાડો થયો. ત્યાં દુષ્ટ શ્વાને તેને મારી નાંખ્યો, મરીને પહેલી નરકે ગયો. એ રીતે મિથ્યાદ્રષ્ટિ પણ એકવાર ભોજનમાં વિષ આવી જતાં અત્યંત પીડાયુક્ત મરણ પામી બિલાડો થઈ પહેલી નરકે ગયો. ભદ્રક નિયમની આરાધના કરવાથી સૌધર્મકલ્પમાં મહર્લિક દેવ થયો. શ્રાવકનો જીવ નરકમાંથી નીકળી શ્રીપુંજ નામનો નિર્ધન બ્રાહ્મણપુત્ર થયો અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ તેનો નાનો ભાઈ શ્રીધર નામે થયો. સૌધર્મમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવે પૂર્વભવના સ્વરૂપનો ઉપયોગ દેતાં ત્રણે મિત્રનું સ્વરૂપ જાણી, બંને મિત્રને તેમનું ભવસ્વરૂપ સમજાવી અને પોતાનું સ્વરૂપ કહી પ્રતિબોધ પમાડી રાત્રિભોજનાદિ અભક્ષ્યનો નિયમ કરાવ્યો અને આરાધનામાં દ્રઢ બનાવ્યા. ઉત્તમ મિત્રનું એ જ લક્ષણ છે. બેના માતા-પિતાએ એમના નિયમનો કદાગ્રહ છોડાવવાને દિવસે બિલકુલ ખાવા ન આપવાથી બંને ત્રણ દિવસની લાંઘણ થઈ તો પણ દ્રઢ નિયમવાળા રહ્યા. આ વખતે મિત્રદેવે ઉપયોગ આપતાં બે મિત્રની દ્રઢતા જાણી તે નગરના રાજાના ઉદરમાં મહાવ્યાધિ ઉત્પન્ન કર્યો. જેમ જેમ ઉપાય કરે તેમ તેમ વ્યાધિ વધતો જાય, પ્રધાનો નગરલોક વિગેરે સર્વ ચિંતાતુર થયા. લોકમાં હાહાકાર પ્રવર્ત્યો એટલામાં આકાશવાણી થઈ કે હે

નગરજનો! આ રાજાનો વ્યાધિ રાત્રિભોજન વિગેરે વ્રતમાં દ્રઢતાવાળા શ્રીપુંજના હસ્તસ્પર્શથી જ જશે, બીજો કોઈપણ ઉપાય નથી. તેથી શ્રીપુંજ કોણ છે? ઈત્યાદિ વિચારમાં પડેલા પ્રધાનોને કોઈએ કહ્યું કે આ નગરમાં એક નિર્ધન બ્રાહ્મણપુત્ર પોતાના નિયમની દ્રઢતાથી ૩ દિવસની લાંઘણવાળો છે તે જ હશે તેથી સંભાવના માત્રથી પણ તેને બહુ આદરપૂર્વક બોલાવ્યો. તેણે આવી ઉદ્ઘોષણાપૂર્વક કહ્યું કે - જો મારા રાત્રિભોજનના નિયમનું માહાત્મ્ય હોય તો આ રાજાની વેદના સર્વથા શાંત થાઓ. એમ કહી પોતાના હસ્તસ્પર્શમાત્રથી રાજાને સાજા કર્યા, તેથી તુષ્ટ થયેલા રાજાએ શ્રીપુંજને ૫૦૦ (પાંચસો) ગામનો અધિપતિ બનાવ્યો અને શ્રીપુંજના ઉપદેશથી રાજા તેના પિતા વગેરે અનેક બીજા ઘણા નગરજનો રાત્રિભોજનાદિકના નિયમવાળા થયા. એ પ્રમાણે ધર્મની પ્રભાવના કરી શ્રીપુંજ અને શ્રીધર બંને સૌધર્મકલ્પે દેવ થયા, ત્યાંથી અનુક્રમે ત્રણે મિત્ર મુક્તિપદ પામશે.

૧૪. અતિયાર અને સ્તુતિ

શ્રાવકના પાક્ષિક અતિયારના સાતમા વ્રતમાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો પરોક્ષ રીતે ઉલ્લેખ થયો છે.

રાત્રિભોજન કીધાં, લગભગ વેળાએ વાળું કીધું, દિવસ વિણ ઉગે શીરાવ્યા.

ઉપરોક્ત માહિતી રાત્રિભોજન ત્યાગનો સંદર્ભ દર્શાવે છે.

કવિ જીવવિજયજીની વીર જિન સ્તુતિમાં રાત્રિભોજનના ફળનો ઉલ્લેખ થયો છે.

શાસન નાયક વીરજીએ પામી પરમ આધાર તો,
રાત્રિભોજન મત કરોએ, જાણી પાપ અપાર તો.
ધુવડ કાગને નાગના એ, તે પામે અવતાર તો
નિયમ નોકારશી નિત કરો એ સાંજે કરો ચોવિહાર તો.

કવિએ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાની સાથે તેના ફળનો સામાન્ય
ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૧૫. રાત્રિભોજન નિષેધ

પૂ. મુનિરાજ જિનરત્નસાગરજીએ (રાજહંસ) હિન્દી ભાષામાં
ઉપરોક્ત પુસ્તિકાનું પ્રકાશન કર્યું છે. તેમાં મુખ્યત્વે જૈનદર્શન અને
જૈનેત્તર દર્શનના ગ્રંથોમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશેના જે વિચારો છે
તે મૂળ શ્લોક સાથે પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે. પૂ.શ્રીએ ૧૩ ગ્રંથોને
આધારે માહિતી આપી છે. પૂ.શ્રીએ રાત્રિભોજન ત્યાગનો પ્રભાવ
- ચમત્કાર દર્શાવતી પ્રચલિત હંસ અને કેશવ, મૃગસુંદરી, બ્રાહ્મણ
શ્રીપુંજ (ત્રણ મિત્રોની કથા) નો સચિત્ર કરાવ્યો છે. પૂ.શ્રીએ
રાત્રિભોજનની વસ્તા મુનિની સજ્જાય સાર્થ પ્રગટ કરી છે.

નિશીથ ચૂર્ણિમાં જણાવ્યું છે કે

ગિહકોઈલ અવયવ સમ્મિસ્રેઈ ।

ભૂતેપા પોટ્ટે કિલ ગિહકોઈલા સમુચ્છ છત્તિ ॥

છિપકલીના શરીરના અવયવથી મિશ્ર ભોજન કરવાથી પેટમાં
ગરોળી ઉત્પન્ન થાય છે. (છિપકલી - ગરોળી)

રાત્રિભોજન ત્યાગ આધ્યાત્મિક, શારીરિક અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ
ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યું છે એવો જૈન દર્શનનો મત છે. રાત્રિભોજન

બળ, બુદ્ધિ, વીર્ય અને આયુષ્યનો નાશ કરનાર છે.

ના પ્રેક્ષ્ય સૂક્ષ્મજંતૂનિ નિશ્યદ્યાત્ પાશુકાન્યપિ
અપ્યુદ્યત્ કેવલજ્ઞાનેન બાધિતં યન્ નિશાશનમ્ ॥

રાત્રિના સમયમાં અત્યંત સૂક્ષ્મ જંતુઓ અંધકારમાં જોઈ શકતા નથી માટે પ્રાસુક મોઢક વગેરે પણ ખાઈ શકાય નહિ. કેવળજ્ઞાનીએ પણ આ પ્રકારના રાત્રિભોજનનો સ્વીકાર કર્યો નથી.

જૈનેન રાત્રી ભોજનં ન ભજનીયમ્ જિનો દેવતા યસ્ય સઃ જૈન ।
જિનસ્ય અપત્યમ્ ઇતિ જૈન ।

ભગવાન મહાવીર સ્વામિના અંતિમ દેશના સ્વરૂપ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે

“રાઈ ભોયણ વિરજો જીવો ભવઈ અણાસાવો ।”

રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાથી જીવ અનાશ્રવ બને છે.

૧૬. રાત્રિભોજન : નરકનો નેશનલ હાઈવે

માનવને નરક ભણી ઘસડી જતાં માર્ગો તો અનેકાનેક છે, પરંતુ એમાં જો કોઈ રાજમાર્ગ હોય, તો એ રાત્રિભોજન છે. રાત્રિભોજન એટલે નરકનો નેશનલ હાઈવે! રાત્રિભોજન એક એવું પાપ છે કે જેમાંથી અનેકાનેક પાપોનો જન્મ સંભવિત છે. આ કારણે જ ‘ચત્વારિ નરક-દ્વારાણિ પ્રથમં રાત્રિભોજનં’ નું સૂત્ર આપીને ઋષિમુનિઓએ રાત્રિભોજનની ભયંકરતાને જગજાહેર કરી છે.

જીવન માટે ભોજન છે, ભોજન માટે જીવન નથી! આ ભાવની હિતશિક્ષા આજથી થોડાક વર્ષો પૂર્વેના પાઠ્ય પુસ્તકો દ્વારા પણ પ્રચાર પામતી હતી. પરંતુ જમાનાએ એવી તો કરવટ બદલી છે કે આજના

પાઠ્ય પુસ્તકો દ્વારા જાણે એવી જ હવા જગાવાઈ રહી છે કે ભોજન માટે જીવન છે! આ કારણે જ આજના પાઠ્યપુસ્તકો ઈંડા-માછલી આદિ માંસાહારોનો મહિમા ગાઈ રહ્યા છે.

રાત્રિભોજનના ત્યાગનો ધર્મોપદેશ એ કાંઈ જૈનશાસનનો જ ઉદ્ઘોષ નથી! બીજા બીજા અજૈન દર્શનકારોએ પણ રાત્રિભોજનના અનિષ્ઠો વર્ણવવામાં પોતપોતાની કક્ષા મુજબ કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. પરંતુ આજના યુગની અવળગ્યાંડાઈ એક એ રહી છે કે માનવ પોતે આદર્શની ઊંચાઈને આંબી શકવા વામણો બન્યો છે, એથી આદર્શની કાપકૂપી કરીને, એ આદર્શને પોતાની સમોવડો બનાવવાની પૃષ્ઠતા કરતાં એ ખચકાતો-અચકાતો પણ નથી.

આ ધૃષ્ટતાનું એક દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે, રાત્રિભોજનને પાપ તરીકે સ્વીકારવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ એને પાપ તરીકે જાહેર કરનારી સર્વજ્ઞ વાણીની સામે ખોટા કુતર્કો લડાવનારો એક વર્ગ વધતો ચાલ્યો અને આજે તો લગભગ રાત્રિભોજન જાણે એક સર્વ સામાન્ય ચીજ બની જઈને ‘ઘર ઘરનું પાપ’ બની બેઠું!

મુખ્યત્વે આત્મવિકાસને અવરોધીને તન, મન, ધનની સુરક્ષા પણ ખતરામાં મુકનાર રાત્રિભોજન ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ તો ત્યાજ્ય છે જ, પણ બીજી દૃષ્ટિએ ય રાત્રિભોજન કંઈ ઓછું ભયંકર નથી! આ મુખ્ય મુદ્દાને ઉદ્દેશીને થોડીક વિચારણા કરીશું, તો ય જણાઈ આવશે કે રાત્રિભોજન તો ખરેખર નરકનો નેશનલ હાઈવે જ છે.

માનવનું જીવન સૂર્યની સાથે સંકળાયેલું છે. એથી સૂર્યોદયની કાળસ્થિતિ સિવાયના આપણા અસ્તિત્વની કલ્પના પણ થઈ શકે એવી નથી. સૂર્ય કદાચ ઊગતો ન હોત, તો? આ ‘તો’ ની કલ્પનાથી ઊભું થતું તબાહીનું ચિત્ર જોતાં જ તમ્મર આવી જાય એવું ભયંકર

હોવાનું! ચોમાસાના દિવસોમાં કાજળ-કાળાં વાદળ વચ્ચે સૂર્ય જ્યારે એક બે દહાડા સુધી ઢંકાઈ જાય છે, ત્યારે જે પરિસ્થિતિ પેદા થાય છે, એના તો આપણે સહુ સાક્ષી જ છીએ.

સૂર્યનો પ્રકાશ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જીવાણું-કીટાણું પેદા થતાં રોકે છે, તેમ આરોગ્યને માટે ભયજનક લેખાતાં કીટાણુંઓની સામે એ પ્રકાશ અવરોધક બની શકવા સમર્થ છે. આરોગ્યની આ દ્રષ્ટિએ પણ રાત્રિભોજન ત્યાજ્ય છે કારણ કે આપણા આરોગ્યનો આધાર ગણાતો સૂર્ય આથમી જતાં ઘણા ઘણા સૂક્ષ્મ જીવો ભોજનમાં ભળી જઈને, આપણા સ્વાસ્થ્યને જોખમાવે છે.

અહિંસા અને આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ પણ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ અનિવાર્ય બની રહે છે, આમાં કારણ તરીકે એ વાતને ય આગળ કરી શકાય કે સૂર્યનો પ્રકાશ અહિંસા અને આરોગ્યની જાળવણીમાં ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સૂર્યના તાપમાં કીટાણુઓ નિષ્ક્રિય બની જાય છે, સૂર્યાસ્ત થતાં જ એ પુનઃ સક્રિય બને છે. એથી રોગોનો પ્રકોપ પણ પ્રબળતા પામે છે. કોઈપણ બીમારી દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ સતાવે છે, આ તો સૌના સ્વાનુભવની વાત છે. આમાં એક કારણ તરીકે સૂર્યના તાપના અભાવને ય ગણાવી શકાય. રાત્રે સૂર્ય તાપ નથી હોતો, એથી રોગપ્રતિકારક એક શક્તિનો અભાવ થતાં બિમારીઓ વધુ સતાવે, એ સહજ છે.

ભોજનના પાચનમાં તૈજસ શરીર પણ એક મહત્વનું કારણ છે. તેજ એક પાચક શક્તિ છે. આ શક્તિ પ્રભાવિત રહેવા માટે સૂર્ય તાપની અપેક્ષા રાખે છે. સૂર્ય તાપના અભાવમાં આ શક્તિ લગભગ નિષ્ક્રિય બની જતાં પાચનની પ્રક્રિયા કમજોર બની જાય છે. રાત્રે ખાનારો પ્રાયઃ અપચાના રોગથી પીડાતો હોય છે એથી એને બીજી

બીમારીઓ ઘેરી વળે, એમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

સૂર્યનો પ્રકાશ ઘણાં જીવોના પ્રસારને રોકનારો છે. એથી દિવસે હજાર-પાવરનો ગ્લોબ ચાલુ હોય, તોય એની આસપાસ સૂક્ષ્મ જીવો ભ્રમણ નથી કરી શકતા, જ્યારે રાત્રે સામાન્ય પાવરની લાઈટ ચાલુ હોય, તોય એની આસપાસ સૂક્ષ્મ જીવો ફરતા હોય છે. આ જીવોની હિંસાથી બચવા માટેય ‘રાત્રિભોજન’ ના ત્યાગનું જૈનશાસ્ત્રોએ ખૂબ ખૂબ મહત્વ આપ્યું છે. સૂર્યપ્રકાશ જીવોના પ્રસારનો અવરોધક છે, જ્યારે લાઈટનો ભડકો જીવોના પ્રસારનો આમંત્રક છે.

રાત્રિભોજનનો ત્યાગ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તો લાભકારક છે જ પરંતુ આરોગ્ય દૃષ્ટિએ પણ એ ખૂબ લાભકારક છે. કેમ કે દિવસે વાયુમાં ઓક્સિજનની માત્રા વધુ હોય છે, જે ભોજનને પચાવવામાં સહાયક બને છે. ખાધા પછી સુવાના સમયે વચ્ચે લગભગ ત્રણ-ચાર કલાકનો ગાળો આવશ્યક ગણાયો છે. આ વચગાળા દરમ્યાન ખાધેલો ખોરાક પચી જાય છે. જો સૂવાના સમય સુધી ભોજન પચ્યું ન હોય અને સૂવામાં આવે, તો એ ખોરાક આમાશયમાં જ પક્યો રહે છે અને પેટના અનેક દર્દોને પેદા કરવામાં નિમિત્ત બને છે. સૂર્યાસ્ત પૂર્વે ભોજન કરી લેવાથી રોગોત્પત્તિની આવી સંભાવના રહેતી નથી. આજે પેટની બીમારીઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું દેખાય છે, એમાં રાત્રિભોજનનો ય ફાળો નાનો સૂનો નથી.!

એક કુતર્ક એવો પણ છે કે જ્યારે ધૂપેલિયા દીવાનો જમાનો હતો અને ધૂમાડિયા ફાનસોના ઝાંખા પ્રકાશમાં જ્યારે જીવન પ્રસાર થઈ રહ્યું હતું ત્યારે ‘રાત્રિભોજન’ ની ભયંકરતા હજી સમજી શકાય એવી હતી, પણ આજે જ્યારે હજાર અને લાખ પાવરની વીજળીક બત્તીઓનો વિજ્ઞાન યુગ વિકાસ સાધી રહ્યો છે, ત્યારે નિશાયર જીવોને

જોઈ ન શકવાની વાત કઈ રીતે યુક્તિયુક્ત બની શકે?

આનો જવાબ સમજતાં પહેલાં એક વાત એ વિચારવી આવશ્યક જ નહિ, અનિવાર્ય પણ છે. મુખ્ય મુદ્દો તો એ છે કે, જીવોને જોવા ન જોવાની વાત તો હાલ દૂર રાખીએ, પરંતુ ઈલેક્ટ્રીક લાઈટનો પ્રકાશ સ્વયં જ અનેકાનેક જીવોનો આમંત્રક છે, એનું શું? જેટલો વધારો પાવરનો પ્રકાશ વેરવામાં આવે, એટલા વધુ જીવો ત્યાં આકર્ષાય! આ તો આપણા રોજના અનુભવની વાત છે.

લાઈટની ઝાકઝમાળમાં ઝંપલાવતા જીવાણુઓનો વર્ગ અને વેગ એવો તો પ્રચંડ હોય છે કે એને હાથથી રોકી ન શકાય. એ જીવોને જોવા માટે પ્રકાશની માત્રા વધારવામાં આવે, એટલે એ જીવોની માત્રા પણ વધી જ જતી હોય છે. લાઈટના પ્રકાશની વૃદ્ધિ એટલે જ જીવોની વૃદ્ધિ! આ સત્ય સમજાઈ જાય, પછી રાત્રિભોજનથી થતાં જીવ-હિંસાના દોષને દૂર હટાવવા પ્રકાશ પાવર ની કુયુક્તિને આગળ કરવી વ્યાજબી નહિ જ લાગે.

રાત્રિભોજનના ત્યાગીને માટે સાંજના ભોજનનો સમય નિશ્ચિત બની જતો હોય છે. સૂર્યાસ્ત પૂર્વે ભોજન પતાવી દેવાનું એને માટે અનિવાર્ય હોવાથી સાયંભોજન અને શયન વચ્ચે જરૂરી સમયનો ગાળો મળી જ જાય છે. ખાધા પછી બે-ત્રણ કલાકનો ગાળો પાચનશક્તિ માટે ફાળવવો જરૂરી છે, એમ આરોગ્યસૂત્રોનું માનવું છે. સમયની આ ફાળવણી રાત્રિભોજન કરનારી વ્યક્તિ કરી શકતી નથી. એ સમાન્ય રીતે નવ-દસ વાગે સૂઈ જાય છે, એથી ભોજન અને શયન વચ્ચે જરૂરી અંતર પડતું ન હોવાથી એનું આરોગ્ય જોખમાય છે. અપેક્ષાએ આજે વધી રહેલા રોગોનું મૂળ રાત્રિભોજન છે, એમ છાતી ઠોકીને કહી શકાય.

સૂર્યોદયના સમયથી ખીલતા જતા કમળની જેમ માનવીની હોજરીનું કમળ પણ ખીલતું રહે છે. મધ્યાહ્નના સમયે તો આ હોજરી સંપૂર્ણપણે ખીલી ઊઠતી હોય છે. એથી એ સમયે થતું ભોજન આરોગ્યને માટે લાભકારી નીવડે છે. આ જ કારણે આપણી જૂની પેઢીના રીત-રિવાજોમાં મધ્યાહ્ન ભોજનને જ પ્રાયઃ અગ્રિમતા આપવામાં આવી હતી. સવારે અને સાંજે ખાવાની લત તો આજના યુગનો અંજામ છે. સૂર્યાસ્ત બાદ કરેલું ભોજન હોજરીમાં કમળ બિડાઈ ગયેલું હોવાથી આરોગ્યને માટે અવરોધક બનતું હોય છે. આમ, આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ અતિ આવકાર્ય બની રહે છે.

સૂર્ય જ્યારે પ્રકાશી રહ્યો હોય છે, ત્યારે વૃક્ષોમાંથી ઓક્સિજન નામનો વાયુ નીકળતો હોય છે. આ ઓક્સિજનથી ભરપૂર વાયુમંડળ આપણા આરોગ્ય, શ્વાસોશ્વાસ અને ભોજન માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. આવા વાયુમંડળ વચ્ચે કરેલું ભોજન અને લીધેલા શ્વાસોશ્વાસ આપણા આરોગ્યને વિકસીત કરે છે. જ્યારે સૂર્યની ગેરહાજરીમાં આ જ વૃક્ષોમાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઈડ નામનો વાયુ નીકળતો હોય છે. આ વાયુ આપણા આરોગ્ય માટે ખૂબ જ જોખમી છે. રાતનું વાતાવરણ વાયુના ફેલાવાથી દૂષિત બની જતું હોવાથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ આરોગ્યને સુરક્ષિત રાખવાની દૃષ્ટિથી પણ આવશ્યક જ નહિ, અનિવાર્ય છે.

કેટલાક જીવાણુઓ એવા હોય છે કે એ ઝાંખા પણ સૂર્યપ્રકાશમાં જોઈ શકાય છે. એને જોવા લાખો પાવરોનો પ્રકાશ પણ સમર્થ નીવડતો નથી. આ જ કારણે આજના તબીબો જીવાણુની તપાસ કરવી હોય, તો દર્દીને દિવસે જ તપાસવાનું વધુ પસંદ કરે છે. લેબોરેટરીઓ પણ

પ્રાયઃ દિવસે જ પોતાનું કાર્ય કરતી હોય છે.

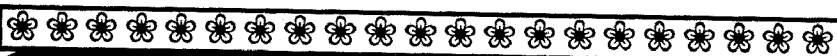
રાત્રિનો કાળ અંધકારની જેમ સૂક્ષ્મ અને ઝેરીલા જીવોને ફેલાવવા માટેનો સમય ગણી શકાય. એથી રાત પડતાંની સાથે જ અનેકાનેક જીવોની રક્ષાના મુખ્ય ધ્યેય સાથે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરનાર પોતાના આરોગ્યની રક્ષા ય કરી શકે છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ યોગશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથમાં રાત્રિભોજન કરનાર માટે શિંગડાં, પૂછડાં વિનાના પશુની ઉપમા આપીને આ પાપના ત્યાગ માટે ચિત્તને યાનક લાગી જાય, એ રીતે ચેતવતા લખ્યું છે કે, જે માણસ દિવસે અને રાતે ખાધા જ કરે છે, એ તો પશુનો પણ પશુ છે. સાક્ષાત્ પશુ કરતાં આનામાં ફેર એટલો જ છે કે એના શરીર પર શિંગડાં પૂછડાં ઉગ્યા નથી. માટે એને શિંગડાં-પૂછડાં વિનાનો પશુ કહી શકાય. આનો ભાવાર્થ એ છે કે માણસ તો વિવેકી હોય. દિવસરાત ખાધા કરનારો તો પશુની કક્ષામાં ગણાય!

રાત્રિભોજનના ત્યાગનું જૈનદર્શને તો ખૂબ જ મહત્વ આંક્યું છે. એથી જ તો છદ્ધા વ્રત તરીકેનું સ્થાન ‘રાત્રિભોજન ત્યાગ’ ને મળ્યું છે અને રાત્રિભોજનના ત્યાગી આ જ કારણે વર્ષમાં છ મહિનાના ઉપવાસના ફળનો ભાગીદાર બની શકે છે. રોજ ખાવાનું ચાલુ રહેવા છતાં વર્ષના અંતે છ મહિનાના ઉપવાસનો લાભ ઈચ્છનારે રાત્રિભોજનને દેશવટો દેવો રહ્યો. આ નિયમ જો કે બહુ નાનો છે, છતાં એનું ફળ ઘણું મોટું છે.

રાત્રિભોજનના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાને જૈનદર્શન તો બરાબર સુદૃઢ રીતે વળગી રહ્યું છે છતાં આને જૈન પરંપરા જ માની લેવાની ભૂલ કરવા જેવી નથી. આ પરંપરાની પ્રશસ્તિ લગભગ તમામ આસ્તિક

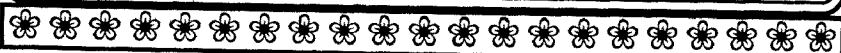

દર્શનકારોએ ઓછે-વત્તે અંશે ગાઈ જ છે. હજી થોડાં વર્ષો પૂર્વેના આર્યના જીવન-પ્રવાહ ઉપર દૃષ્ટિ કરીશું, તોય રાત્રિભોજનનો ત્યાગી વર્ગ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હોવાનું અનુમાન કરી શકીશું. હા, એ વાત સાચી છે કે આ પરંપરાને જૈનો જેટલા વળગી રહ્યા, એટલા બીજા લોકો વળગી નથી રહ્યા. બાકી વેદપુરાણોએ પણ રાત્રિભોજનના ઠીકઠીક દોષો વર્ણવ્યા છે. માર્કંડેય પુરાણે તો રાત્રિભોજન કરનારને માંસ ખાનાર તરીકેની અને રાત્રે પાણી પીનારને લોહી પીનાર તરીકેની અધમોપમા આપતા જરાય ખચકાટ નથી અનુભવ્યો. આ તુલના પરથી આપણે તો એક જ વસ્તુ તરફ જોવાનું છે કે અજૈનદર્શનો પણ રાત્રિભોજનને કેટલું બધું નીચ કાર્ય લેખે છે.

દિવસ અને રાત : આ બેમાં કોઈપણ ડાહ્યો માણસ સારા કાળ તરીકે દિવસની જ પસંદગી કરવાનો. કાળનો પણ પોતાનો એક જાતનો પ્રભાવ હોય છે. દિવસના વાતાવરણ વચ્ચે લેવાતું ભોજન આ દૃષ્ટિએ પણ મહત્ત્વનું છે. માનવનો આ ભવ મળ્યા પછી તો આપણે આપણા અણાહારી-પદના આદર્શને જ આંખ સામે રાખીને, એને આંબવાનો પ્રયાસ કરતા રહેવાનું છે. આ પ્રયાસનો પાયો ‘રાત્રિભોજન ત્યાગ’ જેવા નિયમનો દ્વારા દૃઢ બનતો હોય છે. ‘આહાર-સંજ્ઞા’ આપણને લાગુ પડેલો એક રોગ છે, આટલું જો જ્ઞાન-ભાન થઈ જાય, તો પછી ઉત્કૃષ્ટિ કોટિના તપનું આરાધન પણ જો અશક્ય નથી, તો પછી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ તો કઈ રીતે અશક્ય હોય!

જેને આપણે પશુ કહીને અવગણીએ છીએ, એવા પણ કેટલાંય જીવો જો દિવસે પેટ ભરીને ખાવાનું મળી જાય, તો પછી રાત્રે ખાતા

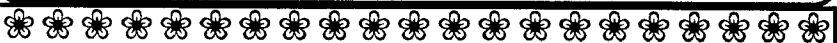

નથી, તો માનવ તરીકે આપણો વિવેક તો કેટલો બધો વિશિષ્ટ હોવો ઘટે! માનવનું ખોળિયું મળ્યા પછી તો રાત્રિભોજનના ત્યાગ માટે જ નહિ, પણ આહાર માત્રના ત્યાગ માટે પ્રયાસ કરીને માનવે પોતાના વિવેકને વિકસાવવાનો છે. પોતાના આ વિવેકના વારસાનો માનવને ખ્યાલ હોય, તો પછી એના માટે રાત્રિભોજનના ત્યાગ તો ડાબા હાથનો ખેલ બની જાય છે.

વારસાગત વિવેક આજે વીસરાતો ચાલ્યો જાય છે. પશ્ચિમનો પવન ઝંઝાવાતની ઝડપે ફૂંકાઈ રહ્યો છે. ભક્ષ્યાભક્ષ્ય અને પેયાપેય વચ્ચેની ભેદરેખાનું ઉલ્લંઘન, શોખ અને ફેશન બનતા ચાલ્યા છે. ત્યારે માનવ અને એમાંય જૈન ગણાતા પરિવારો જો રાત્રિભોજનના ત્યાગની મર્યાદા નહિ જાળવે, તો આ મર્યાદા ભંગમાંથી એના સંહારક સરવાળા રૂપે થનારો વિનિપાત/વિનાશ કેટલો બધો ભયંકર હશે? એની તો કલ્પના ય થઈ શકે એમ નથી. ભયંકર વાવાઝોડાનું મૂળ બળ જેમ પવનની એક સામાન્ય હલચલ હોય છે, એમ આવતીકાલના માંસાહાર/ઈંડાહારના મૂળ કારણ તરીકે ઊંડે ઊંડે રાત્રિભોજનના ત્યાગની મર્યાદાનો ભંગ હોય, તો એ જરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નહિ ગણાય! કારણ કે રાત્રિભોજન તો નરકનો નેશનલ હાઈવે છે.

રાત્રિભોજનને નરકના નેશનલ હાઈવેના રૂપમાં રજૂ કરતી આ વિચારણામાં મુખ્યત્વે આપણે શરીર-સુરક્ષાના મુદ્દાની આસપાસ જ પ્રદક્ષિણા કરી છે. પરંતુ આ મુદ્દો તો અતિ ગૌણ છે. મુખ્યમાં મુખ્ય મુદ્દો તો ‘આત્મ-સુરક્ષા’ નો જ છે. આત્મ-સુરક્ષાને આંખ સામે રાખીને જ રાત્રિભોજનના પાપથી અટકવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે. આ જાતના પ્રયાસને જ ‘ધર્મ’ કહી શકાય અને એથી જ ‘અણાહારી પદ’ ની નજીક નજીક આગળ વધી શકાય. બાકી શરીર-સુરક્ષાને જ મુખ્ય

ધ્યેય બનાવીને રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવામાં આવે, તો એની કોઈ જ કિંમત નથી. ડૉક્ટરના કહેવાથી લાંઘણ કરતાં દર્દીને જેમ ઉપવાસી ન કહી શકાય, તેમ શરીર ખાતર રાત્રિભોજન ન કરનારને ત્યાગી તરીકે ન જ વખાણી શકાય.

આટલા જરૂરી ખુલાસા બાદ એક એ પણ ચોખવટ જરૂરી છે કે, અહીં શરીરની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજનના ત્યાગની આ છણાવટ એટલા માટે જ કરી છે કે, આધ્યાત્મિક-આબાદીને પ્રાપ્ત કરવામાં રાત્રિભોજન બાહ્ય દૃષ્ટિથી પણ કેટલું બધું નુકસાનકારક છે, એ સૌ કોઈ સમજી શકે અને એથી રાત્રિભોજનના ત્યાગના ઉપદેશક જિનશાસનને અહોભાવની આંખે નિહાળવાનું સૌભાગ્ય પામી શકે! ખરી રીતે તો આત્મદૃષ્ટિથી જે આરાધના થાય, એની પર જ ‘ધર્મ’ ની મહોરછાપ લાગી શકે છે, આટલી મુખ્ય વાત સમજીને પછી સૌ કોઈ ધર્મની ધરતી ઉપર પ્રવાસ આરંભે, તો જ એનાં એક એક પગલે પરમપદ નજીક આવતું જાય! માટે સૌ કોઈ ધ્યેય તરીકે ‘અણાહારી પદ’ ને આંખ સામે રાખે અને આ ધ્યેયને આંબવાના પ્રાથમિક પ્રયાસોનો પાયો ‘રાત્રિભોજન’ ના ત્યાગ દ્વારા મજબૂત બનાવે, એ જ કલ્યાણ-કામના!

कलिकाल सर्वज्ञ श्री हेमचन्द्राचार्य इस संदर्भ में लिखते हैं कि रात्रि भोजन करते हुए या पकाते हुए सूक्ष्म अथवा स्थूल जीवों के उसमे गिरने की निश्चित संभावना है। उसकी विविध हानियाँ प्रत्यक्ष अनुभव में आती है।

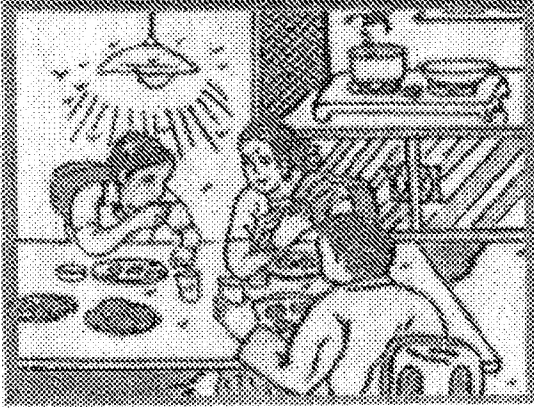

जैसे कि १. भोजन में जूँ आ जाए तो जलोदर रोग होता है। २. मकखी गिरने से वमन होता है। ३. चींटी का भोजन में मिल जाना बुद्धि मंदता का कारण होता है। ४. मकड़ी कोढ़ का कारण है। ५. कांटा, लकड़ी का टुकड़ा अथवा मसाले वाले शाक में बिच्छु गिर जाने से तलवे घायल हो जाते हैं। ६. छिपकली का अवयव या लार गिर जाने से स्थिति गंभीर हो जाती है। ७. मच्छर से ज्वर हो जाता है। ८. सर्प का विष प्राणघातक सिद्ध होता है। ९. रुग्ण जन्तु कैंसर उत्पन्न करते हैं। १०. विषैला जन्तु या पदार्थ दस्त, वमन का निमित्त बन जाता है। ११. बाल (केश) स्वरभंग का हेतु है। १२. व्यक्ति परलोक की आयु का बंध कर उल्लू, काग, चिमगादड़, बिल्ली आदि हिंसक पशु बनता है या नरक में जाता है।

॥ नमो जिन पवयणस्स ॥

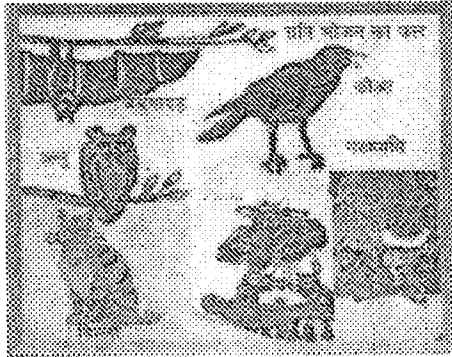
‘आरोग्यनाशक’

आजकल के अनेक अभक्ष्य पदार्थों
की मार्मिक समज

नरक का प्रथम द्वार

रात्रिभोजन का त्याग करो ।
जैनत्व उज्ज्वल बनाओ ।

પ્રકરણ ૨

રાત્રિભોજન વિશે રાસ કૃતિઓની માહિતી

૧. રાત્રિ ભોજન રાસ - ધર્મસમુદ્ર ગણિ.

સોળમી સદીના બીજા તબક્કામાં થયેલા આ ગુરુભગવંતે રાત્રિભોજન રાસ અથવા જયસેન ચોપાઈ રચના કરી છે. પૂ. શ્રી ખરતરગચ્છના જિનપ્રભુસૂરિની પાટ પરંપરાએ જિનહર્ષ સૂરિ - જિનચંદ્રસૂરિ - વિવેકસિંહના શિષ્ય હતા.

કવિ જિનહર્ષસૂરિએ રાત્રિભોજન રાસની રચના કરી છે. તેની સાથે આ રચના સામ્ય ધરાવે છે. વસ્તુમાં કોઈ નવિનતા નથી પણ અભિવ્યક્તિમાં પૂ.શ્રી કાવ્ય કલાનું દર્શન થાય છે.

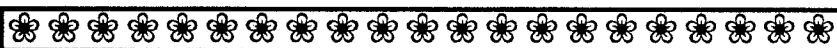
હસ્તપ્રતને આધરે આ રાસની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

રાત્રિભોજન રાસના આરંભની ૧૭ કડી સજ્જાય સ્વરૂપે છે. કવિએ સજ્જાય શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે તે યથાર્થ છે. સજ્જાયના વિચારો દર્શાવીને કવિએ અમરસેન-ચંદ્રયશાના દૃષ્ટાંતનો વિસ્તારથી પરિચય કરાવીને રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા ગાયો છે.

રાસના આરંભની ઉપરોક્ત માહિતીવાળી કવિની પંક્તિઓ નીચે પ્રમાણે પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

પણમિસું ગોયમ ગણહરરાય, સમરી સરસતિ સામણિમાય;
રચણી ભોજન દોષ વિચાર, બોલિસિ તે સંભલું ઉદાર...

૧

એહ જિમનિ અવધારઉ જુગતિ, માણસ ઢોર કિસી છઈ વિગતિ;
રાત દિવસઈ જઉ ચરતું રહિ, નિરતિ વિરતિ કેહી નવિ લહે... ૨

દીહ તણા જે પુહુર જ આરિ, દ્રાપઈ કિમઈ નહી આહાર;
તેહનું એહ જ જાણઉ સરૂપ, માણસ ફીટી રાક્ષસ રૂપ... ૩

ગંગા યમુના બહુ ગુણ ભરી, નદી નર્મદા ગોદાવરી;
સીતાને સીતોદા સામિ, પાપ મહા જલનાસઈ નામિ... ૪

સિપ્રા વીપ્રા એરાવતી, સિંધુ નદી નેં સાબરમતી;
કાબેરી સરસતિનિમહી, એ પવિત્ર જે ગાઢી કહી... ૫

સૂરજ દેવ અસ્ત જઉ જાઈ, રુધિર સમું નેહનું જલ થાઈ;
શ્રી ભારત બોલેં ઈમ શાષિ, તુણઈ કાઈ ન ઉધાડુ આષિ... ૬

શીવમંડલ અસ્તાચલ મિલઈ, અંધકાર પુહનીઆ ફલઈ;
આમિષ અન્ન ન વિહરુ કોઈ, એક જ ગ્રંથ વિચારી જોઈ... ૭

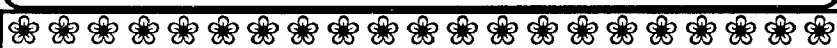
એક કરેં વ્રત એકાદશી, હરિ જાગરણ કરેં ઉલ્લસિ;
ચંદ્રાયણ પુષ્કરણા યાત્ર, એક કરેં ષટ માસી યાત્ર... ૮

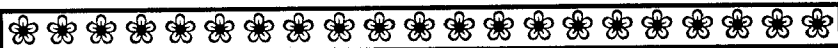
સો જન ભોજન રચણી જિમઈ, સો જન પામિં તે નવિ કિમઈ;
પૂરવલું કિધું અપ્રમાણ, એહવૂં બોલઈ યુગતિ પુરાણ... ૯

રાતિ જિમવા કેહી બૂધિ, રાતેં આન ન સૂઝઈ સિધિ;
રાતિ પિતરં પિંડ નવિ લહઈ, રાતિઈ તર્પણ કો નવિ કહઈ... ૧૦

રાતિં સોઝન પાંમઈ દાન, રાતેં દેવ ન પૂજા માન;
રાતેં નવિ જાઈવું ગામિ, તઉ કિમ રાતિ ભોજન નામિ... ૧૧

પરિતપિ દોષ વલી સાંભલું, હીઈ મ આણુ કો આમલું;

જાણિઉં કર સિઈ સહુ, આપણું પણ તુહિ થોરેં સું ભણું... ૧૨

વળી નિસી ભોજન ફલ કહિ, ન કરઈ તે આઈઈ ભવિ નહીં;
શ્વાન સૂયર બિલાડાં કાગ, ગોહ ગિરોલી વીંછી સાપ... ૧૩

માખિ સહી તજ માઈ અન્ન, તઉ તતખિણિ તસ થાઈવિ મન્ન;
કીડિ સહીત સહિ જઉ જીમઈ, વિદ્યા બુધિ પ્રવાહેં ગમઈ... ૧૪

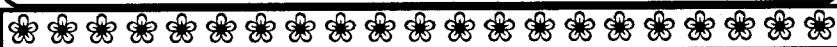
જું આવિઈ જઉ જમણમાહેં, વાધિં જલોદર તીણઈ વાર;
કુલીયાવડું દેખારેં કોઢ, એ અવગુણ દેખીતા પોઢ... ૧૫

વીંછી આવઈ સડઈ કપાલ, કંઠ વિણાસે પઈકઈ વાલ;
કાંટઈ વીધાઈ લાવુઉ, તું નીસિભોજન છે પાડઉ... ૧૬

પંખી જાતિ માંહિ ઉત્તમબલી, રયણિ ચૂંણિ ન કરઈ કેતલી,
ચડા ચાસને સારસ મોર, તઉ સીઉ માંણસ થઈ ઢોર... ૧૭

જૈનેત્તર દર્શનમાં રાત્રિભોજનનો નિષેધ કયો છે તેમાં ચાંદ્રાયણવ્રતનો ઉલ્લેખ થયો છે. આ વ્રતની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે. આ વ્રત વિશે મનુ સ્મૃતિ, વશિષ્ઠ સ્મૃતિ અને યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ ગ્રંથોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ વ્રત ૩૦ દિવસનું છે. ચંદ્રની કળાની વધ-ઘટને અનુલક્ષીને ભક્ષ્ય (ભોજન) કરવાનું હોય છે. કૃષ્ણપક્ષમાં એકએક કોળિયો આહાર ઘટાડવાનો હોય છે જ્યારે શુક્લપક્ષમાં એકએક કોળિયો આહાર વધારવાનો હોય છે. શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાએ વ્રત પૂર્ણ થાય છે. વ્રત વિચાર ગ્રંથમાં શિશુ ચાંદ્રાયણ, ચન્દ્ર ચાન્દ્રયણ ઋષિ ચાન્દ્રાયણ, યવ મધ્યલજી ચાંદ્રિયણ, પિપીલિકાતનુ ચાન્દ્રાયણ, આ વ્રતમાં તપ અને યોગનો સમન્વય છે.

જયસેન કુમારે ગુરુના ઉપદેશથી અને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વભવ

પંખીનો જાણીને પ્રતિદિન ધર્મની આરાધનાની સાથે રાત્રિભોજનના વ્રતનું પાલન કરે છે. જયસેને કુંથુનાથ ભગવાનનું રત્નજડિત બિંબ ભરાવ્યું અને પ્રતિદિન પ્રભુની પૂજા, ભક્તિ અને ગુણગાન કરીને શુદ્ધ ભાવથી આરાધના કરી.

કવિએ ઉપરોક્ત વિચારોને અંતે ઉપદેશાત્મક વાણીનો નિર્દેશ કર્યો છે. ત્યારપછી ગુરુપરંપરા, રચના સમય વગેરેમાં ઉલ્લેખ કરીને રાસપૂર્ણ કર્યો છે. કવિના શબ્દોમાં માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

અદ્રિસી કરણ સૂભા વિકારી, વિનોદ ચરમ પ્રભાવિ જ કરિ;
ચડઈ અશ્વ ગજ માટી તણઈ, સિંધરાય સહુ કોઈ મ ભણઈ.. ૨૪૬

દૂધર ભૂધર ભલા પ્રચંડ, તે પિણિ દેશ લગા દંડ;
પૂરવ ભવ પંખિનો દેખિ, ધર્મ કરઈ અઠ નિસિ સવિશેષિ.. ૨૪૭

કુંથુનાથ જિણવર ઉપદેશ, સાભલિ તાં સવિ ટલઈ કલેશ;
ઈણિ ભવિ તે સ્વામિનું બિંબ, રચણ જટિત પૂજઈ અવિલંબ. ૨૪૮

ગુણગાઈ અહનિસિ દેવના, કરઈ મનિ શ્રુધિ ગુણરુ શેવના;
દયા મૂલ પાલઈ જિનધર્મ, તિમ તિમ લાભઈ વંછિત શર્મ.. ૨૪૯

રાગ : ધન્યાસી

ઈમ નીસી ભોજન પરિહરું એ, દીયઈ દીયઈ ગુરુ ઉપદેશકેં;
દોશ ઘણા ઈહાં જાંણીએ એ, બોલ્યા એ એ મિ લવલેશ કિ.. ૨૫૦

પરિહરું નિશિ ભોજન અવગુણ ઘણઉં સિઉ તુમ દાખીઈ;
જિણ વસ્ત્ર વોઈર લાભ આવિ તેહ પોતઈ રાખીઈ,
જયશેન નંદન સહિત રાજા અમરસેન કથાયા ઈસી
સાંભળી છાંડુ રાતિ ભોજન સુમતિ જુ હીયડે વસી.. ૨૫૧

એ વ્રત મોટઉ આદરુએ, શ્રાવક એહ આચારિ કિ;
 અનઈ કુવાણિજય અવગુણુ એ, ષટકર્મ કર્મ અછઈ અપારિકિ... ૨૫૨
 એ વ્રતવ આદરુ એ વ્રત સહી અનિશ્ચલ પંચ કુડા પરિહરું;
 ગો ભૂમિ કન્યા મોસા થાપણિ કુડ સાખિ રખે ભરું,
 લવલેસ ઈક ગુણ દોશ મોટાઈ સિઉં નવિ ઈમ જાણીઈ,
 એસ ગુરુવાણી લહીઅ પ્રાણી ભાવ સૂધઉ જાણીઈ... ૨૫૩
 શ્રી ખરતર ગચ્છિ રાજીઉ એ, શ્રી જિનસુંદર સુદરુ એ;
 નામિહિ નામિહિ નવનિધિ પુરકે.. ૨૫૪
 રાજીઉ ખરતર ગચ્છિ શ્રી જિનહર્ષ સૂરી જતી સરો;
 જયવંત શ્રી જિનચંદ્ર સૂરિ લબધિ ગોયમ ગણહરં.. ૨૫૫
 સૂવિવેકા સિંહ સુજાણ વાયક સગુરુ પાય પસાઉ લઈ;
 પ્રતિબોધ ધર્મ સમુદ્ર વાયક ભણિ મન રંગિ ભલઈ.. ૨૫૬
 પુર પંચાલીસાં મંડણું એ, પંચમ પંચમ જિણવર રાઉકિ;
 સામી સૂમતિ સોહામણું એ, સેવઈ સેવઈ સુરનર પાયકે.. ૨૫૬
 પંચાલીસા નયર મંડણ, મેઘરાજ સૂનંદણો;
 તેહ તસ સાનિધહ સંઘ આગ્રહ સદા મન આણંદણો;
 એહ અરથ અનુપમ સુણિ જે નર ભણઈ ભવીય
 અણુ સું કહિ બહુ રિધિ વૃદ્ધિ વિનોદ ઉચ્છવ સિધિ સંપદ તે લહિઈ. ૨૫૭

૨. રાત્રિભોજન રાસ

ખરતરગચ્છની વેગર શાખાના જિનસમુદ્રસૂરિના પટ્ટધર પૂ. આ.
 જિનસુંદરસૂરિએ રાત્રિભોજન રાસની રચના કરી છે. આ રાસમાં
 રચના સમયનો ઉલ્લેખ થયો નથી પણ પૂ.શ્રીનો સમય સત્તરમી
 સદીનો છે.

કવિએ રાત્રિભોજન રાસના આરંભમાં મધ્યકાલીન પરંપરાનુસાર ગૌતમ સ્વામી ગુરુ અને સરસ્વતીને પ્રણામ કરીને રાસ રચના કરી છે. રાસના વિષયનો ઉલ્લેખ કરતાં કવિ જણાવે છે કે :

રચણી ભોજન દોષ વિચાર, બોલશું તે સાંભળો વિચાર.

રાત્રિ સમયે સૂર્યાસ્ત પછી જળ રૂધિર સમાન, આહાર માંસ સમાન, ચાંદ્રાયણ વ્રતનું ફળ - યાત્રા ફળ નિષ્ફળ જાય છે. માખી, કીડી વગેરે ભોજનમાં આવવાથી નુકશાન થાય છે તેની માહિતી આપી છે. રાત્રિભોજનથી તિર્યચ યોનિમાં જીવાત્મા ભ્રમણ કરે છે. આ વિગતો પછી વિષયના સંદર્ભમાં વધુ સ્પષ્ટતા કરવા માટે વરછદેશના અમરસેન રાજા અને તેના રાજકુમાર જયસેનના જીવનનું રાસમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

કવિએ છેલ્લી ઢાળના દુહામાં કુંથુનાથ સ્વામીના ઉપદેશનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ કરીને જયસેનકુમાર કુંથુનાથ ભગવાનની રત્નજડિત પ્રતિમા ભરાવીને પૂજા-ભક્તિ કરે છે. અંતે કવિએ ઉપદેશાત્મક વિચારો રજૂ કર્યા છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવું જોઈએ તેના અવગુણ દોષો ઘણાં છે.

અન્ય કવિઓએ અમરસેન-જયસેનના જીવનને કેન્દ્રમાં રાખીને રાસ રચના કરી છે તેની માહિતી આપવામાં આવી છે.

મુનિ જિનસુંદરસૂરિ કૃત રાત્રિભોજન રાસ :

- પ્રણમીય ગણહર ગોઈમરાય સમરી સરસતિ કેરાં પાય,
રચણીભોજન દોષ વિચારા, બોલશું તે સાંભલો વિચાર. ૧.
- એહ જનમિ અવધારું જુગતિ, માણસ ઢોર ફિરી છિવીગતિ,
રાતિદિવસજુ ચરતુ રહી, નિરતિ વિરતિ કેહિ નવિ લહી. ૨.

- દીહતણાં જે ખોર ચાર, દ્રાપિ કાંઈ નહીં આહાર,
તેહનું એહ જ ગુણ સરૂપ, માણસ ફિરી તે રાક્ષસરૂપ. ૩.
- યેછિ મહીઅલિ ગાઢા જાણ જોઉં આગમ વેદ પુરાણ,
તેહમાંથી છે ગાઢા દોષ, તું નિશિભોજન બહુ પોષ. ૪.
- ગંગાયમુના બિહું ગુમ ભરી નદી નર્મદા ગોદાવરી,
સીતાને સીતોદાસ્વામી પાપ મહીમલ નાસઈ નામિ. ૫.
- સિપ્રા વીપ્રા એરાવતી સિંધૂ નદીની સાભરમતી,
કાવેરી નિ સરસ્વતી મહી એ હઈ પવિત્ર ગાઢીવૂઢી. ૬.
- સૂર્યદેવ અસ્તાચલિ જાવઈ, રૂપિર સમુ જલ તેહનું થાઈ,
શ્રીભારવઈ બોલિ સાખી, તુહઈ કાં ન ઉઘાડુ આંખિ. ૭.
- રવિમંડલ અસ્તાચલિ ચલઈ, અંધકાર પુહવિ આ ફલિઈ,
આમિષ અન્ન નવિ વિહસહઈ, એહ જ ગ્રંથ વિચારી જોઈ. ૮
- એક કરિ તપ એકાદશી, હરિજાગરણ કરિઈ ઉલ્લસી,
ચંદ્રાઈણ તપપૂર કર જાત્ર, ષટ્ ચતુર્માસી એહ જ પાત્ર. ૯
- જે જન ભોજન રચણી કરિઈ, શુધિ ન પામીઈ તે વલી કિમઈ,
પૂરવલિઉં કીધું અપ્રમાણ એહવું, બોલવી યુગતિ પુરાણ. ૧૦
- રાતિ જિમતાં જાઈ બુદ્ધિ, રાતિ અન્ન ન પામિ શુદ્ધિ રાતિં,
પિતર પિંડ નવિ ય લહઈ, રાત્રિ ત્રપણ કોનવિ લહઈ. ૧૧
- રાતિં શુદ્ધિ ન પામીઈ દાન, રાતિ દેવપૂજા ન માન,
રાતિં નવિ જાએવું ગામિ, તું કિમ રાતિં ભોજન વાન. ૧૨
- પરતખિ દેખ વલી સાંભલું, હીઈ મ આણું કોઈ આમલું,
જાણિઉં ફરસિ સહુ આપણું પણ તું હિ થોડું ભણું. ૧૩

માખી સહિત જિમાઈ અન્ન, તું તતખિણ થાઈ વમન્ન,
કીડી સહિત જો જિમઈ, વિદ્યા બુદ્ધિ પ્રવાહિ ગમઈ. ૧૪

જૂઆવિઈ જિમણ મુઝારિ, વૃદ્ધિ જલોદર તેણઈ દાહિ,
કોલીઆ વડુ દેખાડઈ કોઢ, એ અવગુણ દેખીતો પ્રોઢ. ૧૫

વીંછી આવી સડી કપાલ, કંઠ વિણાસઈ પઈકઉ વાળ,
કાંટઈ વીંધાઈ તાલુઉં, તેણઈ નિસિભોજન પાડઉં. ૧૬

પંખ જાતિ માંહી ઉન્મલી રઈણી ભોજન ન કરિ કેતલી,
ચડા યાસનિ સારસ મોર, તેહથી માણસ છિઈ શું ઢોર. ૧૭

એવાત નથી અન્યથા, તે ઉપરિ સાંભલયો કથા,
વચ્છદેશ ધારાપુરિ ગામ, અમરસેન રાજાનું નામ. ૧૮

રાણી ચંદ્રયશાધરિ સતી, સુખવિલસી દિન દિન દીપતી,
ન્યાયવંત તે પુહવીપાલ, રાજ કરિઈ છઈ અમર રસાલ. ૧૯

યમચંદ્રમા અછઈ સકલંક, રાયતણઈ મનિમોટો વંક,
જે ઘર વિણુ નહીં સંતાન, એહવું પૂરવ કરમ નિદાન. ૨૦

દુહા: અન્ય દિવસિ દેસાઉરી, આવિઉ ભલિ તુરંગ,
શાલિ હોત્ર લક્ષણ સહિત, જે રણિ રોસ અભંગ. ૨૧

છેલ્લી ઢાળના દુહા ૪૫ થી ૫૩

કુંથુનાથ જિનવર ઉપદેશ સાંભલતાં સવિ ટલઈ કલેશ,
ઈણિ ભવિ તે સ્વામીનું બિંબ, રયણજડિત પૂજઈ અવિલંબ. ૪૫

ગુણગાઈ અ અનસિ દેવના, કરઈ શૂધઈ મનિ ગુરૂ સેવમા
દયામૂલ પાલઈ જિનધર્મ, તિમતિમ વાધઈ વંછિત શર્મ. ૪૬

(દેશી : થૂલિભદ્રની બાર માસની)

ઈમ નિસુણી નિશિભોજન પરિહરૂ, એ પામી અર ગુરૂ ઉપદેશ,
 દેષિ ઘણાંએ જાણીઈએ બોલ્યા, એમઈ લવલેશકિ
 ઈમ નિશિ ભોજન પરિહરૂ એ. ૪૭

પરિહરૂ નિશિભોજન, અવગુણ ઘણું સિઉં તુમ્હ દાખીઈ
 જિણિ વસ્તિ દુહરિ લાભ આવઈ, તેહ પોતઈ રાખીઈ. ૪૮

જઈસેન નંદન સહીઅરાજ, અમરસેન કથા ઈસી,
 સાંભલીઅ છાંડઉ રાતિ ભોજન, સુમતિ જુહી અડઈવસી ૪૯

એ વ્રત મોટઉ આદરૂએ, શ્રાવકરાં એ આચારકિ
 અનિં કુવાણિજય પરિહરૂ એ ષટકર્મ અછઈ અપાર કિએ. ૫૦

આદરૂએ વ્રત સહી અસાચુ નિશ્ચલ પાંચ કૂડુ પરિહરૂ,
 ગોભૂમિ કન્યા મોસ થાપણિ, કૂડસાખિ રખે ભરૂં. ૫૧

લઘવેસ એક ગુણ દોસ મોટઈ, ઈસિઉં ભવિ અણજાણઈ એ,
 સુગુરવાણી લહીઅ પ્રાણી, ભાવ સુધુ આણીએ. ૫૨

શ્રી તપગચ્છરાજીઉએ, મહાલંતડે શ્રી જનસુંદર સૂરિ,
 જે ભાવિભવિઅણ ભણું, મહાલંતડે પામઈ સુખ સંયોગ. ૫૩

॥ ઈતિ શ્રી રાત્રિભોજન રાસ સમાપ્ત ॥

૩. રાત્રિભોજન રાસ - ચૌપદી

આ ચૌપદી (ચોપાઈ)ની રચના (ખ)ગરની પાટ પરંપરાએ વાચક
 શાંતિ હરખ (હર્ષ) ના શિષ્ય જિનહર્ષે કરી છે. કવિ જિનહર્ષની
 અન્ય કૃતિઓમાં પણ પોતાના ગુરૂ શાંતિહર્ષનો ઉલ્લેખ થયો છે.
 સમકિત સિત્તરી સ્તવનની રચનામાં નીચે પ્રમાણેની રચનાનો ઉલ્લેખ
 મળે છે.

વાચક શાંતિ હરખ ગણીવર સુપસાઉલેં રે,
કહે જીન હરખ મુણીદ દીધ.

આ કવિનો સમય ૧૮મી સદીના બીજા તબક્કાનો છે. રાસ રચનાને અંતે છેલ્લી ઢાળમાં રચના સમય સં. ૧૭૨૮નો દર્શાવ્યો છે.

કવિ જિનહર્ષના આ રાસની હસ્તપ્રત લખવાનો સમય સં. ૧૮૧૦ નો છે. લિપિકરણ કરનાર પંડિત સુંદરવિજયજીના શિષ્ય ગણી જીવવિજયજી છે એવી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. રાત્રિભોજનના મહિમા માટે હંસકેશવ નામના બે ભાઈની કથાનો ૧૮ ઢાળમાં વિસ્તારથી પરિચય કરાવ્યો છે.

રાસના આરંભના દુહા ૩ માં વિષયવસ્તુનો ઉલ્લેખ થયો છે. ‘રાત્રિભોજનની કથા કહિસું સુ લવલેશુ’ પછી રાત્રિભોજનની હંસકેશવની કથાનો પ્રારંભ થયો છે.

અજ્ઞાત કવિ કૃત રાત્રિભોજનની સજ્જાયમાં ઉપરોક્ત કથાનું નિરૂપણ થયું છે. સજ્જાય વિભાગમાં તેની વિશેષ માહિતી પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

આ હસ્તપ્રત અપ્રગટ છે એટલે તેનું લિપિકરણ કરીને પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

રાત્રિભોજન રાસ ચૌપદી

દુહા

શ્રી જિનવરણ જગનું ધરણ, ગમણ ભમણ ગ્રભવાસ ।
પ્રાય પ્રણમું કૈવલ વિમલ તરણિકરણ સુપ્રકાસ ॥

૧

જિન ગુણ રસના ગાવતાં, કરતાં જિનવર ધ્યાન ।

જિન નાયક પદ પૂજતાં, લહીયઈ નવે નિધાન ॥

૨

શ્રી જિનવર હીયડઈ ધરી, લહીસહ ગુરુ ઉપદેશ,
રાત્રીભોજનની કથા કહિસું, હું લવલેસ ॥

૩

ઢાળ - ૧ (ચઉપઈની)

ઈણેણીહીજ ભરતસુ પેત્ર મઝારિ, નગર કુંડનપુર,
અતિ શ્રીકાર વસઈ તિહા સઊં કો ધનવંત,
લિષમી તણાઉં ન લહીયઈ અંત ॥

૧

કોડી ધજય કેઈ લાખેસરી, વિલસઈ, સુખ નિજ
પુણ્યઈ કરી, સુર નર તિ ગતિ ન કાંઈ પડઈ
માંહો માંહિ ન કોઈ લડઈ ॥

૨

ન્યાય નીતિ ચાલઈ રાઉં કોઈ, જસ ન્વાખ્યઉં,
તિણિ સ ગલઈ લોઈ, કો કેહની હાસી નઈ કેક,
ન કરઈ, રાખઈ હીયઈ વિવેક.

૩

નિંદા ચાડી તઉં પરિહાર, કીધઉં તેહનઉં દોષ વિચાર,
અવિચારયઉં બોલઈ નહી કદી, બોલઈ બોલ વિચારી સુદી.

૪

જૂઆ મદિરા દારી મંસ, આખેટક જ ચોરી અપ્રસંસ પરનારી,
એ વિસત વિખ્યાત, સેવઈ કોઈ નહી એ સાત.

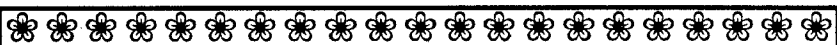
૫

પાપ કરતાં જે ઘર હરઈ, જયણાય ઈ જોઈ પગ ભરઈ,
જીવતણી હિંસા નવિ કરઈ, ધરમી લોક વસઈ ઈણિ પરંઈ.

૬

પરદેસી આવઈ તિણં ઘણા, વ્યાપાર ઈ કાંઈ નહીં મણા,
વારુ શ્રેણિ નવ બાજાર, જાંણે લખમી તેણિ ઉત્તર.

૭

ફાંદાલા દૂંદાલા સેઠ લખમીધર, સઉ જેહ નઈ હેઠ,
ચઉંવરણ રયારે તિહાં વસઈ, નિજનિજ ધર્મ કરી ઊલસઈ. ૮

પંડિત ચતુર વિચક્ષણ લોક, કલા કુસલ સુપ્રવીણ,
અસોક દુખીયા લોક તણા આધાર, એહવા લોક સહુ દાતાર. ૯

એહવઉં નગર તણઉં મંડણ, નહીં કોઈ કરદાણ દયાણ,
પ્રથમ ઢાલ થઈ પૂરી સહી કઈજી જિન હરખ હીયઈ ગહગહી. ૧૦

દુહા

રાજકરઈ જિતશત્રુ નૃપ, સત્રુ તહાઈ ઉરસાલ,
ન્યાયવંત સિરસેહરઉં, ચાલઈ પૂર્વજ ચાલ. ૧

લોક પાલ એ પાંચમઉં, કરિ મૂંક્યઉં સૂર રાજ,
લોક તણા બચ ટાલિયા, કરિયા રક્ષા કાજ. ૧

ચોર વિના નિગ્રહ, નહીં ખૂન વિના નહીં ડંડ,
પ્રજ્યાપાલ ભૂપાલ ઈમ પાલઈ રાજ અખંડ. ૧

ઢાળ - ૨ (કપૂર ઊઠઈ અતિ ઊજલઉં રે એહની)

તિણિ નયરઈ વિવહારીયઉં રે, બહુ લિખમી નઉં ઠામ,
ધરમ મિથ્યાતઈ મોહીયઉં રે, સેઠ જસોધર નામ રૂ. ૧

માનવ રાત્રી ભોજન વારિઉં, તઉં સાંભલિ એહ વિચાર,
જિમ થાય ઈ સફલ અવતાર રે.. માનવ આંચલિ. ૨

રૂંચઈ રંતા સારિખી રે, તેહ તણઈ ધરનારિ,
ચઉંસઠિ મહિલાની કલા રે, જાણઈ ભેદ વિચાર રે. ૩

પ્રીતમસું રાતી રહઈ રે, પંચ પ્રકારના ભોગી નિસિદિન વિલસઈ,
બહુ પરઈ રે, પામ્યા સુખ સંજોગ રે. ૩

પ્રાત સમઈ ઊઠી કરી રે, અણગલ નીર અંધોલ,
અણગલ પાણી વાવરઈ રે, સંખારઉં દાઈ ઢોલ રે. ૪

અમ્માવસિ એકાદસી રે, લોકીક પર્વ અનેક,
વરત કરઈ માનઈ ખરા રે, નહીં મન જ્ઞાન વિવેક રે. ૫

ગાજર મૂલા મોગલી રે, સ્તાલૂ વૃતાંક, અદ્રક કોમલ ફલ સહૂં રે,
અનંતકાય તઉં સાક રે. ૬

શતિ પંડ્યા ભોજન કરઈ રે, દીસંઈ ન કરઈ આહાર,
હાલાહલ મિથ્યામતી રે, મિથ્યાતી આચાર રે. ૭

તીરથ કરઈ ગોદાવરી રે, ગંગા ગયા પ્રયાગ,
પિંડ સારઈ પૂર્વજ્ય તણા રે, વલી કરાવઉ જાગ રે. ૮

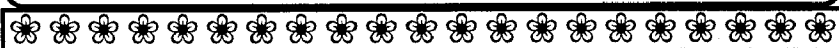
અસંયતી નઈ ગુરુ કરી રે, માનઈ પૂજઈ તેહ,
ધર્મ અધર્મ ન ઉલખઈ રે, દયા ન જાણઈ જેહ રે. ૯

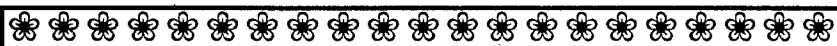
એહવી કરણી તે કરઈ રે, મંદબુદ્ધિ તે બાલક કહઈ,
જિન હરખ થઈ ભલી રે, પૂરી બીજી ઢાળ રે. ૧૦

દુહા

રંભા ઉયરઈ ઊપના પુત્ર સલુણા દોઈ,
હંસકુમર નામઈ વડોં, લગિંડો કેસવ હોઈ. ૧

રુપકલા ગુણ આગલા, ઉત્તમ લક્ષણવંત
લિહે સરીખા સોભતા, વિનયવંત જસવંત. ૨

માવીત્રાનઈ અતિઘણું વાલ્હી છે તે પુત્ર,
ગુણ આદરસ ગલઈ લહઈ, સગી કો કહઈ સુપુત્ર. ૩

ઢાળ - ૩ ચંદ્રા ઉત્તર હીયઉ ઈડર છાય એહની.

ઈણિ અવસર ઉઘાનમઈ રે, સમવસરયા મુનિરયા,
ધર્મઘોષ નામઈ ભલા રે, સૂરિ સૂરિ સમુદાય. ૧

મહામુનિ આપઈ ઈમ ઉપદેશ, સુણતાં ભાગઈ કોડિ કલેસ,
સુણતાં રીજઈ નારિ નરેસ, સુણતા નાસઈ પાપ વિસેસ. ૨

અભિગ્રહ લેઈ તિહાં રહ્યા રે, વાંદણ આવ્યા લોક,
શ્રાવક જન ધરમાતમા રે, ખુસી થયા સતિ લોક. ૩

વિધિસું વાંદી આંગલઈ રે, બઈઠા ધરિય ઉલાસ,
હંસ કેસવ રમતા તિહે રે, આવી જઈ બઈઠા પાસિ. ૪

ધરમ તણી મુનિ દેસણા રે, આપઈ અતિ રત્ન વાંણિ,
ગાજ સઘન વરસાતની રે, મધુર ગાજઈ જાંણિ. ૫

માનવભવ લહિ પ્રાંણીયા રે, મકર તું હિંસા પાપ,
થાય તણા ફલ પામૂયા રે, ભવ ભવ દુરક સંતાપ. ૬

જૂઠ વચન તુમ્હે પરિહરઈ રે, થાયઈ જેહથી હાંણિ,
સાખ ન ઘઈ કોઈ તેહની રે, ન કરઈ વચન પ્રમાણ. ૭

પરધન ચોરી જે કરઈ રે, પકડિ કરઈ હડ બંધ,
રાય ડંડઈ જીવિત હરઈ રે, ન ગિણઈ કોઈ સંબંધ રે. ૮

દુરગતિ કારણ જાંણીયઈ રે, વિષય મધુર કિંપાક,
ધુરિ ભોગવતાં મીઠાં રે, કડૂથા અંત વિપાક. ૯

નારિ પુરુષ સંયોગથી રે, નવલખ ગરભજ જાતિ
હિંસા થાય ઈ તેહની રે, સંમૂર્ણમ અસંખ્યાત. ૧૦

પરિગ્રહ સઉ જગનઈ નડઈ રે, સબલઉં બંધણ એહ,
લોભઈ ખૂતા માનવી રે, સૂરજ ન પામઈ તેહ. ૧૦

રાત્રી ભોજનના ઘણા રે, દોષ કહ્યા જિનરાય,
સહસ્ર વરણજીવ ઊભજઈ રે, અભક્ષ નિસા સગિં થાય. ૧૧

આશ્રવ નિસિ ભોજનઅ છઈ રે, નરક તણી એ ખાંણિ,
પરિહરીયઈ આમૂલથી રે, નિજ આતમ હિત જાંણિ. ૧૨

શ્રાવકના વ્રત પાલતાં, લહીયઈ અમર વિમાન,
સાધુ ધરમ આરાધતા રે, અવિચલ સિવ સુખ થાનં. ૧૩

ઈણિ સંસાર અસાર મઈ રે, સારઅ છઈ જિનધર્મ,
તે સેવઉં ભવીયણ તુમ્હે રે, છૂટઉં ભવભય ભર્મ. ૧૪

કૂડા સુખ નઈ કારણઈ રે, રૂડઉં ધર્મ મહારિ,
ધર્મ વિહોણા પ્રાણીયા રે, કિમ લહસ્યઉ ભવપાર. ૧૫

સાંભલિ એહવી દેસણા રે, સમજ્યા છહૂ નરનારિ,
ઢાલ થઈ એ તીસરે રે, કહઈ જિન હરખ વિચારી. ૧૬

દુહા

હંસ કેસવ કર જોડિ નઈ, વંદન કર કરઈ વિસેસ,
ભવસાયર તરવા ભણી, નાવી તુમ્હે ઉપદેસ. ૧

ગામાગર પુર પૂન્ય તે, જિહાં તુમ્હે કરઉં વિહાર,
તુમ્હ વાંણી જે સાંભલઈ, સફલ વાસ અવતાર. ૨

- વય નાનહા બાલક અમ્હે, દુષ્કર લેતાં દીપ,
વ્રત ન પલઈ શ્રાવક તણા, ખાડાંધાર સરીખ. ૩
- તુમ્હ પાસઈ કરિસું હિવઈ, રાત્રીભોજન નીમ,
અગડ કરી વઉં અમૂલણી, જાંજીવું તાં સીમ. ૪
- રયણી ભોજનના કહઉં દોષ કસા, મુનિરાય
તે સમજી ટાલું અમ્હે, જિમ મન દઢતાં વાર્ય. ૫

ઢાળ - ૫ શ્રેણિક ઘરિ આંયાપની રે એહની.

- રાત્રિભોજનના તુમ્હે રે, દોષ સુણઉં સુવિચાર,
શ્રી જગનાયક ઉપદિસ્યા રે, ચ્યારે અભક્ષ આહારો રે. ૧
- રાત્રીભોજન કરીયઈ નહીં ગુણવંતો રે,
દોષ વિચારીયઈ જે ભાખ્યાં ભગવંતો રે. ૨
- રાત્રીભોજનની કરી રે, ચઉં ભંગી જિનરાય,
પ્રથમ તેહ જઉં ભણીયઈ રે, દોષ ટાલ્યા નઉ જાયો રે ૩
- નિસિ નઉં રાધ્યઉં નિસિ જિમઈ રે, એ ઉતકૃષ્ટ દોષ,
દીહંઈ રાધ્યઉં, નિસિ જિમઈ રી, મધ્યમ દૂષણ પાખો રે. ૪
- રાતઈ રાંધ્યઉં દિન જિમઈ રે, જઘન્ય દોષ કહ્યઉં એહ,
દિન રાંધ્યઉં દીહઈ જિમઈ રે, ઉત્તમ એ ગુણ ગેહો રે. ૫
- ચડતા પડતા બઈ કહ્યા રે, બઈ પડતા પરિહાર,
દોષ ન લાગઈ તઉં સહી રે, કરીય જાંણિ વિચારો રે. ૬
- રાત્રીભોજન ને કરઈ રે, તે પરતાંખ જમદૂત,
પાપ થકી બીહઈ નહીં રે, જાંણે રાક્ષસ ભૂતો રે. ૭

પડઈ કદાચિત કોલીયઉરે, જિમતાં ભોજનમાં હિ
થાય ઈમ કલદ્રાફડા રે, પામઈ દુરત નિરુબાહો રે. ૮

માખી આવઈ જઉ કદા રે, વમન તુરત તઉં થાય,
વંસાય ગરલઈ કોઢી હુંવઈ રે, કઈ તઉં મરણ લહાયો રે. ૯

ગિરલોઈ પડઈ રાંધતા રે, અન માંહે મિલિ જાઈ,
તે ભોજન કરતાં થકા રે, રગત પિત્તાદિક થાયો રે. ૧૦

વિંછ જતું માહે મિલઈ રે, કરડઈ કર મુખ જીહ,
કાંટઉ જઉં તિ લગઈ ગલઈ રે, તઉં વેદનની બીહો રે. ૧૧

એહવા દોષ તઉં દીસતા રે, આનઈ અવર અનેક,
કહતાં પારન પામીયઈ રે, જોવઉં આંણિવિનેકો રે. ૧૨

સિવમત માહે ઈમ કહ્યઉ રે, મહારિષી મારકંડ,
લોહી માંસ બરોબરી રે, પાણી અન નઉં ડંડો રે. ૧૩

રાગઈ ભુંજઈ તેહનારી, પિતર ન પામઈ પિંડ,
અવગતીયા હૂયા ફિરઈ રે, એહવા દોષ પ્રપંચો રે. ૧૪

તે માટઈ રયણી તણઉ રે, ભોજન વારઈ જેહ
અરવ જનમ ત્રું તિહા રમઈ રે, જાય ઈમ ધરિ સદૈહો રે. ૧૫

મોટઉ દોષ જાણી કરી રે, પરિહરીયઈ ગુણવંત,
ચઉથી ઢાલ પૂરી થઈ રે, ઈમ જિન હરખ કહંતો રે. ૧૬

દુહા

રયણી તસકર સંચરઈ, બંધણ પસૂ બંધાઈ,
રાતઈ દાન ન દીજીયઈ, દેવપૂજા નવિ થાઈ. ૧

મડઉ ન જાય ઈમ કહટઈ સતી ન કેલઈકાલ,
ધર્મકથા વ્યાખ્યાન વિધિ ઊંચઈ સ્વર નહીં પાઠ. ૨

ઉત્તમ કામ ન કો હુવઈ, થાયઈ અબ્રહ્મ પોષ,
અસનાદિક કિમ કીજીયઈ, જેહના મોટા દોષ. ૩

ઢાળ - ૫ (એમ કહી જક્ષ આયઉ રાતઈ એહની)

દોષ સુણ્યા રાત્રીભોજનના, સૂરીશ્વરનઈ પાસઈ,
કર જોડી બહુ વિનય કરી નઈ, બે બાંધવ ઈમ ભાસઈ રે. ૧

અમનઈ હિવઈ પ્રભુ વિરતિ કરીવઉ, રાત્રીભોજન કેરી
જાવજીવ લગઈ વ્રત ધરિવઉ, કાંઈ ન રાખું સેરી રે. ૨

દુવિધિ ત્રિવિધિ ઊંચયા શ્રી ગુરુ મુખિ, હીયડઈ ઊલટ આંણી,
હંસકુમાર કેસવ સાંભલે નઈ, સફલ કરી ગુરુ વાણી રે. ૨

વાંદી નઈ નિજ મંદિર આવ્યા, નિજ માયડી નઈ આગઈ,
ઘડી આરી દિન દેખી વ્યાલૂ જિનની પાસઈ માંગઈ રે. ૪

રાતિ પડ્યાં જિમસું નહી માતા, વહિલી વાર મલાવઉ મું,
ગુરુવઈ પાસઈ સુંસ કીયઉ છઈ, દિવસ થકી જીમાવઉ રે. ૫

માય કહઈ દિન અજીય ઘણઉ છઈ, વ્યાલૂ કઉણઈ રાંધઉ,
સગિં જીમઈ ત્યાર આવેજયો, જગિં જોઈ જઈ ખાધઉ રે. ૬

માય કહઈ તુમ્હે સાંભલઉ પૂ તા, જઉં વ્યાલૂ ઘૂં દીસો,
તઉં મુજ ઊપરી તાત તુમ્હારઉ, તડકભડક કરઉં રીસો રે. ૭

તે માટઈ તુમ્હે ખેલઉં માલહગિં, ચાલઉં કુલ આયારો,
આપણ ન ઈસ્યા સુંસ રાતિના, એહનઉં કિસઉં વિચારો રે. ૮

પાંચમી ઢાલ થઈ એ પૂરી, વ્યાલૂ ન દીયઉં માયઈ
કહઈ જિન હરખ સુંણઉ, નરનારી આગલિ હિવઈ સ્યું થાય રે. ૯

દુહા

શ્રાવક ધર્મ કરઈજિ કે તે જીમઈ નહી રાતિ,
આપણ પુત્ર મહેસરી, એસી લ્યાવ્યા વાત. ૧

ભાખ્યઉં મહારિષીસ રે, વેદપુરાણ મજારિ,
સૂરિજ ઉદય વિચિ કી જીયઈ, એકવાર આહાર. ૨

ચ્યારિ પઉંર દિનમાંહિ, જેજઉ જીમઈ બેવાર,
તેહનઈ પાપ ઘણઉં હુવઈ, તેહ ભમઈ સંસાર. ૩

ઢાળ - ૬ (આજનહે જઉ રે દીસઈ ના હલઉં એદની)

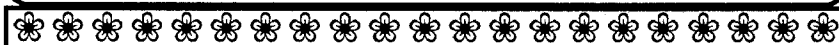
ઈમ કહિ માયડી રે, ભોજન નવિ દીયઉ રમિવા ગયા બે બ્રાત,
રાતિ પડી નિજ મંદિર આવીયા બોલવઈ માત. ૧

આવઉં બઈસઉ રે, વછ ભોજન કરઉં, માત જોવઈ તુમ્હે વાટ,
વ્યાલૂ વેલા રે, આપણી થઈ, સ્યઉ મન ધરઉં ઊંચાટ. ૨

અમ્હે ન કરીયઈ રે વ્યાલૂ રચણીયઈ, અગડ ન કરીયઈ રે ભંગ,
વાહણઈ વાયઈ રે જિમસ્યું માયડી, અમ્હે નઈ બહૂઉછ રંગ. ૩

માતપિતા કહિ કહિ થાકા ઘણું, તઉંહી ન જીમ્યા રે બાલ,
ભૂખ્યા તિરસ્યા રે બેઉં સૂઈ રહ્યા દિન ઉણકે તતકાલ. ૪

તતષિણ ઊઠિ કરી નવકારસી પારી, ભોજન કીધઈમ,
કરતાં દિન પાંચ વહી ગયા વ્યાલૂ માયઈ ન દીધ. ૫

છકઈ દિવસઈ રે માતપિતા કહઈ એસ્યઉં માંડ્યઉં રે,
ધ ધ કહ્યઉં ન માનઉં રે, તુમ્હે અમ્હારડઉં સ્યઉં માવીગ સંબંધ. ૬

માતપિતા તીરથ સરિખા કહ્યા, કરીયઈ વચન પ્રમાણ માવીત્રાનારે,
ભગતા જે હુવઈ, ઊથાપઈ નહીં જણ. ૭

દીહઈ ન જીમી રે કોઈ મહેસરી, આપણ જિમીયઈ રે કેમ,
જોવઉં નિજ નિજ ધર્મ, કરઈ સહૂ નિજ મત ધરીય રે પ્રેમ. ૮

એકણિ ધરમઈ રે બે મત કિમ ચલઈ, નિજ પરનઈ ન સુણઈ,
પૂત વિચારઉં રે, એકણિ મ્યાંન મઈ બે ખાંડા ન સમાઈ. ૯

સહૂ કોઈ હિલમિલિ એક ધરમ કરઉં, જિમ ન વધઈ જંજાલ,
સાતા મઈ જિન હરખ રહઉં સદા, એ છછી થઈ ઢાલ. ૧૦

દુહા

બેઉં ભાઈ મિતિ એકઠા, બઈસી કરઈ વિચાર,
સ્યું કરિવઉં આપણ હિવઈ ડિગવઉં નહીં નિરધાર.

કહ્યઉં કરવું તઉં ધરિ રહઉં, નહીતર જાઉં જાતઉરો,
વાલિ પરહઉં સોન તિધ્યો, જે પહિસ્યઉં તોડઈ કાંન. ૨

સ્યું કરીયઈ તિણિ દિકરે, જે દુઃખદાઈ હોઈ
સોનાની પાલી હુવઈ, હીયઈ ન વાહઈ કોઈ. ૩

ઢાળ - ૭ (જો કઉં ભાગઈ રે, સાલૂડા વાલી એહની)

હંસકુમર તઉં ભૂખઈ નિવડ્યઉં, આવી જણણી આગઈ
માય તુમ્હારઉં વચન ન લોપું, ઈમ કહિ વ્યાલૂ માંગઈ. ૧

ચરણે નમીય રે, જે લીધી અગડ ન મૂકઈ,
નિજ ધરમ થકી નવિ ચૂંકઈ જાઉં હું તારી કઈ. આંકણી

ધીરજ ધરતાં ખરઉં દુહેલઉ, મહા કઠિન વિવહાર,
સૂરા હુવઈ તે સનમુખ જૂજઈ કાયર કાવ્યા ચારા. ૨

કેસવ મન ઠાઠઉ કીધઉ, લીધુઉ સુંસ ન મેલું,
પાહણ કાજયઈ રતન અમૂલિક, કિમ પગસેતી વેલું. ૩

જે લઈ નઈ નિજ પણ મૂકઈ, તે કાપુરુસ કહીજઈ,
ગયવર દંત તણી પરિ ન મિટઈ, તે અધિકાસ લહી જઈ. ૪

માતપિતા એ કુટુંબ સગાઈ, પામી વાર અનંતીપિણિ,
એ ધરમ લહંતાં દોહિલઉ, ભમતાં ચઉ ગતિ પંતી. ૫

સ્વારથ માતપિતા સુત બંધન જૂઠી એહ સગાઈ
માયાજાલ રચી મૃગ તૃસ્ના ઠાવી એહ ઠગાઈ. ૬

મનમાનઈ તેહનઈ માની જઈ, દીજઈ અવર વિઝારી,
સ્વારથ લગિ સહુ કોઈ વાલ્હઉ, કુણ પ્રીતમ કુંણ નારી. ૭

કાયર મત હુઈજે રે પ્રાણી, હોસ્યઈ જે છઈ હૂંણી,
સાતમી ઢાલ થઈ એ પૂરી, કહઈ જિન હરખ સલૂણી. ૮

દુહા

ઈમ ચિંતવી કેસવ ચલ્યઉં, સાહસ ધરી વિસેષ,
જિહાં જાસ્યું તિહા પામિસું, જેમ લિખ્યઉં જે લેખ. ૧

છઠી રાતઈ જે લિખ્યઉ, સુખ દુખ વિભવ વિલાસ,
ત્રા જવ ઘટઈ ન તિલ વધઈ, ન હુઈસિ વૃથા ઉદાસ. ૨

છઠી રાતઈ જે લિખ્યઉ માથઈ દેઈહ છે
દેવ લિખાયા વિહિ લિખ્યા કુણ મંજિવા સમછે. ૩

રે જીવ ચિંતા જઉ કરઈ તાકું ચિંતા ખાઈ,
હોણા હોઈસો હુઈ રહઈ, જાણા હોઈ સો જાઈ. ૪

દાણઉં પાણી જીવડા જિહાં સિર-જયઉં છઈ લુસ્ય,
તેષા ચીલે જાઈસ્યઈ જિસઉં વિચારઅ તુસ્ય. ૫

ઢાળ - ૮ (દાન ઊલટ ધરી દીજીયઈ એહની)

કેસવ પુન્ય આકાર ખીયઉ, આવીયઉ અટવીમાંહિ રે,
વડવૃક્ષ હેડિ વિશ્રામીયઉ, હીયડા લઈ ધરતઉ ઉછાહરે. ૧

રાતિ પડી રવિ આથમ્યઉ, ચિહું દિસિ પસરયઉં અંધાર રે,
એકલઉ બાલ વનખંડ મઈ, ધીરજ અધિક અપાર રે. ૨

યામિની અધિક ડરામણી બોલિ રહી સિહું પાસિ રે,
વનયર જીવ બોલઈ ઘણા, ખેલઈ નિસાયરી રાસિ રે. ૩

ભૂત રાક્ષસ કિલકી કરઈ, દીસતા મહાવિકરાલ રે,
કેઈ લાંબા કેઈ વામણા, કેઈ ગરઢા કેઈ બાલ રે. ૪

રુપકુરુપ કુદરસણા, કુસ જેહી મુખ દાંત રે,
આંખિ ઊંડી ભૂંડી નાસિકા ઘણું બીહામણી કાંતિ રે. ૫

કેઈ આકાસ લાગિ વિસ્તરઈ, કેઈ વાયઈ અગનિ નીકાલ રે,
કેઈક ઊંટ થઈ આરડઈ, કેઈ થાયઈ આલમાલ રે. ૬

ભૂરિ ભયંકર વન વિચરઈ, કેસવ સાહસ ધીર રે,
શ્રી જિનનામ સમરણ કરઈ, નાનહેડઉં પણિ સૂર વીર રે. ૭

ભાવ સમતા ધરી ચિત્તમઈ, જીવ ભણી દીયઈ સીખ રે,
સગુ નઈ મિત્ર ઊપરિ સદા, રાખિ જેહ દષ્ટિ સારીખ રે. ૮

તાહરઉ કો નહી પ્રાણીયા, તું નહી કેહનઉ જાંણિ રે,
પુન્ય નઈ પાપ સખાઈયા, અવર જાનજારિમા આંણિ રે. ૯

ચીંતવઈ ઈમ વડ હેઠલઈ, એતલઈ આઠમી ઢાલ રે,
કહઈ જિન હરખ માતપિતા, કિહાં ગઉ કેસવ બાલ રે. ૧૦

દુહા

રમતા બાલક પૂછીયા, જોયા ઠામઠિકાણ,
કિંહાઈ ખબરિ નકા થઈ, પૂછ્યા જોસી જાણ. ૧

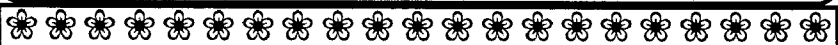
દુરત ઘણા હી છઈ અવરપિણિ, દોહિલઉ પુત્ર વિયોગ,
તિરયંચપણિ આકંદ કરઈ, અંગ જ વિરહ સંજોગ. ૨

પુત્ર વિયોગ દુખ દોહિલઉ, હીયઈ વહઈ પુરસાણ,
પુત્ર વિયોગઈ હિરણલી, તતપિણ છંડઈ પ્રાણ. ૩

ઢાળ - ૮ (ઘણાશ ઢોલી એહની)

આવઉ નયણ સુહામણા રે, જાયા લીઉ રે છલાઈ,
માયડીના વાલ્હા છેહ દેઈ છિટકી ગયઉ રે,
કઈ તઉ રહયઉ રે રીસાઈ. ૧

આવઉ આવઉ રે આધાર, આવઉ આવઉ કહીયઉ
માનઉ રે સુજાણ કહીયઉ માનઉ નિજ હીયડાની
રીસ નિવારી. આંકણી

- તુજ નઈ કાંઈ કહ્યઉ નહીં રે, દૂહવ્યઉ નહીં લિગાર,
રીસ કરી ન કહ્યઉ હુતઉ રે, ધરવિયે કહ્યઉ વિચાર. ૨
- માવીત્રાના બોલડા રે, ખમી યઈ વાર હજાર,
પિણિ કિમ કરીયઈ, આમ તઉ રે આતમના આધાર. ૩
- મઈ તુજનઈ ઉઅર ધરયજ રે, ભાર વૂહી દસ માસ,
આસડી એ જાયઉ હુ તઉ રે, કીધી આસ નિરાસ. ૪
- તું રીસાણઉ અમ્હ થકી રે, કીધઉ ચિતડઉ કઠોર,
પિણિ અમ્હ નઈ નવિ વીસરઈ રે, જિમ પાઉસરિતિ મોર. ૫
- નયણે દેખી તુજ ભણી રે, હું ધરતી મન મોહ,
સફલ ઘડી હુમારઉ માનતી રે, નિરખિ નિરખિ મુખ સોહ. ૬
- પ્રાણ સનેહી વાલહા રે, માહરા દુખડા મેટિ,
સફલ ઘડી હું જાણિસું રે, જઈયઈ થાસ્યઈ ભેટિ. ૭
- તૂં મુજ અંતર આતમા રે, તૂં મુજ પ્રાણ સનેહ,
તૂં માહરઈ જીવનજડી રે, તુંજ વિણિ સુનઉ દેહ. ૮
- તૂં વાલ્હેસર માહરઉ રે, તુ કાલેજાની કોર,
નિપટન થઈ થઈ નાહડારે, એહવા કઠિન કઠોર. ૯
- રીસ ન કરીયઈ વાલહા રે, હીયઈ ન ધરીયઈ ડંસ,
થઈ રહીયઈ ભારી ખમા રે, લહીયઈ જેમ પ્રસંસ. ૧૦
- આંખડીયા ડંબર થઈ રે, વરસઈ જલ અસરાલ,
કહઈ જિન હરખ વિયોગની રે, એ નવમી થઈ ઢાલ. ૧૧

દુહા

કિંહા ગયઉં કિણિ અપહરયઉ, ન થઈ કાઈ સુધિ
રોઈ રીષિ બઈસી રહ્યા, ઊપજઈ કોઈ ન બુદ્ધિ. ૧

સેઠાણી કહઈ સેઠ નંઈ, તુમ્હે ગમા ક્યઉ પૂત
સો કિ કરી લ્યાવઊં હિવઈ જિમ રહઈ ઘરનઉ સૂત. ૨

વ્યાલૂ ન દીયઉ પાપિણી, દીહ છતાં તઈ કોઈ,
કલહ એમ પ્રીતમ પ્રીયા, કરઈજ માહોમાંહિ. ૩

ઢાળ - ૧૦ (મદમાતી ગ્વાલણિ આવઈ એહની)

કેસવ અધરયણી હેઠઈ બઈઠઉ, અરિહંત ધ્યાનઈ જોતઉ,
પુન્ય પટંતર જોતઉ, કેસવની પરિ સુખીયા થાવઉ,
આતમ જસ મલ ધોતઉ, તિણિ અવસર વડ વૃક્ષનઉ
વાસી જક્ષ દેવતા આવઈ.. આંકણી ૧

બઈઠઉ દીઠઉ બાલ મનોહર એકાકી નિજ દીવઈ,
એ માનવ દીસઈ સુર રુપઈ, અમૃત વાંણિ બુલાવઈ. ૨

તું કુંણ રે ભાઈ છઈ માનવ, મુજ મનમોહ જગાવઈ,
અદ્ભૂત રુપ અનૂપ નિહાલી, નયણ સુ સીનલ થાવઈ. ૩

કૂર દેતાંત કિણઈ હી ઊપરિ મહરિ કદી મુજ નાવઈ,
ખુસી થયઉં હું તુજ નઈ દેખી, તું મુજ અધિક સુહાવઈ. ૪

કિહાં નઉં વાસી કિણિ નામઈ તું, કિસઈ પ્રકારઈ આવઈ
કઈ તું માતપિતા સું લડીયઉ, રીસાણા ન મનાવઈ. ૫

જક્ષ ભણીઆ મૂલ માંડી નઈ, સગલી વાત સુણાવઈ,
દેવ સુણિ નિજ શ્રવણ વાણી, મનમઈ અચરિજ પાવઈ. ૬

સાહસીક નર એ કોઈ મોહઉ, હરખિ હરખિ ગુણ ગાવઈ,
ઢાલ દસમી સુંકઠી બે જણ મિલિ જિન હરખ મલ્હાવઈ
એતઊં નિ સુણિ એ મનભાવઈ. ૭

દુહા

જક્ષ મન માંહી ચીંતવઈ ધન એહનઉ અવતાર
રાતઈ ભોજન નવિ કરઈ, દયા તણઉ ભંડાર. ૧

જિણિ નિજ વ્રત કારણ તજ્યા માતપિતા સુખ ધામ,
કરું પરીખ્યા એહની, કેહવા છઈ પરિણામ. ૨

ઢાળ - ૧૧ (એલબેલાની)

અલબેલાની કરઈ પરીક્ષા દેવતા રે લાલ,
ઊઠી ગયઉં તતકાલ સુવિચારે રે,
ઊંધ્યઉં કેસવ તિણિ સમઈ રે લાલ, સુર રચીયઉં ઈંદ્રજાલ. ૧

પૂરવ દિસિ રવિ ઊગીયઉં રે લાલ પસરયા કિરણ પ્રભાત,
નગર રચયઉં ઈક કારિમઉં રે લાલ, મોટઉં ઘણું વિખ્યાત. ૨

કોટ સબલ ગઢ કાંગુરા રે લાલ, કો સીસા નીઉલિ,
ચારે દિસિ ચારે ભલી રે લાલ, સુંદર સોહઈ પોલી. ૩

નગર માંહિ ચઉટઉં રચ્યઉં રે લાલ, દેવ સગતિ શ્રીકાર
વિચિ બાજાર ત્રિપોલીયઉં રે લાલ, માણિક ચઉક ઉદાર. ૪

રાજ ભુવન રલીયામણા રે લાલ, ઊંચા વિવિધ આવાસ,
ઈવ ઈત્ય વસઈ વિવહારીયા રે લાલ, પૂરઈ સહુની આસ. ૫

કીધા તિહાં વલી દેહરા રે લાલ, બાજઈ ઘંટા નાદ,
સપર બણાયા ઉપાસરા રે લાલ, મુનિ રહઈ તિંહા અપ્રમાદ. ૬

હાલક લોલ થઈ રહ્યું રે લાલ, મિલીયા તિહા બહુ લોક,
આવ્યા જક્ષની જાતરા રે લાલ, લેઈ ખાવાના થોક. ૭

લોક કહઈ કેસવ વ્રતઈ રે લાલ, અરે વટીઊં તું જાગિ,
કરીયઈ છઈ સઈ અમ્હે સૂંખડી રે લાલ, આવિ ઈંહા મહાભાગ. ૮

તતખિણ જબકી ઊઠીયઉ રે લાલ, દેખી એહનઉ સય,
મનમઈ કરઈ વિચારણા રે લાલ, ઈંહા તું કોઈ પ્રપંચ. ૯

દિન ઊગઉ નવિ જાણીયઈ રે લાલ, અજી ઘણી છઈ રાતિ,
દેવ માયા છઈ એ સહી રે લાલ, પિણિ સાચી નહી વાત. ૧૦

ઈણિ વેલા જિમવા તણો રે લાલ, મુજ નઈ નહીં હસાબ,
કેસવ ઢાલ ઈંગ્યારમી રે લાલ, કહઈ જિન હરખ જવાબ. ૧૧

દુહા

તુમ્હે કહ્યઉ તે સર દહ્યઉ, પિણિ મુજ નઈ નીમ
રાત્રી ભોજન નવિ કરુંજાં જીવું તાં સીમ. ૧

અજી સદિન ઉગઉ નથી, ન થયઉ સૂર પ્રકાસ,
તે મોટઈ મુજ મન કહઉ જૂઠી વાંણિ વિલાસ. ૨

ઢાળ - ૧૨ (જોઈ લઉં પરબત ઘૂંઘલઉ રે લો, એહની)

એસ્યું બોલ્યુઉ બોલડા રે લો, દિન ઊગઉ કહઈ રાતિ રે,
પંથીડા રાતઈ અમ્હે કિમ જમિસુ રે લો,
અમ્હે પણિ તાહરી ન્યાતિ રે. ૧

માંનિ વચન તું અમ્હારડઉ રે લો, ખોટી થઈયઈ આવિ રે,
તુજ ભૂખ્યાં કિમ જમીયઈ રે લો, વાત ખરી મનભવિ રે. ૨

સીરાવી જઈય ઈવ પછઈ રે લો, આપણ નગર મજારિ રે,
દેવ જુહારી ગુરુ વાંદીયઈ રે લો, સુણીયઈ ધરમ વિચાર રે. ૩

કેસવ અચરિજ પામીયઉ રે લો, સુપન કિના સાખ્યાત રે,
દીસઈ પુર જન દેહરા રે લો, બઈસઈ નહી મુજ થાત રે. ૪

જમિસિ નહીં હું સરવધા રે લો, આદર મ કરિસ્યઉ કોઈ રે,
જક્ષ કહઈ કોઈ જમઈ નહી રે લો, દીસઈ રાતિ ન હોઈ રે. ૫

સૂતઉ હતઉ તિવારઈ હતી રે લો, અધરયણી પરિમાણ રે,
દોઈ ઘડી નઈ આંતરઈ રે લો, કિમ કરિ ઊગ્યઉ ભાણ રે. ૬

દેવ વચન પિણિ અવગણ્યઉ રે લો, કોપ ચડ્યઉ ભરપૂર રે,
કહ્યઉ ન માનઈ માંહરઉ રે લો, મારિ કરું ચકચૂર રે. ૭

જવત છઈ એ કારિમઉ રે લો, મરિવઉ એકણિ વાર રે,
અંગી વ્રત કિમ મૂંકીયઈ રે લો, જોવઉ તુમ્હે વિચાર રે. ૮

કાયા ભવ ભવ પામીયઈ રે લો, માયાની સી તોટિ રે,
પિણિ જે લીધી આખડી રે લો, મૂકંતા છઈ ખાટિ રે. ૯

- યમ કેડઈ લાગઉ ફિરઈ રે લો, ના ગમિસઈ અટ્ટેઠિ રે,
અચરિજ સ્યઉ ઈણિ વાતનઉ રે લો, મરિવઉ પગડાં હેઠિ રે. ૧૦
- જિણિ વાઢઈ જગ સહુ ચાલઈ રે લો, કુણ રાજા કુણ રંક રે,
તિણિ વાટઈ ચાલતાં થકા રે લો, મુજ મન નાવઈ સંક રે. ૧૧
- જઊં સરિજયઉ છઈ માહરઉ રે લો, મરિવઉ તાહરઈ હાથ રે,
તઉ મુજ નઈ સરણઉ હુજયો રે લો, જગજીવન જગનાથ રે. ૧૨
- મરિવાથી બીહું નહી રે લો, સ્યું બીહાડઈ દેવ રે,
વયસ્ત વાંતરનઉ હુંવઈ રે લો, મુજ સુતઉ પણિ હેત રે. ૧૩
- મોગર ધાયઈ આહણયઉ રે લો, વાગઊ સબલ પ્રહાર રે,
ભૂમિ અચેત થઈ પડ્યઉ રે લો, ચેતન ચેત લિગાર રે. ૧૪
- એસા પુરસડિગઈ નહી રે લો, એહના નમીય ઈ પાય રે,
મંદિર ગિરિ ન ચલઈ કદી રે, જઉ વાજઈ લખવાય રે. ૧૫
- મુંહડઈ વામન નીકલઈ રે લો, સોનઈ સામન હોઈ રે,
સત્ય પુરુષ ન ચલઈ કદી રે લો, જઊ ઊથલવઈ લોઈ રે. ૧૬
- સુર ઊપાડી મૂંકીયઉ રે લો, ઊજેણી નઈ તલાવ રે,
પઉઢાડી આંબા તલઈ રે લો, નિરવેદન કીયઉ ધાય રે. ૧૭
- જક્ષ આવ્યઉ નિજ થાંન કઈ રે લો, સૂતઉ કેસવ બાલ રે,
કહઈ જિન હરખ એ બારમી રે લો, ઢાલ થઈ તતકાલ રે. ૧૮

દુહા

તિણ પુરે રાયઅ પુત્રીયઉ, મૂઅઉ છઈ તિણિ વાર,
પંચ દિવ્ય પરગટ કીયા, ભમઈ નગર બાજાર. ૧

પુન્યવંત નવિ કો મિલઈ, જેહ નઈ આપઈ રાજનગરી,
બાહિરિ નીકલ્યા, કેડઈ લોક સમાજ. ૨

કેસવ જિંહા સૂતઉઅ છઈ લૂંભિ રદ્ધઉ સહકાર,
પંચ દિવ્ય તિહાં આવીયા, ધુરઈની સાણ અપાર. ૩

આલસ મીડી ઊઠીયઉ, હીંખાર વદ્ય કીધ કરિણી,
ઢાલ્યઉ કલસસિરિ, આતપત્ર સિરિ દીધાં. ૪

કન્યા વરમાલા ઠવી, ઊઠિ ઊઠિ હો દેવ,
ચામર લડમોતી સુકડ વીંજણા રચયમેવ. ૫

જય જય રવ સહુ ઊચરઈ ચિરંજીવ મહારાજ,
પુન્ય પસાયઈ અમ્હ જાણી, તું મિલીયઉ પ્રભુ આજ. ૬

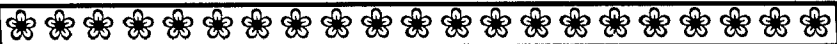
ઢાળ - ૧૩ (મ્હારઈ આંગણીયઈ હે આંબલઉં મઉરીયઉ એહની)

રુડા ધવલ મંગલ ગાવઈ ગોરડી સજિ સોલઈ સુંદર સિણગાર,
ચંદા વદની મૃગ લોચણી, ગોરંગી રંભા અવતાર. ૧

મ્હારઈ આંગણીયઈ હે, આંબલઉ મઉરીયઉ મ્હારઈ,
પડવઈ મઉરી નાગરવેલિ સહી, યાંમુહના હે માંગ્યા
પાસા ઢલ્યા આલસૂયા માહિ આવી ગંગા હેલિ. ૨

પુન્યવંત મહાભાગ્યન તું ધણી, એહનઈ દેવઈ દીધઉ એ રાજ,
જુગ કોડિ લગઈ ચિરજીવિ જ્યો, ધર વિજ્યો સહુ નામન કાજ. ૩

પૂરણઊ ભલેઈ પદમિની સામ્હી, આંવઈ ધરિ અધિક જગીસ,
મોતીયડા સું કરઈ નિમછણા, કર જોડી વારું દીયઈ આસીસ. ૪

અઈતઉં ઘુરઈ દમાંમા અતિઘણા, ઢમ ઢમ ઢમ કરઈ રુડા જાંગી ઢોલ,
કરતા લસખર સરણાઈયા બોલઈ માગધ જન મીઠા બોલ. ૫

સિણ ગારયઉ નગર સુહામણઉ, સિણગારય પુર નઈ બાજર,
ભલી ગલી એ ફૂલ વીખેરીયા ઘરિ ઘરિ ઉછવ હુઈ રહ્યા અપાર. ૬

જાની આની પરિ કૂદતા, સિણગારયા તાજા ચપલઉ તુંરંગ,
મદવહતા રહતા ધૂમતાં, સિણ ગારયા માતા માતંગ. ૭

કેસવ નૃપ ગજ ઊપરી ચઢ્યઉ, એરાવણ જાંણે ચઢ્યઉ, સૂરરાજ,
બહુ સૈન્ય સહિત પુર સંચરયઉ, પુન્યથી પામ્યા સહુ વંન્નિત કાજ. ૮

રાજ મહુલે રાજ પધારીયા, આવી નઈ ઊંચા બઈઠા,
નખત્ર સગલા હી નમ્યા સીમાલીયા, જોરાવર મોટઉ જાસ નખત્ર. ૯

સામાન્ય વણિક ઘરિ ઊપનઉ, પામ્યઉ તઉ ઊજેણી રાજ,
જિન હરખ થઈ ઢાલ તેરમી, કેસવરાય સહુ રાયા સિરતાજ. ૧૦

દુહા

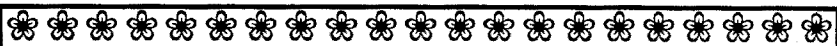
જક્ષ જેહ વટવૃક્ષનઉં તિહાં આવ્યઉ તતકાલ,
પાય નમી નઈ ઈમ, કહઈ માંગિ માંગિ ભૂપાલ. ૧

રાજ દીયઉ મઈં તુજભણી, હું લૂ તઉં તુજભાગ,
પુન્યાઈ પોતઈ પ્રઘલ, તિણિ થયઉ માહરઉ રાગ. ૨

કીધ પરીખ્યા તાહરી, તૂં ઊતરીયઉં સાચ
હંસ ન હોવઈ કાગડઉ, કંચણ ન હવઈ કાય. ૩

કેસવ કર જોડિ કહઈ સાંભલિઉ જક્ષરાજ,
વલિ સ્યું માંગું તુજ કહઈ, તઈ મુજ આપ્યઉ રાજ. ૪

તુજ પદ ન્હવણ જલઈ કરી, થાવર જંગમ,
જેહ વિષ સગલા હી નાસિસ્યઈ, વર દીધઉ સુર એમ. ૫

ઢાળ - ૧૪ (જોગનાં નઈ કહિજ્યો રે આદેસ એહની)

હિવઈ કેડઈ હંસકુમર નઈ રે, સાંભલિજ્યો થયઉ જેહ,
બઈઠઉ સંધ્યા નિસિ પંડ્યા રે, વાલૂ કરિવા તેહ,
હો ભવીયા તજિ નિસિ ભોજન એહ હો ભવીયા અવગુણ. ૧
થાઈ અનેક હો ભવીયાં, એ છઈ અવગુણ ગેહ હો ભવીયા,
પાપ ભરાયઈ દેહ હો ભવીયા. આંકણી

ગરલ પડ્યઉ માંહિ સરયનઉ રે, ગલિત થયઉ તસુ અંગ,
મહા દુખી વિસ ધારીયઉ રે, વેદન થઈ સરવંગ. ૨

ખમી ન જાયઈ વેદના રે, પડીયઉ કરઈ પુકાર,
ઊષધ ઉપચારે જરી રે, ગુણ થાયઈ ન લિગાર. ૩

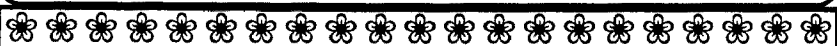
વિહસઈ પાકી કાકડી રે, વિહસ્યઊ તેમ શરીર,
લોહી રીધિ પિરુ વહઈ રે, હાઈ હાઈ કરઈ અધીર. ૪

એક ગયઉ એક ઈમ થયઉ રે, સ્યું કીજઈ કરતાર,
જોર ન કોઈ કરમસું રે, માવીત્ર કરઈ વિચાર. ૫

આપ કીયા ફલ પામીયઈ રે, કેહનઈ દીજઈ દોસ,
દુખ ન સમાયઈ હીયડલઈ રે, સુત નઉ મેલ્યઉ સોસ. ૬

પરદેસી એક આવીયઉ રે, કોઈ વટીઉ લોક,
સેઠ જસોધર નઈ ધરે રે, દીઠા સહુ સસોક. ૭

પૂછાઊં કારણ સોક નઉ રે, સેઠ કરી સુતવાત,
તે કહઈ ઊજેણી ધણી રે, ચરણ ન્હવણ વિષ જાત. ૮

થાવર જંગમ નવિ રહઈ રે, દેવસગતિ સાખ્યાત,
તિહાં લઈ જાયઈં સુત ભણી રે, થાસ્યઈ સુંદર ગાત. ૯

સેઠ કહઈ સુણિ માહરઈ રે, એ એતલી છઈ આમિ,
તે ભણી તિહાં ઊતામલા રે, જઈયઈ તૂં ચલિ સાથિ. ૧૦

કરિ ઉપગાર તૂં એતલઉ રે, કરિસ્યુ તુજ ખુસીયાલ,
કહ્યઉ જિન હરખ જસો ધરઈ રે, એ ચવદમી થઈ ઢાલ. ૧૧

દુહા

વૈદેસિક આગલિ કરી હંસકુમાર લેઈ સાથિ,
ચાલ્યઉ તતખિણ ભેટિવા, ઉજેણી નઉ નાથ. ૧

તિણ પહુતા દિન કેતલૈ, ભેટ્યઉ જઈ નરરાય,
ચરણ ન્હવણ જલ સીંચીયઉ, કનકવરણ તનુ થાય. ૨

વિષ વેદન સહુ ઉપસમી, સાતા થઈ અપાર,
જીવિત દાન દીયઉ તુમ્હે એ પ્રભુ નઉ ઉપગાર. ૩

ઉપગારી ઉપગાર જક્ષનિધિના રચ્યા સધીર,
અન્ન જલદ પાવક ફલદ દિણયર ખીર સુનીર. ૪

ઢાળ - ૧૫ (કેસરીયા મારું મ્હાંનું સાલૂ લાજયોજી એહની)

ઉલખીયઉ સુત સેઠ જસોધર, ચિત ચમક્યઉ તિણિવારજી,
મનમાંહિ ભયાકુલ સેઠ લાજયોજી, અહો એહનઉ પુન્ય
જોઈ જ્યોજી પામ્યા રાજભંડારજી. ૧

દૂહવ્યઉ હતઉ અમ્હે એહનઈજી, રીસ તણા કહી વયણજી,
તે એહનઈ સાલતા હુસ્યઈજી, સાલપરઈ દિન રયણજી. ૨

દવના દીધા રૂંધડાજી, તે નવપલ્લવ થાય જી,
પિણિ કુવચન દીધા જિજેજી, હીયડઈ દહઈ જિમ લાયજી. ૩

ઘરથી બાહિરિ કાઢીયઉંજી, કીધઉં મધ્યમ કાજજી,
રાત્રીભોજન ન કરયાં થકાંજી, પરતષિ પામ્યઉ રાજજી. ૪

એ આરંભઈ તિમ કરઈજી, મારઈ તારઈ એહજી
મુજ નઈ દુખ આપઈ રખેજી, મુજ વ્રતચીતા રિહ. ૫

ચિતમઈ એહવઉ ચિંતવઈજી, છોડી મન નઉ માણજી,
ભોજન દીસ વડા કીયાજી, ત્યાંસું કેહઉં પ્રાણજી. ૬

તુમ્હનઈ પુન્ય ફલ્યઉ ઈહાંજી, સુણિ કેસવ મહારાયજી,
ભાગ્ય ન દીઠઉ કેહનઉંજી, કરમ લિખિ તસહુ થાયજી. ૭

તે ભણી દીધઉ અમ્હેજી, તુમ્હ નઈ હુરક અસાધજી,
તુમ્હે ગિરુયા ગુણવંત બઉંજી, ખમિ જયોતે અપરાધજી. ૮

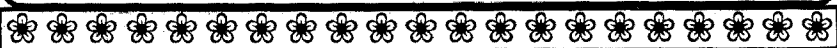
અવગુણ સંભાર રઈનજી, મોટા જેમ તિમ તજી,
અવગુણ ગુણ કરિ લેખવઈજી, જે ઉપગારી સંતજી. ૯

તુમ્હ નઈ સ્યું કહીયઈ ઘણું જી, તુમ્હે સહુ વાતે જાણજી,
પનરમી ઢાળ પૂરી થઈ જી, કહઈ જિન હરખ સુજાણજી. ૧૦

દુહા

કર જોડી કેસવ કહઈ એસ્યું બોલી વાત,
હું બાલક છું તુમ્હ તણઉ, તુમ્હે અમ્હારા તાત. ૧

ધોયા હીન હુવઈ પરા, માતાપિતા સંબંધ,
પુત્ર થઈ જે દુખ દીયઉ તે અગન્યાની અંધ. ૨

પાલિ પોસિ મોટઉ કીયઉ, તુમ્હે દીયઉ અવતાર,
રાજ લલ્લઉ સુખીયઉ પયઉ સહુ તુમ્હે ઉપગાર. ૩

માતપિતા તીરથ કલ્લા, તીરથ બાંધવ જયેષ્ઠ,
સુગુરુ વચન તીરથ અધિક સહુ તીરથ મઈ શ્રેષ્ઠ. ૪

ચરણ તુમ્હારા પૂજ્યઈ કરીયઈ દરસણ પ્રાત,
તઉ તીરથ ફલ પામીયઈ, બઈઠા હી સાખ્યાત. ૫

કેસવ નૃપ નિજય તાત નઈ કીધી ઈમ મનુહાર,
મોટા છેહ ન દાખવઈ, માનઈ મન ઉપગાર. ૬

ઢાળ - ૧૬ (વીર વખાણી રાણી ચેલણાજી એહની)

વાત નઈ વાત ઈણિ પરિ કહઈજી, કેસવ ધરિ મનમોહ,
તુમ્હે ઈણિ નગર આવી વસીઉજી, જિમ મિટઈ ચિત્ત અંદોહ. ૧

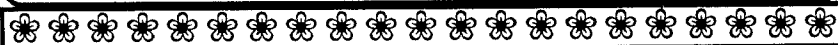
આદર કરિ તિણં આણીયઉજી, આપણાં સહુ પરિવાર,
સુખઈ રહઈ સહુ કો તિંહાજી, દુખ કોઈ નહી લિગાર. ૨

રુપઅનૂપ અંતે ઉરીજી, ભૂય પરણ્યઉ મનરંગ,
વિષય તણા સુખ ભોગવઈજી, અંગ ધરિ વિવિધ ઉછરંગ. ૩

સયલ પરિવાર શ્રાવક પયઉજી, રાત્રીભોજન તજ્યઉ દૂરિ,
જીવ જયણા મનિ આદરીજી, ભાવ પ્રાણી ભરપૂર. ૪

રયણી ભોજન મન તો કરઉજી, મુજ પુર માંહિ નરનારિ,
જે કરિસ્યઈ તે દુખ પાંમિસ્યઉજી, આગન્યાં ભંગ વિચરિ. ૫

લોક જીમઈ સહુ દિન છતાંજી, દોષ નિસિ કુંણ લીયઈ ફોક,
ધરમ સગલઈ પુર મઈ છયઉજી, રાય જિમ થાયઈ તિમ લોક. ૬

નરપતિ ભાવસું આદરયાજી, સુગુરુ મુખઈ વ્રત બાર,
સમકિત સુભ ચિતસુ ધરઈજી, પાપસું ડરઈ અપાર. ૭

ઈમ કરતાં તિહાં અન્યદાજી, શ્રી ધરમ ઘોષ અણગાર,
તિણિ પુર આવિ સમસોરયાજી, સાથિ મુનિવર પરિવાર. ૮

બે કર જોડિ આવી કરિજી, વીનવ્યઉ નૃપ વનપાલજી,
શ્રી ધરમ ઘોષ આવ્યા અછઈજી, ભૂપ હરખ્યઉ તતકાલ. ૯

અતિઘણી દીઘ વધામણીજી, નૃપ ચલ્યઉ વાંદવા કાજ,
હય ગય રથ પાયક પરિવરયઉજી, જનમ લાહઉ લીઊં આજ. ૧૦

ધન્ય માનવ ભવ માનતઉંજી, આવીયઉં તિંહા ભૂપાલ,
કહઈ જિન હરખ જુગતઈ કરજી, એ થઈ સોલમી ઢાલ. ૧૧

દુહા

પાંચે અભિગમ સાચવી વાંદી શ્રી ગુરુ પાય,
આગલિ બઈઠઉ વિનયસું સનમુખ નયણ મિલાય. ૧

સેઠ જસોધર સુત સહિત આવ્યઉ સાથઈ નારિ,
બઈઠા ગુરુવાંદી કરી હીયડઈ હરખ અપાર. ૨

ઢાળ - ૧૭ (આદરિ જીવ ક્ષમા ગુણ આઈર એહની)

ધરમ દેસણા શ્રી ગુરુ દીધી, મકરઉ ધરમ પ્રમાદજી,
એહ પ્રમાદ સંસાર વધારઈ, કડૂઆ ફલનિસવાદજી. ૧

ચ્યારિ પરમ અંગ લહતાં દોહિલા માણસ નઉં અવતારજી,
સાંભલિ તઉં સદ્દહણા સૂધી સંયમ વીર્ય પ્રચારજી. ૨

એ ચ્યારે પામી નઈ આલસ કરીયઈ નહી સુજાણજી,
ધમંઈ ઉદમ કરીયઈ પ્રાણી, શ્રી જિન આંણ પ્રમાણજી. ૩

જરા નથી વ્યાપી તન માંહે, વધી નથી કાઈ વ્યાપિજી,
ઈંદ્રી હીણ થયા નહી જાં લગિ, કરીયઈ ધરમ સમાપિજી. ૪

યથા સંગતિ જિન ધરમ કરી જઈ, સિવ સુખ નઉ દાતારજી,
ધરમ વિના ભવ માંહે ભમતાં, કો નહી રાખણ હારજી. ૫

પાંચે આશ્રવ નરક સખાઈ, આપઈ દુકખ અનેક જી,
વલી વિસેષઈ રાત્રી ભોજન, તજીયઈ આંણિ વિવેકજી. ૬

ઈંદ્રી વિષય તણઈ રસ રાતા, ચેતઈ નહી ગમારજી,
પિણિ એહના ફલ આગલિ લહિ સ્યઈ, ભમિસ્યઈ ધણું સંસારજી. ૭

ધરમ ચિંતામણિ રતન અમોલિક, આલઈ ગમીયઈ કેમજી,
દુરગતિ જાતાં એહિ જ રાખઈ, ધરીયઈ અવિહડ પ્રેમજી. ૮

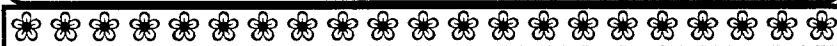
કરિસ્યઈ તે વરિસ્યઈ સિવ રમણી ધરમ સખાઈ મીતજી,
ઢાલ કહી જિન હરખ સતરમી બઈઠી સહુ નઈ ચિતજી. ૯

દુહા

સેઠ જસોધર નારિસું, ગુરુ મુખિ લઈ પ્રત બાર,
શ્રાવક ધરમ ભલી પરઈ કીધઈ અંગીકાર. ૧

હંસકુમર કેસવ નૃપતિ દેસણા સુણિ પ્રતિબુધ,
આવ્યા ધરિ ઉછક થકા પ્રત લેવા મન સુધ. ૨

રાજ દેઈ નિજ પુત્ર નંઈ લેઈ સહુ નંઈ આદેસ,
બેઊં ભાઈ ઉછવ સહિત ભાવઈ ભાવ વિસેસ. ૩

ધન એ રાજા વ્રત ગ્રહઈ ધન એ હંસ કુમાર,
આપણ ગલીયા થઈ રહ્યા, કલીયા કી ચમકારિ. ૪

શ્રી ગુરુ ચરણ નમી કહઈ, તારિ તારિ મહારાય,
દુખ દાવાનલ માહિથી કાઢઉ કરી ઉપાય. ૫

ચતુર અધિક ભાવઈ ચડ્યા હીયડઈ હરખ અપાર,
દીખ્યા લેવા ઊમટ્યા, ગિણતા અથિર સંસાર. ૬

ઢાળ - ૧૮ (ભરત નૃપ ભ્રાત સુંણ એહની)

કરુણા સાગર પ્રભુ તુમ્હેએ, તુમ્હે ભવસાયર પાજ,
મનોરથ સહુ ફલ્યા એ, પંચ મહાવ્રત દીજીયઈ એ,
અમ્હ નઈ શ્રી મુનિરાય. ૧

મનોરથ સહુ ફલીએ પામ્યઉ પામ્યઉ સિવપુર રાજ,
સાધુ તણા વ્રત આદરયા એ, સૂરીસર નઈ પાસિ,
ઉત્તમ પરિણામે કરીએ ધરતા પરમ ઉલાસ. ૨

સજલ નયણ માતાપિતા એ, ઘઈ એહવી આસીસ,
સિવ રમણી તમ્હે પામિ જયૌ એ, ફલિ જયો આસ જગીસ. ૩

સહુ વાંદીયા નાવલ્યા એ, મુનિવર કીધ વિહાર,
વિનયવંત નિજ ગુરુ કહઈ એ, સીખઈ મુનિ આચાર. ૪

સાસ્ત્ર અરથ ગુરુ મુખિ ભણ્યા એ, ભણીયા અંગ ઈગ્યાર,
સંજમ પાલઈ નિરમલગીં એ, કઠિન ક્રિયાગુણ ધાર. ૫

દુષ્કર તપ કાયા કસઈ એ, મનના સુભ પરિણામ,
નિરવઘ વચન વદઈ સદા એ, વસિ કીયા ઈંદ્રીગ્રામ. ૬

ગિન્હાલઈ આતાપના એ, સીયાલઈ સહઈ સીત,
વિવિધ કઠિન પરીસહ તણી એ તાણઈ મનમઈ ભીત. ૭

અઠ મદ સમુ દાણી કરઈ ગોચરીએ, લ્યઈ દોષ રહિત આહાર,
રસના રસલંપટ નહી એ, ઘઈ કાયા આધાર. ૮

છઠ અઠમ દસમાદિક કંઈએ, તોડ્યા કર્મના પાસ,
પીણ કાયા કીધી ઘણું એ, ધમણિ પરઈ લ્યઈ સાસ. ૯

અછલઅ ધામ જાંણી કરી એ, અનુમતિ ગુરુની ધારિ,
માસી સંલેહણ કરી એ, અસનાદિક પરિહાર. ૧૦

સુકલ ધ્યાન મનિ ધ્યાવતાં એ, પામી કેવલનાંણ,
તતપિણિ બે મુનિવર લલ્લગિં એ, અવિચલ સિવપુરઠાંણ. ૧૧

રાત્રીભોજન વારીયઈ એ, જાંણી મોટા દોષ,
કેસવની પરિ પામીયઈ એ, મનવંછિત સુખમોષ. ૧૨

શ્રી ખરતરગછ ગુણનિ લગિએ, શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ જાસ,
શાંતિ હરખ વાયક તરુ એ, અંતેવાસી તાસ. ૧૩

સત્તર અઠત્રીસઈ સમઈ એ, સુદિ બારસિ આસૂ માસ,
રાયઘણપુર માંહે રચ્યઉં એ, રાત્રીભોજન રાસ. ૧૪

ઢાલ અઢારઈ ઢલકતી એ, દોસઈ સત્તરિ ગાહ,
ભણિવા સરિખઉં એષછઈ એ, ભણિ જયો ધરિયઉં બાહ. ૧૫

ભણિજયો સુણિ જયો સમજિ જયો એ, કરિજયો વ્રત પચખાણ,
લહિ સ્યઉં સુખ સિવ સંપદીએ, કહઈ જિન હરખ સુજાણ. ૧૬

॥ ઈતિ શ્રી રાત્રીભોજન ચઉપ્પદી સંપૂર્ણ ॥
(ઈંદ્રીગ્રામ = ઈન્દ્રિયોના સમૂહ)

સંવત ૧૮૧૦ વર્ષે કાર્તિકિ વદ ૧૧ સોમવાર લીપી ચક્રે : ।
સકલ પંડિત શિરોમણી પંડિત શ્રી પ. શ્રી સુંદર વિજયજી,
તત્સિષ્યગણિ જીવવિજયેન શ્રી તોલીયાસર ગ્રામે.

- શ્લોક સંખ્યા ૨૭૦

૪. રાત્રિભોજન પરિહાર રાસ અથવા

જયસેન કુમાર રાસ

આ રાસની રચના અંચલગચ્છના અમરસાગરસૂરિની પાટ પરંપરાએ શીલસાગરના શિષ્ય અમૃતસાગરે કરી છે. સં. ૧૭૩૦ના વિજયાદશમી-ગુરુવાર-શંખેશ્વર તીર્થમાં રચના કરી હતી. આ રાસની સર્વ ઢાળ ૩૩, ગાથા પ્રમાણ ૮૮૬ છે. કવિએ વિસ્તારપૂર્વક અમરસેન અને જયસેન કુમારના જીવનનું વર્ણન કરીને રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા ગાયો છે. અન્ય કવિઓએ પણ આજ વિષય અને પાત્રને કેન્દ્રમાં રાખીને રાત્રિભોજન રાસ-ચોપાઈની રચના કરી છે. પુનરાવૃત્તિ ન થાય એટલા માટે રાસની નમૂનારૂપે પંક્તિઓ પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

રાસની પ્રથમ ત્રણ ઢાળમાં દેવ-ગુરુની સ્તુતિની સાથે વિષયવસ્તુનો નિર્દેશ થયો છે. કવિએ રાત્રિભોજનના દોષોનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે ત્યારપછી ચોથી ઢાળથી અમરસેન-જયસેનની કથાનું વર્ણન છે. અન્ય રાસમાં પણ આ કથાનું વર્ણન હોવાથી અહીં સંક્ષિપ્ત વિગત આપી છે.

દુહા

શ્રી ચિંતામણી સુખકરણ ભુજમંડણ ભગવંત
પ્રહ સમઈ સમરું પાસ જિણ વિમલ ગુણે વિકસંત.

૧

શ્રુતદેવી સમરું સદા કનક વરણ કવિમાત,
જિન મુખ પંકજિ જેહનો, વાસ કલ્પો વિખ્યાત. ૨

માતપિતા પ્રણમૂં સદા, ગુણનિધિ વલી ગુરુરાય,
પ્રસન્ન હુંઆ જિણ પામીયઈ, સરસ વયણ સુખદાય. ૩

ભોજન રચણીના ભણિસિ, સંખેયઈ સુવિચાર,
કવિ જનની સાંનીધિ કરી, આગમ નેં અનુસાર. ૪

રિડૂ લેહે આગમ તહન્નિ જિનવર ભાષિત જાંણિ,
વલી સાચા ગણધર વયણ પરંપરાગમ પ્રાણિ. ૫

ભવસાગર ભમંતા ભલો નરભવ લાધો નાવ,
દસે દષ્ટાંતે દોહિલો સુરતરુ સમ સદ્ભાવ. ૬

નર સુર ગતિ (૨) નાટ્યરૂ તિરીજ જોતાં જંગમઈ સાર,
માનુષ ભવ મોટો મહા, ધરમ તણી ધુરધાર. ૭

કોડિ રતન કરિ દેયતાં, દુરલભ એ ભવ દેખિ,
અધિકો ઊંછો એક ક્ષણ, લાભેં નહીં કિણ લેખિ. ૮

ઉત્તમ એહવા ભવ તહી સફલ કરો સુવિચાર,
મત હારો મતિવંત નર, અહિં લઈ એક લગાર. ૯

સંજ્ઞા પશુ નર સારીખી, પેખી જઈ પરતખ્ય,
પણિ માનવ અધિકો મુદ્ધો, વિનય વિવેકઈ દખ્ય. ૧૦

પંચેન્દ્રિયિપુરી ભણો માનવભવ મહી લોગ,
ગ્યાંન દયા સમકિત ગુણે સુવિહિત તપ સંયોગ. ૧૧

ઢાળ - ૧ હમદલ જૂંહો હેમખનૂલકો એ દેશી

જગગુરુ વયણએ જાંણીયઈ રે, ગ્યાંન તણો ગુણસાર,
અવિરતિથી તેઉ હરઈ રે, વરજઈ સહીયર વિકાર. ૧

ગુણીયણ ગિરિમાદિક ગુણ ગહ ગહઈ રે,
સલહેં સરુ સંસાર, ગુણીયણ પામે ભવનો પાર,
ગુણય ગિરિમાદિક ગુણ ગહ ગહઈ. આંકણી ૨

રાતિ દીવહ ચરતો રહે રે, વિરતિ વિના વેકાર,
પશુઅ વણીપરિ ખાધરો રે, નિરખો તે નરનારિ. ૩

પ્રહર ચ્યારમાં પ્રાણીયો રે, દ્રાપે દિન ન વીંની છે,
ખાતા પીતા ખાંતિ સ્યુ રે, રાક્ષસ તો તે રીધ. ૪

વસુધા માંહિ વખાંણી ઈ રે, જે પંડિતે નર જાંણી,
દોષ ઘણા તિણ દાખીયાં રે, નિસિ ભોજન નિરવાંણ. ૫

ગંગા યમુનાં ગુણ ભરી રે, ગોદાવરી, ગુણરાસિ,
સિતા સિતોદા જાંણીઈ સહી રે, નર્મદા નદી ય વિસિ. ૬

સિપ્રા વિપ્રા સારસી રે, એરાવતી અભંગ,
સિંધુ નહિ સાબરમતી રે, શેત્રુંજીય સુયંગ. ૭

કાબેરી સરસતી કહી રે, મહીય નદી મનુહાર,
વેદ પુરાણે વરણ વીરે, સુચિ જલ પવિત્ર સકાર. ૮

અસ્ત હુઆં આદીત્યને રે, ઈત્યાદિકનૂં આંણિ,
રુધિર જિસ્યું જલ જાંણીયઈ રે, વિવરયાં ભારથ વાંણિ. ૯

તિમહી જ વલી દાખ્યો તિંહા રે, અસનાદન આમખ સરિખો,
સૂરિજ સંચરયા રે, અસ્તાદ્રો અપલક્ષ. ૧૦

ચંદ્રાયણ તપ સુંચરયું રે, વિધિ વિધિ પરવ વિચિત્ર. ૧૧

એક કરઈ એકાદસી રે, હરિ જાગરહિત જાંણિ,
રયણી ભોજન રાયતાં રે, એહના ફલ અપ્રમાણ. ૧૨

દોષાદોષ ઘણા કહ્યા રે, મતિબુદ્ધિગતિ મુરખાય,
પિંડ પિતર પામે નહીં રે, સ્નાને સુધ ન થાય. ૧૩

તર્પણ કો ન લહઈ તિંહા રે, ઉષા દાન અસુધ,
દેવ પૂજા દીયે નહીં રે, નિસિમાંન નિષિધ. ૧૪

તિણિ કારણ ભવિયણ તુમ્હે રે, અંતર નિરખો આંખિ,
કિમ ભોજન કરીઈ કહો રે, યામિની પડિયાં જાંણિ. ૧૫

પરતિખિ અવગુણયા ધરો રે,
પ્રચંડ કાસલ મનથી કાટિ નંઈ રે, ધિરજો વાત વિતંડ. ૧૬

જાણ્યું તાં કરસ્યો જરુરે, સહુએ નિજ સંસાર,
અમૃત સાગર ઈમ કહે રે, સુણવો તો પણ સાર. ૧૭

દુહા

ભોજન દિવસ થકા લેજો, જાણો જાણ સુંજાણ,
કર કંકણ નિરખણ કિસ્યો આરીસા અહીંનાણ. ૧

ઢાળ - ૨ છે છે હો મુનીવર વિહરણ પણ સ્યારે એ દેશી

ભોજન કરતાં જો તો વીસમઈ રે, માખી કિણિ પરિ આવે માંહિ રે,
તો તાંઉરત કરાવઈ તેહનઈ રે, વિમનાદિક રોગવસાંહિ રે. ૧

કીડી સહીત જિમાઈ જો કિમ્હે રે, તો બલબુધિવંતાં બુધિ જાઈ રે,
જૂ ખાધા વલી થઈ જલોદરુ રે, વાધઈ પેટ વડો વિલલાઈ રે. ૨

કુષ્ટ કરે તિમ તનમાં કારિમો રે, સીલસ થાઈ સારે અંગિ રે,
કોલીયવાડો જો આવઈ કિમ્હે રે, ભોજન કરતાં નવનવ ભંગ રે. ૩

તમા સમઈ તિમવલી જાંણો તુરત રે, જો વલી વીંછી કિણહી વિયોગ રે,
ભખ્ય કરાયઈ ભોજનમાં ભિખ્યો રે, તો તસુ સમજ પાલસ રેણ રે. ૪

વાલ ગલાઈ તો બેસેંગલૂ રે, કાંટે વિધાયે ઈ તિમ કંઠિ રે,
સરપાદિકનો જ વલી સૂંઘીઉ રે, ગરલ પંડ્યુ અધકોઈ ગંલગધિ રે. ૫

ન પડઈ નિરતિ કિસિ નિશિ સમઈ રે, વિસ કાર્મણ વલી કોઈ ધિજાંણ રે,
ઈમ જાણી ઉત્તમ નર આદરો રે, ભોજન ઉદયશ્રી ભાણ રે. ૬

નિશિ ભોજન ભૂંડું નિશ્ચય તણ્યું રે, અનરથ ખાંણી પાપ અધોર રે,
તિણિ કારણ ઉત્તમ પ્રાણી તુમ્હે રે, કોઈ મકરસ્યો એહની કોર રે. ૭

વરજિતા ઈંક ઉત્તમ પક્ષિયા રે,
ન કરઈ ચૂણમય દિનિ બંધ રે, ૮

શુક પંખી વલી મોર સુંહામણા રે, હોલા કાબર ચાતક હંસ રે,
ઈત્યાદિક સહુએ દિન આથમ્યાં રે, અનુગ્રહ ન કરે ભોજન અંસ રે. ૯

રાસની અંતિમ પંક્તિઓ

ઢાળ ૨૧મી રાગ ધવલ

(રાગ : ધન્યાસિરી) દીઠો દીઠો રે વામાકો નંદ દીઠો - એ દેશી

ગાયો ગાયો રે જગિ જયણા ધરમ જગાયો ભૂપતી કુમર લિ-વડભાગી,
વારો ભલ વરતાયો જગ જયણા ધરમ જગાયો. ૧

- હરખ ધરી નિતુ કરતા હૂઆ પૂજા સત્તર પ્રકારી,
સ્નાત્ર મહોચ્છવ સુવિહીત સુંદર સતરમ જિન સુખકારી રે. ૨
- પૂજ્યા નિન ફલ તિણ હી જ પાંમ્યાં મહીપલિ મંગલમા(લ)
સુરનર સિવ સોખ્યાદિ સુપરેં લહિસ્યેં તેહી જ લાલ રે. ૩
- જિનપૂજાં વિણ જાણો નિશ્ચઈ વાદ પડ્યા વિગ કરાતાલ,
હાથ ઘસંતાં જાસ્યે હીર ઈમ હી જ નરભવ આલ રે. ૪
- તાંન માંન ઈક ધ્યાંન ધરંતાં જિનવર કેરો જાણ,
આણ વહંતા અહનિસિ અંગઈ સુવિવેકી સુપ્રમાણ રે. ૫
- લાખ સંવછર સાધિક લીલા સાવક ધરમ સવાયો રે,
અનુક્રમિ ક્રમિ પાલી એણૌ સવિ હું પરિ સુખ પાયો રે. ૬
- એક ભાગ પલ્યનો તે ઊપરિ પાંસઠિ લાખી પ્રત્યખી
સહસ નિયાશી રાત દોઈ સાધિક સૂત્ર સિદ્ધાંતે સાખિ રે. ૭
- હુઆ વરસ સમંધહ હુયઈ અમરસેન અંગ જાત,
જયસેનહ રમણી જયશેના વરત્યાં એહની વાત રે. ૮
- એહવું જાણી ઉત્તમ પ્રાણી લાભ અનંતો લેખીત,
માસમેં તુમ્હે ભોજન ટાલો દૂષણ સબલા દેખી રે. ૯
- પંખી યુગલ એ પામ્યા જિણિ પરિ પેખોં ફલ પરતક્ષ,
વિરમણ રયણી ભોજન વિરતઈ અનુપમ લાભ અલક્ષ રે. ૧૦
- દેખાડ્યા લવલેસહ દૂષણ ઈહાં તો દેખો એમ,
સમઝી ભવિયણ કરિજયો સુપરિ નિશિ ભોજનનો નેમ રે. ૧૧

- વુહરી જેં તે વસ્તુ વિચારી લહીઈ જેહમાં લાભ,
તન મન જોવન જાંણો તેહવો જિમ આણીયઈ જલડાલ રે. ૧૨
- રયણી ભોજનના ઘણ રાસહ જૂનાં છઈ જગિ જાંણ,
અણુસારે તેહને એ વિરચ્યો સગવટિ વરણ સુજાંણ રે. ૧૩
- શ્રી અંચલગચ્છ સૂરિ શિરોમણિ ભટ્ટારક વડભાગ,
શ્રી (અ)મરસાગર સૂરીશ્વર સુંદર જસ લહીજેં સોભાગ રે. ૧૪
- આજ્ઞાધર એહના અણગારહ પંડિત પ્રબલ જગીસ,
શ્રી નેમસાગર સાધુ શિરોમણિ સુવિહિત તેહના સીસ રે. ૧૫
- શ્રી શીલસાગર સુજસ સવાઈ સહગુરુનેં સુપસાઈ
રાસ રચંતાં અમૃત સાગર પ્રભુતા દોસતિ પાઈ રે. ૧૬
- સતરસઈ ત્રીસઈ સંવચ્છરિ વિજય દસમિ ગુરુવારિ
ત્રીજો ખંડ થયો તીહાં પૂરણ ઈણિ પરિ પુરિ અંજારિ રે. ૧૭
- અલપમતી હુ તઈ કાંઈ એહમાં જૂઠ કલ્યો મઈ જેહ,
મિથ્યા દુષ્કૃત મન સુદ્ધિ હોજ્યો શ્રી સંઘ સાખઈ તેહ રે. ૧૮
- સાંભલતાં ભણતાં સુખ સંપતિ ફલેં મનોરથ મા આણંદ,
હરખ સદા એ અહનિશિ ચતુરપણેં ચોસાલ રે. ૧૯

ઈતિ રયણી ભોજન રાશિ તૃતીયઃ ખંડ સંપૂર્ણ.

સર્વ ગાથા ૯૨૫, સર્વ ઢાલ ૪૪, સર્વ શ્લોક સંખ્યા ૧૫૬.

દુહા

અમરસેન અંગજ સહીત આખેં સાંભલિ એમ,
અનુપમ લાભ ઈસ્યો હુંઈ અછઈ તો સહી કરવો તેમ. ૧

વાંદી જિન તિહાથી વલી આવ્યા નિજ આવાસ, મંડાવ્યો મંદિર મહા કંચનમયક વિલાસ.	૨
શ્રી જિન જીવીત સ્વામિનો રયણે મનુહાર, બિંબ ભરા વિબહુ પરિ વિલસ્યો ચિત્ત વિચાર.	૩
પૂછ્યો વલી જિનવર પ્રતેં અન્ય દિવસ્ય એક વાર, કિમ હોસ્યો પ્રભુજી કહો નિરૂપમ અમ્હ નિસ્તાર.	૪
જંપઈ પ્રભુ જિન પૂજતાં સમકિત ધરતાં સાર, ભાવ અનિત્ય મન ભાવતાં સુખ લહિસ્યો શ્રીકાર.	૫
પ્રગટિ જો ધરિ પાધરા નિશ્ચે નવે નિધાન, તો દેશાંતર કુણતકઈ વિરહાતુર વિણ જાંન.	૬
આલોચી મનમાં ઈસ્યો રલીયાઈત રાજાન, પુત્ર પ્રીયા પ્રેમઈ રહે ગૃહવાસઈ ધરી ગ્યાંન.	૭
પરમ દયાલ કૃપા કરુ નિરમલ ગ્યાંન નિધાંન, વિચર્યા જિન તિહાંથી વલી વસુધા થઈ તવ વાંન.	૮

૫. રાત્રિ ભોજન રાસ

ખરતરગચ્છના આ. જિનસાગરસૂરિની પરંપરાના મુનિ મતિરંગે
રાત્રિ ભોજન રાસની રચના કરી છે.

કવિએ કાવ્યના આરંભમાં ગુરુ ગૌતમ સ્વામી અને સરસ્વતીની
સ્તુતિ કરીને રાસના વિષયનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

રયણન્ ભોજન દોષ વિચાર,
બોલિએ તે સાંભલોસુ વિચાર.

વિષયને અનુરૂપ જૈનેતર દર્શનના વિચારોની માહિતી આપીને જૈન દર્શન પ્રમાણે ધ્રુવડ-કાગ-નાગનો અવતાર ધારણ કરવો પડે છે એવી પરંપરાગત વિચારોની અભિવ્યક્તિ થઈ છે પછી રાત્રિભોજન ત્યાગના સંદર્ભમાં અમરસેન રાજાની કથાનો અન્ય ઢાળમાં વિસ્તારથી પરિચય કરાવ્યો છે. રાસના આરંભની પંક્તિઓ નીચે પ્રમાણે છે.

રાત્રિ ભોજન ચોપાઈ

ખરતર ગચ્છની ક્ષેમકીર્તિ શાસ્ત્રના પૂ. લક્ષ્મીકીર્તિ વિજયજીના શિષ્ય લક્ષ્મી વિલાસરાજ હેમરાજની ઉપરોક્ત રચના સં. ૧૭૩૮ પોષ સુદ ૭, બિકાનેરની પ્રાપ્ત થાય છે.

આદિ :

વરધમાન જિણવર તણા ચરણ નમૂં ઈકચિત,
ધરમ પ્રકાશક જગઘણી નમતાં સુખ દૈ નિત.
શ્રુત દેવી સાંનિધિ સદા સુગુરુ કરો સુપ્રસાદ,
ભાવિ સુભવીપણ હિતભણી સુધરમકથા સુસવાદ.

અંત :

જિનકુશલસૂરિ ગુરુ રાજી વાજે જસુ જસવાસા હો
તાસુ પરંપર અંતેવાસી પુહવી સુજસ પ્રકાસી હો.
વાચક પેમકીરત બડભાગી હો ઈહાં શ્રી લચ્છીકીરતિ ઉવઝાયા
શ્રી પ્રેમસાષ સુહાયા હો.
પાઠક શ્રી લછિવલભ પભણઈ ઉલટ સેતી અપણઈ હો,
વડેનગર પરસિદ્ધવીકાંણૌ ટેવ વ ચઉમાસા રે ટાણે હો.
સંવત સતર સે અડતીસે સાતમ દિન સુજગીસે હો,

માસતાઈ વૈસિત પોષમાહે આગમ સૂરિ અવગાહે હો.
રાત્રી ભોજન ચઉપી મનરંગઈ, ચતુરજી કે ચિતરંગ હો,
સઘરી ઢાલ કથા જે સુણસી ગુણિ અણજણ જિ ગુણસી હો,
લહિસી તે બે વૈભવલીલા હુસી નહી અવહેલાજી,
શ્રી લખમીવલભ જિનસંગો ચિત્ત-અચિત્ત પત સુયંગો હો.

૫. રાત્રિ ભોજનનો રાસ

મધ્યકાલીન જૈન સાહિત્યમાં દીર્ઘ તેમજ ઢાળબદ્ધ અન્ય કાવ્યોનો આરંભ દેવ-ગુરુ અને સરસ્વતીની સ્તુતિથી કરવામાં આવતો હતો. શ્રી જિનહર્ષસૂરિએ રાત્રિભોજન રાસનો આરંભના દુહામાં શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો મિતાક્ષરી મહિમા ગાઈને એમની કૃપાથી રાસ રસના કરું છું એમ જણાવ્યું છે.

તારું ચરણ પ્રણમી કરી હૈયડે ધરી ઉલ્લાસ,
કરું સ્વામી સુપસાયથી, રાત્રિ ભોજન રાસ. ॥૭॥

સાંભલજો આલસ તજી થાશએ લાભ અપાર,
રાત્રિ ભોજન વારજો, સાંભળી દોષ વિચાર. ॥૮॥

રાત્રિભોજનના દોષ અંગે કવિએ પ્રથમ ઢાળમાં નીચે પ્રમાણે માહિતી આપી છે.

તારું ચરણ પ્રણમી કરી હૈયડે ધરી ઉલ્લાસ,
કરું સ્વામી સુપસાયથી રાત્રિભોજન રાસ. ॥૭॥

સાંભલજો આલસ તજી થાશએ લાભ અપાર,
રાત્રિ ભોજન વારજો સાંભલી દોષ વિચાર. ॥૮॥

જો જો જ્ઞાની વિચારી ખવરો માણસ ઢોર કિધો આંતરો,
પશુતણી પરે વર્ત્યો રહે રાત દિવસ સરખા સદહે. ॥૧॥

દિવસ છોડી જે રાતે ખાય રાક્ષસ સરિખા તે કહેવાય,
માણસ નહીં પણ તે જમદૂત જાણે પ્રત્યક્ષ દીસે ભૂત. ॥૨॥

જે થયા પૂર્વ ઋષીશ્વર જાણ તેણે લખ્યાં છે શાસ્ત્રપુરાણ,
હૈયુ ઉઘાડી જુવો તેહ મહોય દોષ કહ્યાં જે નેહ. ॥૩॥

પવિત્ર નદી તાપી, ગોમતિ, સિંધુ, સરસ્વતી, સાબરમતી,
ગંગા, યમુના, ગોદાવરી સીતા સીતોદા ગુણ ભરી. ॥૪॥

નદી નરવદા ગયા પ્રયાગ નિર્મલ પાવન નીર અથાગ,
દિનનાયક અસ્તાચલ મય રુધિર સરિખું જલ તે થાય. ॥૫॥

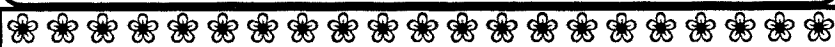
ભારતમાંહે કહ્યું ભગવાન સમજો જો હો યે હૈયડે જ્ઞાન,
રુધિર માંસ પાણી ને અન્ન માનો શ્રી માર્મિક વચન. ॥૬॥

વ્રત કરે કેઈ એકાદશી ધર્મ કીજે માનવ ધસમસી,
ડુકર ચંડાપણ તપ કરે અડસઠ તીરથ કરતો ફરે. ॥૭॥

એહવા ધર્મિ રચણી સમજે તે તો ફોગટ કાયા હજો,
ધર્મ કહ્યો તેહનો અપ્રમાણ એહવાં બોલે વચનપુરાણ. ॥૮॥

રાતેં કરવું ન કહ્યું સ્નાન રાતે દેવું પણ નહીં દાન,
રાતે પૂંજણ ન લહે પિંડ રાતે તર્પણ નહીં અખંડ. ॥૯॥

દેવ પૂજા થાયે નહી રાત ફરે નિશાયર કરતાં ઘાત,
રચણી ઉત્તમ નહુએ કામ રચણી ન જમીયે દેવી આસ. ॥૧૦॥

વલી પ્રત્યક્ષ દેખાડું દોષ સાંભલીને ઉપજે સંતોષ,
મન મત ધરજો કોઈ અમર્ષ પહેલી ઢાલ કહી જિન હર્ષ. ॥૧૧॥

દોહા

માખી આવી અન્નમાં તો થાયે તે અશુદ્ધ ।
જો કીડી આવે કિંજો તો જાયે વિદ્યા બુદ્ધ : ॥૧॥

જૂ જો પહોંચે પેટમાં વધે જલોધર રોગ,
કોઢ કરે કરોલીયા થાયે માતા યોગ. ॥૨॥

વાલ કંત રોકે સહી વીંવી અડે કપાલ,
ફાંટો વીંધે તાબકું તેણે નિશિ ભોજન ટાલ. ॥૩॥

પંખી જાતિમાં કેટલા ચૂણ કરે નહીં રાત,
તો માણસ કહો કિમ કરે જેહથી દુર્ગતિ થાય. ॥૪॥

સાચી કરીને માનજો વાત કહું સમજાય,
કથા સરસ એ ઉપરેં સાંભલજો ચિત્ત લાય. ॥૫॥

અમરસેન રાજા ઘોડા પરથી ઉતરીને વિનયપૂર્વક મુનિ ભગવંતને
રાત્રિભોજનના દોષ-પાપ અંગે પ્રશ્ન પૂછે છે. મુનિ ભગવંત તેનો
પ્રત્યુત્તર આપે છે. તેનો સાતમી ઢાળમાં ઉલ્લેખ થયો છે. કવિના
શબ્દો છે :

મુનિવર કહે તુમેં સાંભલો, લાખ મીણ મધુલોચ રાય રે,
ઘાણી મુશલ હલ ગાઉલાં, ગલી મઢૂડાંશું મોહ રાય રે. ॥૧॥

વિષ હથિયાર ન વેચણા, વજ્રદંત વચ્છનાગ રાય રે,
બલદ સમારી વેચવા, વલી વેચે લઈ બાગ રાય રે. ॥૨॥

ઢેઢ કસાઈ વાગરી, તેજને લોહાર રાય રે,
વણજારા અઘોવાહીયા, ચીડીમાર મહિમાર રાય રે. ॥૩॥

નવ ચુમાલીસ એકશો, પાપ કુવાણિજય જેહ રાય રે,
ખોટું એક કલંક દો, તેટલું પાપ ગણોહ રાય રે. ॥૪॥

જનમ એકાવન એકશો, આલ તણો જે દોષ રાય રે,
એક પરસ્ત્રી સંગતે, થાયે પાતક પોષ રાય રે. ॥૫॥

નવાણુંશો નવલંગે, પરસ્ત્રી કામે કોય રાય રે ।
એક રાત્રિભોજન તણું, એટલું પાતક હોય રાય રે. ॥૬॥

વાયસ સૂકર કૂકડો, ધૂવડને માજાર રાય રે,
નિશિભોજને પામે સહી, રાત્રિચર અવતાર રાય રે. ॥૭॥

મુંનિપાસેં રાજા સુણી, નિશિભોજનના દોષ રાય રે,
ચરણે લાગી પ્રેમશું, ધરતો મન સંતોષ રાય રે. ॥૮॥

એક રાત્રિભોજન તણો, દોષ અને મુનિરાય રાય રે,
તો કેમ છૂટીશ તેહથી, કોઈ ઉપાય બતાય રાય રે. ॥૯॥

પૂર્વે નિશિ ભોજન કહ્યા, તે તો મૂલ્યા અજ્ઞાન રાય રે,
હવે જાણીનેં પરિહરો, ધરો ધર્મનું ધ્યાન રાય રે. ॥૧૦॥

અમરસેન રાજા કરે, રાત્રી ભોજનનો નીમ રાય રે,
મુજને નિશ્ચલ પાલવો, જાં જીવું તાં સીમ રાય રે. ॥૧૧॥

વલી પૂછે અણગારનેં, સ્વામી કહો વિચાર રાય રે,
ચિડા ચિડકલી કેમ લહે, રાત્રી દોષ અપાર રાય રે. ॥૧૨॥

એણે વનમાંહે મુનિ કહે સમવસરયા જિનરાય રાય રે,

કુંથુજિનેસર સત્તરમા તાસ અણી નમી પાય રાય રે. ॥૧૩॥

નિશિભોજનનો મેં પૂછીયો, સ્વામી આંખો દોષ રાય રે,
જિનવાણી સમજે સહુ, સહુને હોય સંતોષ રાય રે. ॥૧૪॥

જિનું કહેતા પંખી સુણ્યો, બેઠા તરુવર માલ રાય રે,
એ જિનહર્ષ પૂરી થઈ, એટલે સાતમી ઢાલ રાય રે. ॥૧૫॥

કવિએ રાસની રપમી ઢાળને અંતે ગુરૂપરંપરા, રચના સમય,
સ્થળનો ઉલ્લેખ કરીને રાસ રચના પૂર્ણ થઈ છે એમ જણાવ્યું છે.

નિધિ પાંડવ ભદ્ર સંવત્સરે એ ૧૭૫૯ વદિ આષાઢ જગીશ,
પૂરણ થઈ ચોપાઈએ પડવા કેરે દીસે. ॥સા॥

શ્રી ખડતરગચ્છ રાજ્યોએ શ્રી જિનચંદસૂરિંદ,
રતનસૂરિ પાટવીએ દીતાં હોયે આણંદ. ॥સા॥

શાંતિહર્ષ વાયક તણો એ કહે જિનહર્ષ મુણિંદ,
વામેય પસાઉલેં ખેં કીર્તિ કમલા કંદ. ॥સા॥

પાટણ માંહે મે રચ્યો એ રાત્રિભોજન રાસ
પચ્ચીશ ઢાલે કરીએ સુણતાં લીલ વિલાસ. ॥સા॥

ઈતિ શ્રી રાત્રિભોજન ત્યાગ ફલ મહાત્મ્યે અમરસેન, જયસેન
નૃપરાસ.

કવિ. રાત્રિભોજન રાસ (કથા)

કવિ જિનહર્ષ સૂરિ કૃત રાત્રિભોજન રાસના પરિચયમાં અમરસેન
અને ચંદ્રયશા રાણીની કથાની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે. આ કથાના
આધારે વાયક ધર્મ સમુદ્રની રાત્રિભોજન રાસની રચના પણ પ્રાપ્ત

થાય છે. સંક્ષિપ્ત કથા નીચે પ્રમાણે છે.

વચ્છ દેશના ધારાપુર નગરમાં અમરસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પટરાણી ચંદ્રયશા હતી. એક દિવસ કોઈ પરદેશી ઘોડા વેચવા માટે નગરમાં આવ્યો. રાજાએ ઘોડાની પરીક્ષા કરી. ઘોડો વક્રગતિથી અટવીમાં લઈ ગયો. ત્યાં નાગદેવની સ્ત્રી રાજા પ્રત્યે આસક્ત થઈ પણ અમરસેન તેનાથી મોહ પામતો નથી. નાગદેવ પ્રસન્ન થયા અને વરદાન આપ્યું કે રાજા સર્વ જીવોની ભાષા સમજી શકે અને પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાય. ત્યારપછી રાજા એક વૃક્ષની છાયામાં બેઠો તે વખતે ચકલા-ચકલીનો સંવાદ સાંભળ્યો. ચકલો દૂર જવાની રજા માંગે છે ત્યારે ચકલીએ કહ્યું કે રાત્રિભોજનનું પાપ તું માથે લે તો જવાની રજા આપું. નાગદેવના વરદાનને કારણે રાજા ભાષા સમજી ગયો અને આશ્ચર્ય થયું. રાજાએ વિચાર્યું કે રાત્રિભોજનનું કેટલું પાપ હશે? પછી રાજા જંગલમાં ફરતો હતો ત્યારે લતા મંડપમાં મુનિવરનાં દર્શન થયા. મુનિ મહારાજે રાત્રિભોજનના પાપ-દોષ વિશે રાજાને સમજાણ આપી. મુનિવરના વચન સાંભળીને રાજાએ રાત્રિભોજન ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા (નિયમ) ગ્રહણ કર્યો. પછી રાજા નગરમાં પાછો આવ્યો અને રાણી ચંદ્રયશાને અટવીના પ્રસંગની વાત કરી. રાણીએ રાજાની પ્રતિજ્ઞાની વાત સાંભળીને રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિજ્ઞા કરી. કેટલો સમય પસાર થઈ ગયા પછી જંગલમાં ચકલા-ચકલીની વાત સાંભળી હતી તે ચકલો મરણ પામીને રાજાની રાણી ચંદ્રયશાની કુક્ષિએ પુત્રપણે જન્મ થયો. તેનું નામ જયસેનકુમાર પાડવામાં આવ્યું હતું. જયસેનને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પૂર્વભવનું સ્મરણ થતાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ સ્વીકાર્યો.

કથાનો એક બીજો મહત્વનો અંશ જોઈએ તો વચ્છદેશના કમલપુરી

નગરમાં બલિભદ્ર રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પટરાણી ગુણસુંદરીની કૂખે પુત્રીનો જન્મ થયો. તેનું નામ જયસેના પાડવામાં આવ્યું હતું. આ જયસેના પૂર્વભવમાં જે ચકલો હતો તેની ચકલી તરીકે હતી. પૂર્વભવની ચકલી એ આ ભવમાં રાજકુંવરી તરીકે જયસેના થઈ. જયસેનાનો જયસેન કુમાર સાથે રાજવી વૈભવથી લગ્નપ્રસંગ ઉજવાયો હતો. રાત્રિભોજનના નિયમનું નિરતિયાર પાલન કરીને રાજ્યમાં સુખ અને સમૃદ્ધિ ભોગવે છે. અંતે અમરસેન રાજા પુત્ર જયસેનને રાજ્ય સોંપીને દીક્ષા અંગીકાર કરીને રત્નત્રયીની આરાધનાથી મોક્ષમાં જાય છે. જયસેનકુમાર કુંથુ જિનેશ્વરની કૃપાથી તેમના શાસનમાં પુણ્ય સમૃદ્ધિ પામ્યો હોવાથી જિનેશ્વર ભગવાનની રત્નજડિત પ્રતિમા ભરાવે છે. અંતે જયસેનકુમાર ગૃહસ્થ ધર્મનું પાલન કરીને અનશન ગ્રહણ કરી સ્વર્ગમાં જાય છે.

રાત્રિભોજનના સંદર્ભમાં આ કથા છે. કવિએ રાત્રિભોજન રાસ અથવા જયસેન ચોપાઈ એવો શબ્દ પ્રયોગ પણ કર્યો છે. કથામાં ચમત્કારનું તત્ત્વ છે પણ તેનો ઉપનય તો રાત્રિભોજન ત્યાગનો છે તે કથા દ્વારા સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

૬બી. રાત્રિભોજન પરિહાર રાસ

શ્રી જિનહર્ષસૂરિ કૃતં ‘રાત્રિભોજન પરિહાર રાસ’ નું સંપાદન ભીમશી માણેકે સં. ૧૯૫૨માં કર્યું હતું. આ રાસનું વસ્તુ અમરસેન-જયસેનના વૃત્તાંતનું છે. બીજી આવૃત્તિમાં સંપાદકે ઢાળને બદલે સર્વ ગાથા ૪૯૯ એમ દર્શાવ્યું છે. આરંભમાં નીચે પ્રમાણે નોંધ છે.

રાત્રિભોજન પરિહાર રાસ

રાત્રિભોજનના પરિહારથી ઉત્પન્ન થયેલા શુભ ફળને દર્શાવનારી

જાણીને સુદૃષ્ટિજનોને રાત્રિભોજન નિષેધ નિમિત્તે સર્વને જ્ઞાન આપવું.

બીજી આવૃત્તિમાં રાત્રિભોજન ‘પરિહાર’ શબ્દ પ્રયોગનો શીર્ષકમાં સમાવેશ થયો છે અને આરંભમાં બીજી આવૃત્તિનું પ્રયોજન દર્શાવ્યું છે.

૭. રાત્રિ ભોજન રાસ

આ રાસની આરંભની પંક્તિઓ પૂ. જિનસુંદરસૂરિની રચના સાથે સામ્ય ધરાવે છે. અમરસેન - જયસેનની કથા સમાજમાં વિશેષ લોકપ્રિય હતી એમ જાણવા મળે છે. ખરતરગચ્છના સાધુઓએ રાત્રિભોજન ત્યાગના વ્રત માટે સમાજમાં અનુમોદનીય પ્રચાર કાર્ય કર્યું છે એમ ઉપલબ્ધ કૃતિઓથી જાણવા મળે છે.

નમૂનારૂપે આરંભ અને અંતની પંક્તિઓ નીચે પ્રમાણે નોંધવામાં આવી છે.

પણમતિ ગણહર ગોયમરાય । સમરીઅ સરસતિ । સામણિ પાય । રચણી ભોજન દોષ વિચાર । બોલિસ તે સાંભલો સુવિચાર. ॥૧॥

એહજ મનિ અવધારો જુગતિ । માણસ ઢોર કસી છિ વિગતિ । રાતિ દિવસ ચરતો જન રહઈ । વિરતિ નિ રતિ કેહી નવિ લહઈ ॥૨॥

દીહ તણ જે પુહરા ચ્યારિ । દ્રાર્યિ કિમ્હિ નહી આહાર । તેહનું એહા જ ગુણ સરૂપ । માણસ ફીટી રાક્ષિસ રૂપ ॥૩॥

જે છિં મહી અલિગાઢા જાંણ । જોઉં ન આગમ વેદ પુરાણ । તેહ માંહિં છિં મોટા દોષ । તો નિસિ ભોજન કેહો પોષ ॥૪॥

ગંગા જિમનાં બહુ ગુણ ભરી । નદી નર્બદા ગોદાવરી । સીતાનિ
સીતોદા સ્વામિ પાપ મહા મલ નાસિં નામિ ॥૫॥

સિપ્રા વિપ્રા અઈરાવતી । સિંધુ નદીનિ સાભરમતી । કાબેરી
સરસતિનિ મહી । એ પવિત્ર તે ગાઢી કહી ॥૬॥

સૂર્યદેવ જો અસ્તગત જાઈ । રુધિર સમુ તેહનો જલ થાઈ ॥ શ્રી
ભારથિં એ બોલી સાખિ । તોહિં કાં ન ઉઘાડો આંખિ ॥૭॥

રવિ મંડલ અસ્તાચલ મિલઈ । અંધકાર પુહુવિં આફલિં । આમિષ
અન્ન નવિ હિંડિં કોઈ । એહજ શિંધ વિચારી જોઈ ॥૮॥

એક કરઈ તપ એકાદસી । હરિ જાગરણ કરિં ઉલ્હસી । ચંદ્રાયણનિ
પુષ્કર યાત્ર । ષટ માસી કહિ એક જ પાત્ર ॥૯॥

સો દિન ભોજન રચણી જમિં । એઝ ન પામઈ તે વલી કિમિં ।
પૂર વલ્યું કીધું અ પ્રમાણ । બોલિ એહવી જુગતિ પુરાણ ॥૧૦॥

રાતિં જિમવા કેહી બુધિ । રાતિં સ્નાન ન થાઈ સુધિ । રાતિં
પિતર જ પિંડ નવિ લહિં । રાતિં તરપણ કાંઈ નવિ કહિં ॥૧૧॥

રાતિં સોઝિ ન પામિં દાન । રાતિં દેવ ન પૂજાઈ માંન । રાતિં
નવિ જાએવું માગ તો કિમ રાતઈ ભોજન લાગિં ॥૧૨॥

પ્રત્યક્ષ દોષ વલી સાંભલો । હઈઈ માણો કાંઈ આમલો । જાણિં
કરસિ સહુઈ આપણું । પણિ તોહિં થોડે રુડું ભણું ॥૧૩॥

વલી નિશા ભોજનના ફલ કહઈ । કરઈ તે આઠઈ ભવ લહઈ ।
સ્વાન સૂકર બિલાડા કાગ । ગોહ ગિરુહુલી વીઘી સાપ ॥૧૪॥

માખિ સહિત જિમાઈ અન્ન । તો તત્ક્ષણ થાઈ વિમન્ન । કીડી

સહિત જો સહી જિમઈ । વિદ્યા બુધિ પ્રવાહિ નીગમઈ ॥૧૫॥

જો આવઈ જૂ જમણ માંહિ । વાધિં જલોદર તિણિં દાહિં । કરોલીઆ
તો દેખાડિં કોઢ । એ અવગુણ દેખી પ્રોઢ ॥૧૬॥

વીંછી આવઈ તો સડિં કપાલ । કંઠ વિણસઈ પિંઠો વાલ । કાંટઈ
વીંધાઈ તાલૂં । તીણિ નિસિ ભોજન છિંયાહુઉં ॥૧૭॥

પંખ જાતિ માંહિ ઉત્તમ ભલી । રયણી ચણ ન કરઈ કેતલી ।
ચડાયાસ નિં સારસ મોર । સો સ્યું તેહથી માણસ ઢોર ॥૧૮॥

એહ વાત નવિ છિં અન્યથા । તે ઉપરિ સાંભલયો કથા । વછ દેશ
ધારાપુર ઠામ । અમરસેન.....

કવિએ અંતમાં ઉપદેશાત્મક વિચારોનો ઉલ્લેખ કરીને જણાવ્યું છે
કે ‘એ ઈમ નિશિ નિશિ ભોજન પરિહરો, એ પામીયે પામીયે ગુરુ
ઉપદેશ.’

કવિએ મધ્યકાલીન કાવ્ય રચનાનુસાર અંતે ગુરુ પરંપરાનો ઉલ્લેખ
કરીને કવિનું નામ દર્શાવ્યું છે. પંચાસરા ગામમાં રાસ રચના કરી છે
એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. અહીં રચના સમયની કોઈ માહિતી નથી.

પૂ. જિનહર્ષસૂરિના રાસનો વિગતવાર પરિચય આપ્યો છે એટલે
આ રાસની કથાનકની અહીં પુનરાવૃત્તિ કરી નથી. પૂ. જિનસુંદરસૂરિ,
પૂ. ધર્મસમુદ્ર વગેરેની રાસ રચના પણ અમરસેન-જયસેનના જીવનને
કેન્દ્રમાં રાખીને થઈ છે. એક જ વિષય ઉપરની રચના હોવાથી
અભિવ્યક્તિમાં નવિનતા લાગે પણ મૂળભૂત રીતે તો અમરસેનની
કથા દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગનો આચાર પાળવો એ જૈનત્વની
ઓળખાણ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે. કથાના માધ્યમથી

ધર્મના સારભૂત તત્ત્વને પામવા માટે કવિઓએ કથાનુયોગનો આધાર લઈને કાવ્યસર્જન કર્યું છે.

પાલઈ અખંડિત પહુતે રાજ । સારઈ સવિ જનના તે કાજ । તેજઈ રવિ સરિસો દીપતો । અરિ દલ ન અરિ મરદન જીયતો ॥૬૫॥

અંત સમઈ બેટા નઈ રાજ । દેઈ આપણા સાધઈ કાજ । સદ્ ગુરુ પાસઈ સંયમ લીયઉં । થોડે દિન કર્મ ક્ષય કીયઉ ॥૬૬॥

અંતઈ અણસણ લેઈ કરી । ભલઈ ભાવિ સુરમાહિં અવતરી । તિહાંયિ કો નરભવ પામિ સ્યઈ । સંયમ લેઈ સિધિ જાઈ સ્યઈ ॥૬૭॥

ઢાળ (થૂલિભદ્ર બારમાસ) એ દેશી

એમ નિસિ ભોજન પરિહરો । એ પામીય પામીય ગુરુ ઉપદેશ । કિં દોષ ઘણા ઈણઈ જાણીઈ એ । બોલ્યા મઈ બોલ્યા મઈ લવલેસ કિં । ઈમ નિશિ ભોજન પરિહરો એ ॥૬૮॥

પરિહરો નિસિ ભોજનહ । અવગુણ ઘણું સ્યું તુમ્હ ધમીઈ । જેણિં વસ્તુ બહુલો લાભ થાંઈ । તેહજ પોતઈ રાખીઈ । જયસેન નંદન સહીઅ રાજ । અમરસેન કથા ઈસી । સાંભલો છાંડી રાત્રિ ભોજન । સુમતિ જોહઈ અડઈ વસિ ॥૬૯॥

એ વ્રત વ્રત મોટું આદરુ એ । શ્રાવક શ્રાવક એહ આચાર કિં । અરઈ કુવાણિ જ અવગણો । ષટ કર્મ અછઈ અપાર કિં એ વ્રત મોટો આદરો એ ॥૭૦॥

આદરો એ વ્રત સહી અનિશ્ચલ । પાંચ કૂડાં પરિહરો ગોભૂમિ કન્યા મોસ થાપણિ । કૂડીઅ સાખિ રખે ભરો । લવલેસ એક ગુણ

દોસ મોટા । ઈસ્યું ભવિઅણ જાણીઈ । ઈમ સદ્ગુરુ વાણી લછીઅ
પ્રાણી । ભાવ સૂંધી આણીઈ ॥૭૦॥

શ્રી ખરતર ગછિં મંડણી એ । શ્રી જિન સાગર સૂર કિં । શ્રી જિન
સુંદર સુંદર એ નામિં એ નવ નવ નિધિ પૂરકઈ । શ્રી ખરતર ગછિં
મંડણું એ ॥૭૧॥

રાજીઉં ખરતર ગછિં શ્રી જિનહર્ષ સૂરિ યતીસરો । જયવંતુ શ્રી
જિન ચંદ્રસૂરિ સુલબ્ધિ ગોયમ ગણહરો । સુવિવેક સુજાણ વાયક ॥
સુગુરુ પાય પસાયલિં । પ્રતિબોધ ધર્મ સુધર્મ વાયક ભણિ મતિરંગિ
ભલિ ॥૭૨॥

પુર પંચાલસા નયર મંડણો એ । પંચમ જિનવર રાઉ કિં । સ્વામીય
સુમતિ સોહામણુ એ સેવઈએ સુર નર પાયકિં ॥ ૭૩॥

પુર પંચાલસા નયર મંડણો એ । પંચાલસા નયર મંડણો । મેઘ
રાય નંદણો । તસુ તણઈ સાનિધિં સંઘ આગ્રિં સદા મનિ આણંદણો ।
એ અર્થ અનોપમ સુણિ જે નરભણિ । ભવિઅણ સ્યું કહિં । બહુ રુધિ
વૃધિ વિનોદ ઉછવ સદા સંપદ તે લહિં ॥૭૪॥

॥ ઈતિ શ્રી રાત્રિભોજન રાસ સંપૂર્ણ ॥

૮. રાત્રિ ભોજન રાસ

ખરતર ગચ્છના આ. જિનહર્ષસૂરિના શિષ્ય ઉપા. સુમતિહંસે
રાત્રિભોજન રાસની રચના સં. ૧૭૨૩માં કરી હતી. આ રાસમાં
અમરસેન-જયસેનનું વૃત્તાંત કેન્દ્ર સ્થાને છે. અત્રે આરંભ અને અંતની
પંક્તિઓ નમૂનારૂપે નોંધવામાં આવી છે.

દુહા

સુબુધિ લબધિ નવનિધ સમૃધિ, સુખસંપદ શ્રીકાર
પાસનાહ પય પ્રણમતાં, તસ જસ હુયે વિસ્તાર. ॥૧॥

શ્રી સદ્ગુરુ સાનિધ લહી, રયણી ભોજન પાપ
કહીશું શાસ્ત્ર વિચારશું, ભગવંત ભાંખ્યો આપ. ॥૨॥

ઢાળ : ૧ (ચોપાઈની દેશી)

રાતે ભોજન કરે વિચાર, માણસ ઢોર નહીં યે વિચાર,
રાતદિવસ જે ચરતો રહે, રાક્ષસની ઉપમા લહે. ॥૩॥

ગંગા જમનાને નરબદા, સીતાને સીતોદા સદા,
પાપ પણાસઈ જેહને નામ, તે જલ રાતે રૂધિર સમાન. ॥૪॥

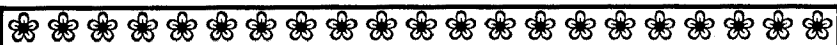
ભારતમાંહે બોલે સાખ, માર્કડ પુરાણે સાખ,
સૂરજ અસ્તાચલ જબ જાય, પાણી અન્ન અભખ સહુ થાય. ॥૫॥

વેદ પુરાણે સહુ એહવું કહે, રાતે પીતર પિંડ નવિ લહે
રાતે તીરથ જાત ન સૂધ, રાતે જીમણ કેહિ બુધ. ॥૬॥

રાતે કોઈ ન કરે સનાન, રાતે શુધ ન થાયે દાન,
રાતે પૂજા નવિકો કરે, રાતે તર્પણ નવિકો ઘરે. ॥૭॥

એ દૂષણ દેખે પરતક્ષ, બીજા દૂષણ છે વલી લક્ષ,
માખી વમન કરાવે સહી, કીડી વિદ્યા આવે નહીં. ॥૮॥

વધઈ જલોદર જૂં જીમીયા, ઉદ્રાવડ થાયે વડા કોલીયા,
કંઠ વિણાસે ખાધે વાળ, વિઘ્ન સડે ગલો તતકાલ. ॥૯॥

ઉત્તમ પંખી જે જેતલા, રાતે ચૂન ન લ્યે તેતલા,
રાતે હિરણે છોડી ચાર, રાત્રે ભોજન માણસ વાર. ॥૧૦॥

ધૂધૂમિનકી અહિ કાગલા, ગીદડ શૂકર સાંવરકલા,
વિધુ ગિરલોહિ અવતાર, રાત્રિભોજન કરી અવતાર. ॥૧૧॥

રાત્રિભોજનનો પરિહાર, તિણ કીધો સફલો જમવાર,
શ્રી સૂમતિહંસ કહે ઉવજઝાય, સાંભલજો આગલ મન લાય. ॥૧૨॥

દુહા

તપ જપ સંજમ ખપ કરે, કરે અહિનિશ ધ્યાન,
રચણી ભોજન જે કરે, તે તો સહુ અજ્ઞાન. ॥૧॥

ચંદ્રાયણ વ્રત હરિ દિવસ, છ માસી તપ જાંહ,
વેદમાંહે નિઃફલ કહ્યો, રચણી ભોજન જાંહ. ॥૨॥

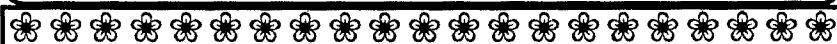
ઈહાં દૃષ્ટાંત અનેક છે, ભાંખ્યા શ્રી ભગવંત,
અમરસેન રાજાનરો, સુણજયો મન એકંત. ॥૩॥

ઢાળ : ૨ (શીખન ચેલનાં) એ દેશી

જંબૂદ્વીપ વખાણીયે, દીપાંવિચદીપ,
મેરૂ વિરાજે છે વિચે, વિચ મોતીયું સીપ. ॥૧॥

જંબૂદેસાં સિરહર દીપતો, વસુધા વસુદેશ
ધારાતિલક ધારાપુરી, નહીં પીશૂન પ્રવેશ. ॥૨॥

જંબૂ સતિ પરઈ લખમી તિહાં, માંડ્યો ચિર રહેવાસ,
સાત ભૂમી સુખદયણ નઈ, ઊંચા આવાસ. ॥૩॥

જંબૂ. ચેલસ ઘર તિહાં ચોહટે, ચોલાવટ સંગ,
અહિ નાણે અમરાવતી, માંડી મનરંગ. ॥૪॥

જંબૂ. ધરમ વિસન જન આગલા, લોભી જસ લઈણ,
સકજા પર ઉપગારને, હઠીયા એક હયણ. ॥૫॥

જંબૂ. સૂસ શબ્દ જસ બોલવે, રાજા રણસિંહ,
અમરસેન ભલે ભૂપતિ, દિન દિન વરદીહ. ॥૬॥

જંબૂ. દોહગ દાલિદ્ર દૂમણો, મારે એકણ મૂણ,
સારણાગતિ સાધારણો, સતપૂરખાં પૂટ. ॥૭॥

જંબૂ. પરતિખ બંધવ પરગડો, તપ તેજ દિશંદ,
પરજા પાળે ન્યાયસું, સૂરગેઈ જયું ઈંદ. ॥૮॥

જંબૂ. રાણી અનજસા સતી, નિકલંક નરદેહ,
પતિતીગતિ ગુણ આગલી, પીઉશું સસનેહ. ॥૯॥

ગાથા ૭નો અર્થ : એ રાજ્યમાં દુઃખ, દુભગિય, દુમનો કોઈ ન હતો ફક્ત કણ - અનાજ ને જ કૂટવામાં આવતું તેથી કણ માટે મારો કૂટો શબ્દો વપરાતો. અલકારિક ભાષા છે.

ઢાળ ૨૪ (ધન્યાશ્રી) એ દેશી

ધન ધન જે નર વ્રત એ પાલે, ભોજન રયણી ટાલેજી,
નવ નવ તૂર સરસ તિહાં બાજે, વિલસે લીલ વિલાસેજી. ॥૧॥

ધન. રાત્રિભોજન દોષ દીખાયા, દીનાનાથ બતાયાજી,
અલસમ નામ તિહાં રાહેવાયા, દિન દિન તેય સવાયાજી. ॥૨॥

અમરસેન જયસેન નિરાંદા, પાયા પરમાણંદાજ,
જયસેના રાણી સુખકંદા, જસુ સાખી રવિચંદાજ. ॥૩॥

ધ. સાધુ શિરોમણની ગુણગાયા, સગલાં રે મનભાયાજ,
જનમ સફલ તિહાં કીયા, મિલી સુગણ મિલાયજ. ॥૪॥

સંવત સત્તરસે તેવીસે હે જેહે હીયડો હરસેજ,
મિગશર વદ છઠવાર બુધ, દીધી દિવસે ચોપી કીધીજ. ॥૫॥

શ્રી ખરતરગચ્છ દિણંદો, ઉદિયા પુનિમ ચંદાજ,
આચારિજ જિણલબધસુણંદા, શ્રી જિનહરખ સૂરીંદાજ. ॥૬॥

શ્રી જિનહરખ સૂરંદસું સીસે, સુમતિહંસ સુજગીશજ,
પદમ ઉવજાયાયે ધરે નિશદીશે, ભાસે વિસેઈ બાવીસઈજ. ॥૭॥

વિમલનાથ જિન પ્રાસાદે, જય તારણ શુભ સાદેજ,
રિધિ સિધિ સદા આણંદઈ, સંઘ સકલ ચિરનંદેજ. ॥૮॥

ધન. ઈતિ શ્રી રચણી ભોજન ચોપાઈ સંપૂર્ણ.

૯. રાત્રિ ભોજન ચોપાઈ

ખરતરગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય માનવિજયના શિષ્ય કમલ
હર્ષની રાત્રિભોજન ચોપાઈ સં. ૧૭૨૦ની પ્રાપ્ત થાય છે. તેની
સંક્ષિપ્ત નોંધ નીચે પ્રમાણે છે.

આદિ :

શ્રી વરધમાન જિણ વંદિયે અતુલ બલિ અરિહંત,
મદપ્રમાદ ભય અઢાર દૂષણ વરજિત અતિશયવંત. ॥૧॥

મન સુધ સારદ માતનો ધરતાં નિશદિન ધ્યાન,
કલિદાસ પર કહિ હલો આઉ જાણો ઉપમાન. ॥૨॥

પંચ મહાવત પરગણ ભાખ્યા શ્રી ભગવંત,
શિવસુખના દાયક સહુ અનુકમે એકંત. ॥૩॥

ઈમ છઠો પિણ વ્રત છે રાત્રિભોજન રૂપ,
વીર જિણંદ વખાણીયો દાખુ તાસ સરૂપ. ॥૪॥

અંત :

રાત્રે ભોજન ટાલો ભવિયણ રે શ્રાવકનો આચાર,
વ્રત ફલ દીસે ઈણ વ્રતના રે સાસો નીહી લગાર. ॥૮॥

શ્રી ખરતરગચ્છ નાયક દીપતોરે શ્રી જિનચંદ સુવરતમાન,
દિનદિન વધતી કલા રે શિશિ જિમ વિસવાવીસ. ॥૧૦॥

શ્રી વાયક માન વિજય નામે વડારે તાસુ શીષ સુખદાસ,
વાયક કમલ હર્ષે કલ્હો રે એ સંબંધ ઉદાર. ॥૧૧॥

અધકો ઓછો ઈહાં આણીયો રે મિચ્છામિ દુક્કડતાસ,
ભણતાં સુણતાં ભાવે ધરી ભલે રે વાઘે વિધા વિલાસ. ॥૧૨॥

સતરેસે પચાસે વચ્છરે રે મનરંગ મગસર માસ,
લણકરણ સર મેં કીધી ચોપાઈ રે મન ધર અધકો ઉલાસ. ॥૧૩॥

જં લગ વસુધા સાગર તાં લગે રે અવિચલ રહેજો એમ,
રાત્રિભોજન વ્રત પાલ્યાં થકાં રે દિન દિન લહિયે ખેમ. ॥૧૪॥

પ્રકરણ ૩

રાત્રિભોજન સજ્જાય રચનાઓના સંદર્ભમાં

આ વિભાગમાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા અને તેનાથી પ્રાપ્ત થતી દુર્ગતિની માહિતી દૃષ્ટાંત સાથે આપવામાં આવી છે.

૧. રાત્રિભોજનની સજ્જાય

સકલ ધરમનું સાર તે કહિયે રે મનવંછિત સુખ જેહથી લહિયે રે,
રાત્રિભોજનનો પરિહાર રે, એ છઠ્ઠું વ્રત જગમાં સાર છે.
મુનિજન ભાવે એ વ્રત પાલે રે, રાત્રિભોજન ત્રિવિધે ટાલો રે. ॥૧॥

દ્રવ્ય થકી જે ચારે આહાર રે ન લીએ તે રાત્રે અણગાર રે,
રાત્રિભોજન કરતાં નિરધાર રે ઘણાં જીવનો થાય સંહાર રે. ॥૨॥

દેવપૂજા નવિ સૂઝે સ્નાન રે સ્નાન વિના કિમ ખાઈએ ધાન રે,
પંખી જનાવર કહીએ જેહ રે રાત્રે ચુંણ નહિ કરતા તેહ રે. ॥૩॥

અન્ન તે કલ ધ્યાનમાં જસ મનવર્તે તે ગુરૂ તારણહાર રે,
માર્કડ ઋષીશ્વર બોલ્યા પાણી રે રૂધિર સમાન તે સઘલાં પાણી રે,
માસ સરખું જાણો રે દિનાનાથ અસ્ત થાયે રાણો રે. ॥૪॥

સાબર સુઅર ધુવડને કાગ રે મંજાર વિંધુ નેવલી નાગ રે,
રાત્રિભોજનથી એ અવતાર રે, શૈવશાસ્ત્રમાં એ રહ્યો વિચાર રે. ॥૫॥

જૂકાથી જલોધર થાય રે કીડી આવે બુદ્ધિ પલાય રે,
કરોળિયાવડો જો ઉદરે આવે રે કુષ્ટ રોગ તે નરને થાવ રે. ॥૬॥

શ્રી સિદ્ધાંત જિન આગમ માંહી રે રાત્રિભોજન દોષ બહુ તાંહી રે,

ક્રાંતિવિજય કહે એ વ્રત સારો રે જે પાલે તસઘન અવતારો રે. ॥૭॥

પૂ. ક્રાંતિ વિજયજીની આ સજ્જાયમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવા માટેના વિચારોની સાથે રાત્રિભોજનના ફળ તરીકે તિર્યચનો અવતાર થાય છે. મૂળભૂત રાતે તો રાત્રિભોજનનો ત્યાગ એ અહિંસા પરમો ધર્મ ના પાલન માટે છે. સીધી સાદી વાત છે કે રાત્રિના સમયે પણ આહાર કરતાં નથી. કવિના શબ્દો છે

પંખી જનાવર કહીએ જેહ રે,
રાત્રે ચૂણ નહિં કરતાં તેહ રે.

જૈનેત્તર દર્શનમાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે તેની માહિતી આપવામાં આવી છે. યોગશાસ્ત્રમાં પણ આ ઉલ્લેખ થયો છે. જૂથી જલોદર, કીડીથી બુદ્ધિનાશ, કરોળિયાથી કોઢનો રોગ થાય છે.

આ માહિતી દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગનો સારભૂત વિચાર પ્રગટ થયો છે.

૨. શ્રી રાત્રિભોજનની સજ્જાય ઢાળ - ૪

ઢાળ - ૧

શ્રી ગુરૂપદ પ્રણમી, આણી પ્રેમ અપાર;
છઠું વ્રત જાણો, નિશિ ભોજન પરિહાર;
આરાધી પામો, સુરસુખ શિવસુખ સાર;
ઈહ ભવે વલી પરભવે, જેમ લહીયે જયકાર. ॥૧॥

ત્રુટક : જય જયકાર હોઈ જગમાંહે, નિશિ ભોજન પરિહરતાં,

પાતિક પોઢાં એહના ભાખ્યાં, રચણી ભોજન કરતાં;
બહુ વિધ જીવ વિરાધન હેતે, એહ અભક્ષ્ય ભણિજે,
પ્રત્યક્ષ દોષ કહ્યા આગમમાં, ભવિતે હૃદય ધરીજે. ॥૨॥

મતિને હણે કીડી, વમન કરાવે માખી;
લૂતાથી કોઢી, જલોદરી જી ભાખી,
ગળું વીધે કાંટો, વાળે હોયે સ્વર ભંગ;
સડે દેહ ગિરોલે, વિંછીએ તાલુ અંગ. ॥૩॥

ત્રુટક : અંગ ઉપાંગે હોય વળી હીણો, જો આવો વિષ જાતિ;
દષ્ટ દોષ ઈહ લોકે જાણો, પરભવે નરકે પાત;
દોય ઘડી પરભાતે સાંજે, ટાળી કરો આહાર;
નોકારસી તણું ફલ પામો, સંભાલો ચોવિહાર. ॥૪॥

દેવપૂજા આહૂતી, દાન સરાધ સનાન;
નવિ સૂઝે રાતે, તો કિમ ખાઓ ધાન;
આયમન કરતાં, પવિત્ર હોય નવિ તેહ;
નિશિ ભોજન કરતાં, લહે અવતાર તે એહ. ॥૫॥

ત્રુટક : એહ અવતાર જ ધુક મંજારી, કાક ગ્રધ્ર અહિ વિંછી;
વડવાગુલ સિંચાણ ગિરોલી, ઈત્યાદિક ગતિ નીચી;
હંસ મોર પિક શુક ને સારસ, ઉત્તમ પંખી જેહ;
રાત્રે ચણ ન કરે તો માનવ, કિમ ખાઓ અન્ન તેહ. ॥૬॥

ઈમ જાણી છંડો, નિશિ ભોજન ભવિ પ્રાણી;
એ આગમ માંહી, વેદ પુરાણની વાણી;
દિનકર આથમતે, પાણી રૂધિર સમાન;
અન્ન માંસ બરાબર, એ માર્કડ પુરાણ. ॥૭॥

ત્રુટક : જાણ હોય તે ઈમ વલી જાણે, અસ્ત થાય જબ સૂર;
 હૃદય નાભિ કમલ સંકુચાણે, કિમ હોય સુખપૂર;
 યજુર્વેદ માંહે ઈમ ભાખ્યું, માસે પખ્ખ ઉપવાસ,
 સ્કંદ પુરાણએ દિવસ જિમ્યાનું, સાત તીર્થ ફલખાસ. ॥૮॥

ઢાળ ૨

(બીજી અશરણ ભાવના - એ દેશી)

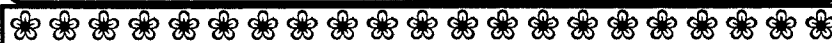
પર શાસનમાંહી કહ્યું, રચણી ભોજન પાપ રે;
 દોષ ઘણાં છે રે તેહમાં, ઈમ ભાખે હરિ આપ રે;
 વેદ પુરાણની છાપ રે, પાંડવે પૂછે જવાબ રે,
 એ તો પાપનો વ્યાપાર રે, રચણી ભોજન પરિહારો. ॥૧॥

ભવ છત્તું લગે પારધી, જે તું પાપ કરેય રે;
 તે એક સરોવર શોષતાં તે એકસો ભવ જોય રે;
 એક દવ દીધે તે હોઈ રે, એહ સમ પાપ ન કોઈ રે. ॥૨॥

એકસો આઠ ભવ દવ તણા, એ કુવાણિજય કીધ રે;
 એકસો ચુમાલીશ તે ભવે, કુડું આળ એક દીધ રે. ॥૩॥

આલ એકાવન સો ભવે, એક પરનારીનું પાપ રે,
 એકસો નવાણું ભવે તે હવે, એક નિશિ ભોજન પાપ રે;
 તેહથી અધિક સંતાપ રે. ॥૪॥

તે માટે નવિ કીજીયે, જિમ લહિયે સુખ સાર રે;
 રચણી ભોજન સેવતો, નર ભવે પશુ અવતાર રે;
 ચાર નરક તણાં દ્વાર રે, પ્રથમ તે એ નિરધાર રે. ॥૫॥

તે ઉપરે ત્રણ મિત્રનો, ભાખ્યો એક દૃષ્ટાંત રે;
પડિકમણા સૂત્ર વૃત્તિમાં, તે સુણજો સવિ સંત રે;
જિમ ભાંજે તુમ ભ્રાંત રે, શિવ સુંદરી કેરાં કંત રે,
જિમ થાઓ ભવિ ગુણવંત રે.

॥૬॥

ઢાળ - ૩

(સિદ્ધારથના રે નંદન વિનવું - એ દેશી)

એક કુલ ગામે મિત્ર ત્રણ વસે, માંહો માંહી રે નેહ;
શ્રાવક ભદ્રક ને મિથ્યામતિ, આપો આપ ગુણ ગેહ;
ભવિ નિશિ ભોજન વિરમણ વ્રત ધરો.

॥૧॥

જૈન આચરજ એક દિન આવીયા, વાંદીને સુણે વાણી;
શ્રાવક કુલથી ભાવ થકી ગ્રહે, અભક્ષ સકલ પચ્ચખાણ.

॥૨॥

ભદ્રક નિશિ ભોજન વિરમણ કરે, સહજે આણી નેહ;
મિથ્યામતિ તે નવિ પ્રતિબુઝીયો, કુડ કદાગ્રહ તેહ.

॥૩॥

શ્રાવક ભદ્રક સંગતિથી થયો, સકલ કુટુંબ વ્રત વંત;
એક દિન રાજને યોગ તણે વશે, જમી ન શક્યા ગુણવંત.

॥૪॥

સંધ્યા સમે તે ઘરે આવીયા, બિહું ને કહે પરિવાર;
ભદ્રક નિશ્ચળ ભાવે નવિ જમ્યો, શ્રાવક જમ્યો તેણી વાર.

॥૫॥

યૂકાપાતે જલોદર તસ થયું, વ્રત ભંગે હુઓ પાત;
વ્યાધિ પીડયો મરીને તે થયો, કુર માંજારની જાત.

॥૬॥

શ્વાને ખાધો પ્રથમ નરકે ગયો, લહેતો નારક દુઃખ;
ભદ્રક નિયમ તણા પરભાવથી, સૌધર્મે સુર સુખ.

॥૭॥

મિથ્યાત્વી પણ નિશિ ભોજન થકી, વિષ મિશ્રિત થયું અન્ન;
અંગ સડી મરી મંજારો થયો, પ્રથમ નરકે ઉત્પન્ન. ॥૮॥

શ્રાવક જીવ ચવીને અનુક્રમે, થયો નિર્ધન દ્વિજ પત્ર;
શ્રીપુંજ નામે તસ લઘુ બાંધવો, મિથ્યાત્વી થયો તત્ર. ॥૯॥

શ્રીધર નામે બેઉ મોટા થયા, પાલે કુલ આચાર;
ભદ્રક સુર તવ જોઈ જ્ઞાનસ્યું, પ્રતિ બોધ્યા તેણિવાર. ॥૧૦॥

જાતિ સ્મરણ પામ્યા બિહું જણા, નિયમ ધરે દઢરીત;
રચણી ભોજન ન કરે સર્વથા, કુટુંબ ધરે જ અપ્રીત. ॥૧૧॥

ઢાળ - ૪

(પ્રભુ તુજ શાસન અતિ ભલું... એ દેશી)

ભોજન નાપે તેહને, પિતા માતા કરે રીસો રે;
ત્રણ્ય ઉપવાસ થયા તિસ્યે, જોયો નિયમ જગીશો રે. ॥૧॥

એક મનાં વ્રત આદરો, જિમ હોય સુર રખવાલા રે;
દુશ્મન દુષ્ટ દૂરે ટલે, હોયે મંગલમાળા રે. ॥૨॥

ભદ્રક સુર સાનિધ્ય કરે, કરવા પ્રગટ પ્રભાવ રે;
અકસ્માત નૃપ પેટમાં, શૂલ વ્યથા ઉપજાવે રે. ॥૩॥

વિફલ થયા સવિ જ્યોતિષિ, મંત્રી પ્રમુખને ચિંતા રે;
હાહાકાર પુરમાં થયો, મંત્રવાદી નાગ દમંતા રે. ॥૪॥

સૂરવાણી તેહવે સમે થઈ, ગગને ઘન ગાજી રે;
નિશિ ભોજન વ્રતનો ધણી, શ્રીપુંજ દ્વિજ દિન ભોજી રે. ॥૫॥

તસ કર ફરસ થકી હોઈ, ભૂપતિ નીરૂજ અંગો રે;
પહલ વજાવી નગરમાં, તેડાવ્યો ધરી રંગો રે. ॥૬॥

ભૂપતિ નિરોગી થયો, પંચસયાં ગામ દીધા રે;
તે મહિમાથી બહુ જણે, નિશિ ભોજન વ્રત લીધાં રે. ॥૭॥

શ્રીપુંજ શ્રીધર અનુક્રમે, સૌધર્મે થયા દેવા રે;
રાજાદિક પ્રતિ બુઝીયા, ધર્મ કરે સય મેવા રે. ॥૮॥

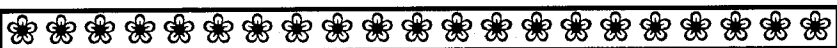
નર ભવ તે ત્રણે પામીયા, પાલી સંયમ સુધા રે;
શિવસુંદરીને તે વર્યા, થયા જગત પ્રસિદ્ધા રે. ॥૯॥

ઈમ જાણી ભવિ પ્રાણીયા, નિશિ ભોજન વ્રત કીજે રે;
શ્રી જ્ઞાનવિમલ ગુરુ નામથી, સુજસ સોભાગ લહીજે રે. ॥૧૦॥

સજ્જાયની સમીક્ષા

કવિ જ્ઞાનવિમલસૂરિએ રાત્રિભોજનની સજ્જાયની રચના ચાર ઢાળમાં કરી છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ, રાત્રિભોજનના દોષોની માહિતી જૈન દર્શનના સંદર્ભમાં આપી છે. જૈનેત્તર દર્શનમાં રાત્રિભોજનના ત્યાગનો ઉલ્લેખ થયો છે. તેની માહિતી પણ દર્શાવી છે. તદુપરાંત રાત્રિભોજનના ત્યાગ માટેનો આધારભૂત ગ્રંથ પઠિક્કમણા સૂત્ર વૃત્તિ છે. જૈન કવિઓએ પોતાની રચનામાં મોટેભાગે આગમ અને અન્ય પ્રાચીન ગ્રંથોનો સંદર્ભ આપીને વાચકવર્ગને કાવ્યગત વિચારોમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય, દૃઢ થાય એવી ભાવનાનો પરિચય થાય છે. ત્રીજી ઢાળનાં ભદ્રક શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત કથાકાવ્યનો અનેરો આસ્વાદ કરાવીને રાત્રિભોજન વ્રતનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે. રાત્રિભોજન અંગેના કવિના વિવિધ વિચારો નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે છે. સાધુ જીવનમાં પાંચ મહાવ્રત ઉપરાંત છઠ્ઠું રાત્રિભોજન વ્રત દીક્ષા પ્રસંગે આપવામાં આવે છે. કવિએ આરંભમાં ગુરુને પ્રણામ કરીને સજ્જાયના વિષયની માહિતી આપતાં જણાવ્યું છે કે

છકું વ્રત જાણો, નિશિ ભોજન પરિહાર.

આ વ્રત પાલનથી 'ઈહ ભવ પર ભવ જેમ લહીયે જયકાર'.

રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાનું કારણ દર્શાવતું કવિ જણાવે છે કે
'બહુ વિધ જીવ વિરાધન હેતે એહ અભક્ષ્ય ભણીજે,
પ્રત્યક્ષ દોષ કરહ્યા આગમમાં ભવિ તે હૃદયે ધરીજે'.

રાત્રિભોજનથી શારીરિક પીડાનો ઉલ્લેખ અન્ય રચનાઓ સમાન થયો છે. તદુપરાંત

ગળું વીધે કાંટો, વાળે હોય સ્વરભંગ,
અંગ ઉપાંગ હોય વળી હીણે જો આવે વિષ જાતિ.

રાત્રિભોજનના આ પ્રત્યક્ષ દોષ છે. જ્યારે પરભવમાં નરક ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે પરોક્ષ દોષ જાણવો.

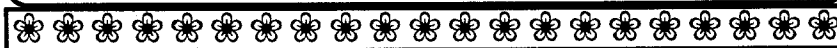
રાત્રિભોજનથી પરભવમાં ક્યા ક્યા અવતાર થાય તેની માહિતી આપતાં કવિના વચનો છે :

એહ અવતાર જ ધુડ મંજારી, કાક ઝૂધ અહિ વીંછી
વડવાગુલ સીંચાણ ગરોલી, ઈત્યાદિક ગતિ નીચી.

હંસ મોર, સારસ કોયલ, પોપટ જેવાં ઉત્તમ પંખીઓ રાત્રે ચૂણ કરતાં નથી તો માણસ રાત્રિભોજન કેમ કરે? શું પંખી કરતાં પણ માણસ નીચ છે?

રાત્રિભોજન ત્યાગના સમર્થનમાં જૈનેતર દર્શનની માહિતી આપતાં કવિ જણાવે છે કે

હૃદય નાભિકમલ સંકુચાણે, કિમ હોયે સુખપુર,

યજીર્વેદ માંહે ઈમ ભાંખ્યું, માસ પખ્ખ ઉપવાસ.
સ્કંદપુરમે દિવસે જિમ્યાનું સીત તીર્થ ફળ ખાસ.

શ્રી કૃષ્ણ મહારાજની પણ રાત્રિભોજનને મહાપાપ કરીને ત્યાગ
કરવા જણાવે છે.

રાત્રિભોજનના પાપની માહિતી આપતાં કવિએ જણાવ્યું છે કે
આલ એકાવન રાહે ભવે પરનારીનું પાપ રે,
એકસો નવાણું ભવે તે હવે નિશિભોજન પાપ રે,
તેહથી અધિક સંતાપ રે. ॥૪૥

કવિ જણાવે છે કે
રયણી ભોજન સેવતાં નરભવે પશુ અવતાર રે.

રાત્રિભોજન નરકનું દ્વાર છે તેમાટે ત્રણ મિત્રનું દૃષ્ટાંત ઢાળ ઉ-
જમાં આપવામાં આવ્યું છે. આ દૃષ્ટાંત એ કથાનુયોગ દ્વારા તત્ત્વની
કઠિન વાતો ભવ્યાત્માઓને સમજાવવામાં ઉપકારક છે. કથાનો આનંદ
આબાલ ગોપાલ સૌને રૂચે છે એટલે કથા સાંભળવામાટેની જિજ્ઞાસા
રહે છે. જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થતાં સત્ય તત્ત્વ સમજાય છે એ કથાનું વિશિષ્ટ
ફળ છે.

સજ્જાય - ૩
(આદી જિનેસર વિનતી - એ દેશી)

વીર જિણંદઈ ભાસીયા પંચ મહાવ્રત વારૂ રે,
વ્રત છટું રયણી તણું ભોજન તજવું દીદારૂ રે. ॥૫૥

રાત્રી ભોજન ભવી વારીઈ તારીઈ નિજ આતમ નઈ રે,
હારીઈ નવિ નરભવ લહી ધારીઈ જૈન ધરમ નઈ રે. ટેક

ધુવડ ગૃધ પંખી તણાં ચામાચીડ માંઝાર રે,
એ આદિ ભવ તે લહઈ જે કરઈ રાત્રિ આહાર રે. ॥૨॥

એ ઉપરિ સુણજયો કથા કુંડનપુર એક દીપઈ રે,
શેઠ જશોધર તિહા વસઈ ધનઈ ધનનંદનઈ જીઈ રે. ॥૩॥

ધરણી રંભા તેહની હંસ કુમર સુત મોટો રે,
બીજો સુત છે તેહનઈ કેશવ નામઈ છોટો રે. ॥૪॥

રામતિ રમતાં એક દીનઈ ધર્મઘોષસૂરિ દીઠા રે,
ભાવપ્રભ કહે દોઈ કુમરનઈ નયણે અમીય પઈઠા રે. ॥૫॥

ઢાળ - વારીરંગ ઢોલના - એ દેશી

આચાર જઈ નમી કરી હો લાલ સુણઈ દેશના બાંધવ દોઈ રે,
રયણીનું ભોજન પાપ છઈ જે નરકઈ તેડા હોઈ રે. ટેક
ગુરુ કહે રાત્રિભોજન તણાં હોય જેહવા પાપ તે એહવા ન કોઈ રે. ॥૧॥

રાતિ રાધ્યું દીસઈ જિમઈ હો, તેહમે લાગૈ દોષ અશેષ રે,
રાત્રિ રાધ્યું, રાત્રિ જિમઈ હો, તેહથી વાધઈ પાપ વિશેષ રે. ॥૨॥

દીસઈ રાંધ્યુ રાત્રિ જિમઈ હો, તેહમાં દોષ લાગઈ છે અપાર,
જીવ સંહાર હોઈ ઘણો હો તેહવી પ્રાણી ભમઈ સંસાર રે. ॥૩॥

દિવસૈ રાધી દિવસૈ જિમઈ હો, આદી અંત તજઈ ઘડી દો દોઈ રે,
વલી અંધારઈ જિમઈ નહી હો, ઈમ જાણઈ વિવેકી સોય રે. ॥૪॥

સાંભલી ઈમ બઈ બાંધવે હો, રયણી જિમણ વિરમ વ્રત લીધા રે,
શ્રી ભાવપ્રભસૂરિ કહે હો ધનતે ઈમ સુકૃત જિણઈ કીંધ રે. ॥૫॥

દો દો નગારા વાજ્યા ઢોલાવડીઉ છે નવરંગખાન,
મારા નાજૂક ઢોલા મારી લેસ્યો રે મૃગાનયણી નો હાડો એ દેશી)

બે બાંધવ ઘરે આવીયા વારૂ હંસકેશવ ગુણવંત,
છક્કા પ્રતના ધારી જિણઈ છાંડ્યું રે રયણી ભોજન છાંડ્યું. ટેક
ભૂખ લાગી ભોજન દીઉ વારૂ જનનીનઈ તે કહંત ॥૧॥

દિવસો તો ચાર ઘડી અછે વારુ પુત્રનઈ કહે તવમાય,
હિવાણાં ભોજન જો આપીઈ વારુ રીસ કરઈ તુમ્હતાય. ॥૨॥

પાંચ દિવસ ઈમ લાંઘણ્યા વારૂ પણિ તે રાતિ ન ખાય,
કાંહે માવિત્ર રાત્રિ જિંમો વારુ નવલી રીતિ ન થાય. ॥૩॥

ભૂખ પીડા સહી નવિ શક્યો વારૂ કરઈ ભોજન નિરા હંસ,
સાપ ગરલ માંહિ ગલી વારૂ વિષમ વ્યાખ્યો વિષ અંશ. ॥૪॥

વહીવનમાં કેશવ ગયો લાલા વડહેઠલ કર્યો વાસ,
યક્ષઈ વ્રત ચૂકાવવા લાલા રચીઉં નગર એક ખાસ. ॥૫॥

ઉગવાઉ સૂરજ કારિમો લાલા કેશવ નઈ કહઈ યક્ષ,
સહુ માણસ ભોજન જિમઈ લા, તું કિમ ન કરઉ ભક્ષ. ॥૬॥

કાંઈક કારણ જાણિનઈ લા, કેશવ નિશિં ન જિમંત,
ભાવપ્રભ રાતિ જિમણ તજઈ પાપ કહીઈ તેહ મહંત. ॥૭॥

ઢાળ - ૩

(દાન કહઈ જગિ હું વડો - એ દેશી)

કુંવર કહઈ યક્ષરાજનઈ અમેહ નવિ જિમીઈ રાતિ,
સુગુણા વ્રત લીધું અમ્હે ગુરુ કન્હે તજઈ એહની તાતિ. ॥૧॥

યક્ષૈ મોગર મારીઉ પણિ નવિ ચૂક્યો ચિત્ત સુ,
 જેણીઈ રાજ્યઈ ઠવ્યું, કેશવનૈ સુરઈ પ્રિતી સુ. ॥૨॥
 વલી વર યક્ષઈ આપીઉ પાય પખાલણ તોય સુ,
 ખોબલે છાંટી સ્થિ જેહનઈ તે નર નિરવિષ હોય સુ. ॥૩॥
 ગરલઈ સહિત ગલિત થયું હંસ કુમરનું અંગ સું,
 જનક સુણી લેઈ આવીઉ કેશવ પાસિ ઉછંગ સુ. ॥૪॥
 પચન્હવણઈ સાજો કરયો જનકઈ ઓલખ્યો પુત્ર સુ,
 વચ્છ ખમ મુઝ અપરાધ નઈ, તઈ રાખ્યું ઘર સુત્ર સુ. ॥૫॥
 નગર માંહિ વરતાવીઉ કેશવઈ જિનવર ધર્મ સુ,
 રાત્રિ કોઈ જિમઈ નહી જાણ્યો સહુએ મર્મ સુ. ॥૬॥
 રાત્રિ જિમણ વિરમ્યા થકી કેશવ પાખ્યો ઋદ્ધિ સુ,
 શ્રી ભાવપ્રભસૂરિ કહૈ વ્રતથી લહીઈ સમૃદ્ધિ સુ. ॥૭॥

ઢાળ - ૬

(કપૂર હુઈ અતિ ઉજલું - એ દેશી)

વિહાર કરંતા આવીયા રે શ્રી ધર્મઘોષસુરીશ,
 કેશવ કટક લઈ કરી રે, વનજઈ વાંદઈ મુનીશ રે. ॥૧॥
 ગુરુ ઉપદેશ ભલો સુણી રે, કરી સુત રાજ્ય ઉચ્છાંહ,
 પંચ મહાવ્રત આદર્યા રે ઓલવ્યો અવિરતિ દાહ રે. ॥૨॥
 હંસ કેશવ દોય મુની ભલા રે, તપ જપ કિરિયા કીધ,
 આગમ પાઠ ઘણાં ભણ્યા રે કેવલ લક્ષ્મી લીધ રે. ॥૩॥

આદિ અનંત પદ પામીયા રે નિરંજન નિરાબાધ,
અનંત ચતુષ્ઠી જેહને કુણ જાણઈ જે અગાધ રે. ॥૪॥

તપશ્રી પુંનિગમચ્છ ગુણનિધિ રે શ્રી ભાવપ્રભસૂરિંદ્ર
રાત્રિભોજન સર્વથી તજઈ રે નમીઈ તેહ મુણીંદ્ર રે. ॥૫॥

ઈતિ રાત્રિભોજન વિરમણ પ્રતાધિકારે હંસકેશવ સંબંધ ગર્ભિતઃ
સ્વાધ્યાય સંપૂર્ણઃ ॥

સંવત ૧૭૯૮ વર્ષે કાર્તિકી સુદી ત્રયોદશ્યા સોમવારે પત્રનમધ્યે
લેખિશ્રી ભાવપ્રભસૂરિભિઃ

(શબ્દાર્થ : વાધઈ - વધે છે, વિરમ - અટકવું, કન્હે - પાસે, ગર્ભિત
- યુક્ત)

૪. રાત્રિભોજનની સજ્જાય

મધ્યકાલીન સાહિત્ય કોશમાં ભાવપ્રભસૂરિની માહિતી છે પણ
રાત્રિભોજનની સજ્જાય રચનાનો ઉલ્લેખ નથી. ભાવપ્રભસૂરિ કોઈ
બીજા હોવાનો સંભવ છે. સજ્જાયને અંતે રચના સમય સં. ૧૭૯૮નો
પ્રાપ્ત થાય છે એટલે સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધ અને અઠારમી સદીના
પૂર્વાર્ધના સમયમાં ભાવપ્રભસૂરિ થયા હશે એમ માનવાને કારણ છે.

રાત્રિભોજનની સજ્જાયને અંતે કવિ જણાવે છે કે

ઈતિ રાત્રિભોજન વિરમણ પ્રતાધિકારે
હંસ-કેશવ સંબંધગ ઈતિઃ સ્વાધ્યાય સંપૂર્ણ.

સંવત ૧૭૯૮ વર્ષે કાર્તિક સુદી ત્રયોદશ્યા સોમવારે પત્રન
(પાટણ) મધ્યે લેખિત્વા ભાવપ્રભસૂરિભિઃ ।

સજ્જાયના આરંભની પંક્તિઓ જોઈએ તો

વીર જિણંદઈ ભાસીયા, પંચમહાવ્રત વાર રે,
વ્રત છકું રયણી તણું, ભોજન વર્જ્યુ દીધર રે.

રાત્રિભોજન ત્યાગના ઉપદેશાત્મક વિચારો અને ફળનો ઉલ્લેખ
કરતાં કવિના શબ્દો છે

રાત્રીભોજન ભવી વારીઈ તારઈ નિજ આતમ નઈ રે,
હારીઈ નવિ નરભવ લહી, ધારીઈ જૈન ધરમ નઈ રે.

ધુવડ ગૃધ પંખી તણા, ચામાચીડ માંઝાર રે,
એ આદિ ભવ તે લહઈ, જે કરઈ રાત્રિ આહાર રે.

ઉપરોક્ત માહિતી પછી કવિએ રાત્રિભોજન ત્યાગના મહિમાની
પ્રચલિત હંસ-કેશવની કથા-વૃત્તાંતનું નિવેદન કર્યું છે. કવિ કહે છે કે
એ ઉપરિ સુણજયો કથા, કુંડનપુર એક દીપઈ રે,
શેઠ જશોધર તિહાં વસઈ, ધનઈ ધનવંતઈ જુઆ રે. ॥૩॥

ધરણી રંભા તેહની હંસ ઉંમર સુત મોટો રે,
બીજો સુત છે તેહનઈ, કેશવ નામઈ છોટો રે. ॥૪॥

ત્યારપછી બાકીની ગાથાઓમાં એમના રાત્રિભોજન ત્યાગની
કથાનો ઉલ્લેખ થયો છે. કથાને અંતે સારભૂત વિચાર વ્યક્ત થયો છે.

સાદિ અનંત પદ પામીયા રે, નિરંજન નિરાબાધ,
અનંત ચતુષ્ઠય જેહને, કુણ જાણઈ જે અત્રધરે.

તપશ્રી પુનિમિગચ્છ ગુણાનિધિ રે, શ્રી ભાવપ્રભસૂરિંદ,
રાત્રિભોજન સર્વથા તજઈ રે, નમઈ તેહ મુણીંદ રે.

કવિએ ‘સ્વાધ્યાય’ શબ્દ પ્રયોગ કરીને રાત્રિભોજનનો ત્યાગ એ આત્માના વિકાસ માટેનું સોપાન છે એમ જણાવ્યું છે. સજ્જાય એટલે સ્વાધ્યાય. સ્વાધ્યાય એટલે સજ્જાયના વિચારોનું આત્મલક્ષી-ચિંતન-મનન અને ધર્મ પુરૂષાર્થ દ્વારા આચારધર્મનું અનુસરણ. પ્રત્યેક સજ્જાયનો આ અંતરંગ વિચાર આત્મસાત્ કરવાથી આત્માના વિકાસ તરફ ગતિશીલ થવાય છે.

૫. રાત્રિભોજનની સજ્જાય હેમવિમલસૂરિ

અવનીતલે વારુ વસેજી કુંડિલપુર ઉદાર,
શેઠ વસે ધર જાણીઈજી વિવસાય કરે અપારે રે. ॥૧॥

માનવી રાત્રિભોજન નીવારિ જે નરનારી છાંડસઈજી,
તે તરસે સંસાર રે માનવી રાત્રિભોજન નીવારી.

રંભા ધરણી રૂઅડીજી, પુત્ર સલુણા દોય,
હંસકુમર ભાઈ વડોજી લહુડો કેશવ હોય રે. ॥૨॥

એક દિન રમતા ભેટીયાજી સૂરિ શીરોમણિ રાય,
ધર્મઘોષ નામે નમીજી વંદી આનંદ થાય રે. ॥૩॥

સૂરિ ભણે રચણીતણાંજી, ભોજન છડે જેહ,
તે નરિ સુર સેવા કરેજી મુગતિ નહિ સંદેહ રે. ॥૪॥

દોઈ કુંવર વ્રત ઉચ્ચરેજી શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ પાસ,
રચણી ભોજન કિમ ટલેજી પૂછે મન ઉલ્લાસ રે. ॥૫॥

રાત્રે રાંધ્યું દીહઈ જિમેજી, તેઉ તુજમે દોષ
રાત્રે રાંધ્યું રાત્રે જિમેજી, તે બહુ પાપહ પોષ રે. ॥૬॥

દીહે રાંધી મૂકીઉજી, રાત્રિ કરે રે આહાર,
તે નર પાપે બૂઝસઈજી, બહુ જીવ તણો સંહાર રે. ॥૭॥

દીહઈ રાંધી દીહઈ જિમઈજી, ઘડીન્યજે તે દોય,
તે નર પુન્યવંત પૂજઈજી, જેનર એહવા હોય રે. ॥૮॥

ઘરિ આવ્યા માડીકહીજી વ્યાલુ માંગ્યું દીસી,
આર ઘડી છિપાછલાજી પિતા કરિ બહુ રિસ રે. ॥૯॥

માયબીહંતી નવી દીઈજી મોન કરીનિજાય,
લંઘન કરતાં દીહાલડાજી પાંચ એણી પરેથાય રે. ॥૧૦॥

છડી દિન સહોદર રાજી મિલિયા એકણી ચિત્ત
રાત્રિ જીમો કે બાહિર રમોજી નહી અમ્હારિ રીતિ રે. ॥૧૧॥

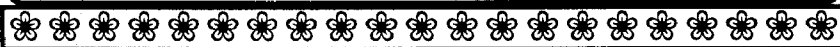
હંસ કુમરતિહા ઘોલીઉજી વ્યાલૂ માંગ્યું મમ,
વિસહર ગરલ જમું કીઉજી માંહિ માંગ્યું તામ રે. ॥૧૨॥

કેશવ કુંવર વનમાં ગઉજી, વડ કીધો વિશ્રામ,
યક્ષદેવતા આવીઉજી કુંઅર તિહા લિ તામ રે. ॥૧૩॥

એક પુરુષ મોટો અછઈજી વ્રત ન ભંજઈ બાલ,
હું ભંજાવું તેહનુંજી માંડી માયાજાલ રે. ॥૧૪॥

નવજોયણ નગરી રચીજી, ચિહું દિસઈ પોલપાર,
મંડપ સ્થીયા મોકલાજી, તોરણ ઘર ઘર બાર. ॥૧૫॥

સુરજ રચીઉ કારિ મૂકીજી માંસલસ રચીઆ બહુ
કેશવકુંઅર જગાવિઉજી ઉઠી જિમઈ છઈ આહાર રે. ॥૧૬॥

માણસ મિલીઆ અતિઘણાંજી આવ્યા જક્ષની યાત્ર
તુઝ ભૂખ્યા અહમો કિમ જિમૂજી તું અહ્મા રે યાત્ર રે. ॥૧૭॥

કેશવ તવ મનિ ચીંતવઈજી હજી ન થયું પરભાતિ,
એકાઈ કારણ અછઈજી અહમે નવિ જિમ સુરાતિ રે. ॥૧૮॥

વલતૂ કુંઅર વિનવઈજી સાંભલયો સહુ કોય,
ગુરુ સાખિ પ્રત ઉચ્ચર્યુજી ભાંજી જઈ સોય રે. ॥૧૯॥

યક્ષદેવતા કોપીઉજી મોગર કીધો ઘાત
ઘાતી વલિ કીધા કારમાજી તોહિ ન જિમુ રાતિ રે. ॥૨૦॥

અટવીથીઉગામિઉજી લેઈ ગયું યક્ષરાજ,
પંચ દિવ્ય શિર ઢાલીયાજી દીધુંઉ જેણી રાજ રે. ॥૨૧॥

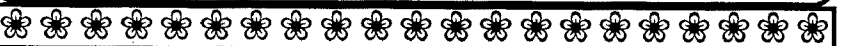
માંગિ વચ્છ હું તુસીઉજી વર આપુ તુઝે એહ,
પદન્હવણિ વિષ જાયસઈજી થાવર જંગમ બૈહ રે. ॥૨૨॥

હંસ કુંઅર વિષ ધારિઉજી ગલિઅ પડઈ તસ અંગ,
સુણ કિરતી કુંઅર તણીજી પિતા લેઈ આવ્યું રંગ રે. ॥૨૩॥

પદ ન્હવણી કરિ છાંટીયુંજી અંગ થયું નિરાધેબાધ
તવ પિતાઈ ઉલખ્યુંજી ખમજે વચ્છ અપરાધ રે. ॥૨૪॥

શ્રાવકપણું તવ આદર્યુંજી સેવે કુટુમ્બસ્યું તાત,
નગરમાંહિ વરતાવિઈજી, કોઈ ન જિમવું રાત્રિ રે. ॥૨૫॥

વિહાર કરતાં આવીયાજી ધર્મઘોષસૂરિરાય,
ચઉરંગી સેના લહીજી કુંઅર વંદન જાય રે. ॥૨૬॥

ધર્મ દેશના સાંભલીજી, સુત ઠવીઉ નિજરાજ,
તપ જપ સંયમ આદરીજી સાર્યા આપણી કાજ રે. ॥૨૭॥

માસ સંલેખન તવ કરીજી અંતર્ધ અનશણ કીધ,
હંસકેશવ દોઈ મુનીવરુજી પામ્યા શિવપુરી રિદ્ધ. ॥૨૮॥

રાત્રિ ભોજન પરિહરીજી કેશવની પરિ સાર,
તે નરનારી પામઈજી વહિલુ ભવનો પાર. ॥૨૯॥

તપગચ્છ ગયણ ચંદલોજી શ્રીસુમતિ સાધુસરી સીસ
કરજોડી કહિ વીનતીજી શ્રી હેમવિમલસુરિસરે. ॥૩૦॥

ઈતિ શ્રી રાત્રિભોજન સજઝાય સંપૂર્ણ

॥ વસતા નયવિજય પઠનાર્થ ॥

શ્રી હેમવિમલસૂરિની ૨૯ ગાથાની સજઝાયમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ અને તેના ફળ વિશે હંસ-કેશવ નામના બે ભાઈની કથાનું વર્ણન છે. કવિએ કેશવના મુનિજીવનનો સંદર્ભ આપીને રાત્રિભોજન ત્યાગનો ઉપદેશાત્મક વિચાર વ્યક્ત કર્યો છે. કવિના શબ્દો છે :

વિહાર કરતાં આવીયાજી, ધર્મઘોષ મુનિરાય,
ચઉરંગી સેના લહીજી, કુંઅર વંદન જાય રે. ॥૨૬॥

ધર્મ દેશના સાંભલીજી, સુત કવીઉ નિજરાજ,
તપ જપ સંયમ આદરીજી, સાર્યા આપણી કાજ રે.

માસ સંલેખન તવ કરીજી, અંતર્ધ અનશણ કીધા રે,
હંસ કેશવ દોઉં મુનિવરુજી, પામ્યા શિવપુરી સિદ્ધ. ॥૨૭॥

રાત્રિભોજન પરિહરીજી, કેશવનો પરિસાર
તે નર-નારી પામ ઈજી વહિલું ભવનો પાર.

॥૨૮॥

હંસ-કેશવની કથા કવિઓએ પોતાની કવિત્વ શક્તિથી અસરકારક પ્રભાવોત્પાદક રીતે વર્ણવી છે. દરેક કવિની સજ્જાયમાં કંઈક નવિનતા જોવા મળે છે. આ. હેમવિમલસૂરિએ કેશવના મુનિજીવનનો ઉલ્લેખ કરવાની સાથે અનશન કરી સિદ્ધિપદને પામ્યા તેનું નિરૂપણ કર્યું છે.

૬. રાત્રિભોજન સજ્જાય

પુન્ય સંજોગે નરભવ લીધો સાધ્યો ન ઉત્તમ કાજ,
વિષયારસ જાણ્યો વિષ સરસ્યા ઈમ ભાંખે જિનરાજ રે,
પ્રાણી રાત્રિભોજન વારો, આગમ વાણી સાચી જાણી,
સમકિત ગુણ સંભારો રે પ્રાણી.

॥૧॥

અભક્ષ્ય બાવીશ રાત્રિભોજન દોષ કહ્યા પરધાન
તિણ કારણ રાત્રિ મત જમજ્યો જો હોવે હઈંડે સાન રે પ્રાણી. ॥૨॥

દાન સ્નાન શસ્ત્ર ભોજન ઈતલા રાત્રિ ન કીજે
એ કરવા સૂરજની સાખે નિતવચન સમજીજે રે પ્રાણી. ॥૩॥

માંખી જૂ કીડી કોળીવાલો ભોજનમાં જે આવે,
કોઢ જલોધર વિમન કરંતા એહવા રોગ ઉપાવે રે પ્રાણી. ॥૪॥

ઉત્તમ પશુ પંખી જે રાત્રિ ટાલે ભોજન ટાણો,
તમે તો માનવ નામ ધરાવૈ કિમ સંતોષ ન આણો રે પ્રાણી. ॥૫॥

છન્નુ ભવ જીવ હત્યા કરંતા પાતિક જેહ ઉપાવો,
એક તલાવ ફોડંતા ઈતલો દોષ સુગુરુ બતાવૈ પ્રાણી. ॥૬॥

ઈકડોતર સર ફોડ્યા સમ એકદવદંતા પાપ
અઠોતર ભવ દવ દીધા સમ એક મુનીને સંતાપે રે પ્રાણી. ॥૭॥

એકસોને ચુઆલીશ ભવ લગે કુવિણજીના જે દોષ
કુટો એક કલંક જ દેતા, તેહવો પાપનો પોષ રે પ્રાણી. ॥૮॥

એકસોને નિનાએક ભવ લગે ખંડ્યા શીયલ બંધ
એક રાત્રિભોજન મેં તેહવો, કર્મ નિકાચિત બાંધે રે પ્રાણી. ॥૯॥

રાત્રિભોજન દોષ ઘણાં છે તે કહીયે વિસ્તાર,
કેવલી કહેતા પાર ન આવૈ પૂરવ કોડિ મોઝાર રે પ્રાણી. ॥૧૦॥

રાત્રિ નીત ચોવિહાર જ કીજે સમપૂરણાં નીમધારે જો માસૈ,
પાસખમણનો લાભ ઈણી પેરે લીજૈ રે પ્રાણી. ॥૧૧॥

મુનીવર તો દેવે શિખામણ જે પાલે નરનારી,
સુરનર સુખ વિલસે બહુ તે નર મોક્ષ તણો અધિકારી રે. ॥૧૨॥

શિખામણ દિલમાં ધારિ રાત્રિભોજન ત્યાગ કીજે
ઉદયરત્ન સુખ સંપતિ પામે જો જગમાં જશ લીજે રે પ્રાણી. ॥૧૩॥

॥ ઈતી રાત્રિભોજન સજઝાય સંપૂર્ણ ॥

કવિ ઉદયરત્નની રાત્રિભોજનની સજઝાયમાં ઉપદેશાત્મક વિચારોનું નિરૂપણ થયું છે. મહાન પુણ્યોદયે મનુષ્ય જન્મ મળ્યો છે તો રાત્રિભોજન ત્યાગનું સર્વોત્તમ કાર્ય કરવું જોઈએ. રાત્રિના સમયે દાન-સ્નાન અને ભોજન કરવું નહિ. સૂર્યની સાક્ષીએ - દિવસે આ ત્રણ કાર્ય કરવાં અન્ય વિચારોમાં પશુ પંખી રાત્રે ભોજન કરતાં નથી. માળી-કીડી વગેરેથી જે ફળ મળે છે તેનો ઉલ્લેખ થયો છે.

રાત્રિભોજનના પાપનાં અન્ય વિચારો પરંપરાગત રીતે વ્યક્ત થયા છે. મુનિવર રાત્રિભોજન ત્યાગની શિખામણ આપે છે તેનાથી સુખ-સંપત્તિ અને જગતમાં યશ પ્રાપ્તિ થાય છે.

૭. રાત્રિભોજનની સજ્જાય -- બીજી

પુણ્ય સંયોગે નરભવ લાઘ્યો, સાધો આતમ કાજ;
વિષયારસ જાણો વિષ સરીખો, એમ ભાખે જિનરાજ રે;
પ્રાણી રાત્રિભોજન વારો, આગમ વાણી સાચી જાણી,
સમકિત ગુણ સહિનાણી રે; પ્રાણી રાત્રિભોજન. ॥૧॥

અભક્ષ બાવીશમાં રચણી ભોજન, દોષ કહ્યા પરધાન;
તેણે કારણ રાતે મત જમજયો, જો હોય હૈડે સાન રે. ॥૨॥

દાન સ્નાન આયુધ ને ભોજન, એટલાં રાતે ન કીજે;
એ કરવાં સૂરજની સાખે, નીતિ વચન સમજી જે રે. ॥૩॥

ઉત્તમ પશુ પંખી પણ રાતે, ટાળે ભોજન ટાણો;
તુમે તો માનવી નામ ધરાવો, કેમ સંતોષ ન આણો રે. ॥૪॥

માંખી જૂ કીડી કોળીયાવડો ભોજનમાં જો આવે,
કોઢ જળોદર વમન વિકળતા, એવા રોગ ઉપાવે રે. ॥૫॥

છનું ભવ જીવ હત્યા કરતાં, પાતક જેહ ઉપાયું;
એક તળાવ ફોડંતાં તેટલું, દૂષણ ગુરૂએ બતાયું રે. ॥૬॥

એકલોત્તર ભવ સર ફોડ્યા સમ, એક દવ દેતાં પાપ;
અઠલોત્તર ભવ દવ દીધા જિમ, એક કુવણિજ સંતાપ રે. ॥૭॥

એકસો ચુમ્માળીશ ભવ લગે કીધા; કુવણિજના જે દોષ;

કૂડું એક કલંક દિયંતાં, તેહવો પાપનો પોષ રે પ્રાણી. ॥૮॥

એકસો એકાવન ભવ લગે, દીધાં કૂડાં કલંક અપાર;
એક વાર શીળ ખંડ્યા જેહવો; અનરથનો વિસ્તાર રે પ્રાણી. ॥૯॥

એકસો નવાણું ભવ લગે ખંડ્યાં, શિયળ વિષય સંબંધ;
તેહવો એક રાત્રી ભોજનમાં કર્મ નિકાચિત બંધ રે પ્રાણી. ॥૧૦॥

રાત્રી ભોજનમાં દોષ ઘણાં છે, કહેતાં નાવે પાર;
કેવળી કહેતાં પાર ન પાવે, પૂરવકોટિ મઝાર રે પ્રાણી. ॥૧૧॥

એવું જાણીને ઉત્તમ પ્રાણી, નિત યઉવિહાર કરીજે;
માસે માસે માસખમણનો, લાભ એણી વિધ લીજે રે. ॥૧૨॥

મુનિ વસતાની એહ શીખામણ, જે પાળે નર નારી;
સુર નર સુખ વિલસીને હોવે, મોક્ષતણા અધિકારી રે પ્રાણી. ॥૧૩॥

મુનિ વસતાની રાત્રિભોજનની સજ્જાય - આ સજ્જાયની રચના
૧૩ કડીની છે. તેમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશેના વિચારોની રજૂઆત
થઈ છે. આરંભની પંક્તિમાં કવિ જણાવે છે કે

“પુણ્ય સંયોગે નરભવ લાધ્યો, સાધો આતમ કાજ.”

મનુષ્ય ભવમાં જ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ સ્વીકારીને આત્મા
મુક્તિસુખ પામી શકે છે. અન્ય ભવોનાં વ્રત-નિયમ સ્વીકારી શકાતા
નથી.

બાવીશ અભક્ષ પદાર્થોમાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો ઉલ્લેખ થયો
છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ એ આગમની વાણી છે. તેનાથી જિનવાણીમાં

શ્રદ્ધા થતાં સમકિતનો મહિમા વૃદ્ધિ પામે છે.

કવિ જણાવે છે કે

દાન, સ્નાન, આયુધ ને ભોજન, એટલાં રાતે ન કીજે,
એ કરવાં સૂરજની સાખે, નીતિ વચન સમજી જે રે. ॥૩॥

ઉત્તમ પશુ પક્ષી પણ રાતે ટાળે ભોજન ટાણો,
તુમે તો માનવી નામ ધરાવો, કેમ સંતોષ ન આણો. ॥૪॥

અન્ય રચનાઓમાં કીડી, જૂ, માખી, કરોળીયા વગેરે ભોજનમાં
આવે તો તેનાથી થતાં રોગનો ઉલ્લેખ થયો છે તેની માહિતી પ્રાપ્ત
થાય છે.

રાત્રિભોજન ત્યાગના સંદર્ભમાં જુદા જુદા ભવના પાપનો ઉલ્લેખ
કરીને કવિ જણાવે છે કે :

એકસો નવ્વાણું ભવ લગે ખંડ્યાં, શિયળ વિષય સંબંધ,
તેવો એક રાત્રિભોજનમાં કર્મ નિકાચિત બંધ રે. ॥૧૦॥

રાત્રિભોજન ત્યાગના ફળની માહિતી આપતી પંક્તિઓ જોઈએ
તો

માસે માસે માસખમણનો લાભ એણી વિધ લીજે.

માસખમણના લાભ ઘણાં છે.

કેવલી કહેતાં પાર ન પાવે, પૂરવ કોટિ મઝાર રે.

માટે આ વાણી જાણીને, સમજીને હે પ્રાણી, રાત્રિભોજનનો
ત્યાગ કરીને ચઉવિહાર કરજે એવી મુનિ વસ્તાની શિખામણ છે.

કેટલીક વિશેષ વિચારણા (રાત્રિ ભોજન)

- કોઈ એક જીવ સતત ૯૬ ભવો સુધી જાવજીવ હિંસા કરે છે તેટલું જ પાપ એક સરોવરને સૂકાવવામાં લાગે છે.
- એકસો આઠ ભવ સુધી હંમેશા જે જીવ સરોવરને સુકાવે છે તેના જેટલું પાપ એક વખત જંગલમાં દાવાગ્નિ લગાડવાથી લાગે છે.
- એકસો આઠ ભવ સુધી દાવાગ્નિ સળગાવતાં જે પાપ લાગે છે, તેટલું પાપ એક કુવાણિજ્ય કરવાથી લાગે છે.
- એકસો ચુમ્માલીસ ભવ સુધી કુવાણિજ્ય કરવાથી જે પાપ લાગે છે તેટલું પાપ એક કુકર્મથી લાગે છે.
- એકસો ચુમ્માલીસ ભવ સુધી કુકર્મ કરતાં જેટલું પાપ બંધાય તેટલું પાપ એકવખત કોઈને આળ આપવાથી થાય છે.
- એકસો એકાવન ભવ સુધી આળ આપવા દ્વારા જે પાપ બંધાય તેટલું પાપ એકવાર પરસ્ત્રીગમન કરવાથી થાય છે.
- નવ્વાણું ભવ સુધી પરસ્ત્રીગમન કરવાથી જે પાપ બંધાય તે એકવારના રાત્રિભોજનથી થાય છે.

શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદકારે આ પ્રમાણે રત્નસંચય - સૂક્તમાં કહ્યું છે, તત્ત્વ તો બહુશ્રુતો જ જાણે - એમ કહીને આ વિષયની સમાપ્તિ કરી છે.

વાસ્તવમાં કર્મના સિદ્ધાંત મુજબ વિચારતાં આ ગણિત બેસે તેવું નથી. જૈનેતર ગ્રંથોમાં જે ભાષામાં વાત કરવામાં આવે છે, તેવી ભાષા અહીં વપરાયેલી જોવા મળે છે માટે આ ગણિત લૌકિક છે. શ્રી

સેનપ્રશ્નમાં પણ એક પ્રશ્નોત્તર આ અંગેનો જ છે. ‘રાત્રિભોજનની ચૌપદીમાં ઉપર મુજબનું જ ગણિત વર્ણવેલું છે તે માન્ય છે કે નહિ?’ તેવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી સેન સૂ.મ. એ જણાવ્યું છે કે ‘રાત્રિભોજન ચૌપદીમાં કહ્યું છે, તે લૌકિક છે. રાત્રિભોજનનો નિષેધ કરનાર સ્વરૂપે જ કથંચિત્ માન્ય છે.’ ૯૯ ભવો સુધીના પરસ્ત્રીગમનનું પાપ અને એક વખતનું રાત્રિભોજનનું પાપ : બંને સરખા છે - એ માન્યતા જિનશાસનની નથી, લૌકિક છે. આ વાત ખાસ યાદ રાખવી. ઘણીવાર રાત્રિભોજનની ભયંકરતા બતાવવા માટે વ્યાખ્યાનકારો ઉપર મુજબના લૌકિક ગણિતને વર્ણવે છે, ત્યાં ખુલાસો પણ કરતાં નથી કે આ ગણિત લૌકિક છે. ત્યારે ઘણાં શ્રાવકો ચકરાવે ચઢી જાય છે. ક્યારેક તો પરસ્ત્રીગમન કરનારને ખોટું આશ્વાસન મળી જવાની પણ પૂર્ણ સંભાવના છે. રાત્રિભોજન ચોક્કસ મહાપાપ જ છે પરંતુ રાત્રિભોજન કરતાં પરસ્ત્રીગમનનું પાપ ઓછું છે - એ વાત માની શકાય નહિં. આ વિષયમાં આજે ઘણી ગેરસમજ ઊભી થતી હોય છે.

૭. રાત્રિભોજનની સજ્જા

અવનીતળ વારૂ વસે જી, કુંડનપુર ઉદાર;
શેઠ યશોધન જાણીયે જી, કરે વ્યવસાય અપાર રે;
માનવી, રાત્રિભોજન વાર. ॥૧॥

રંભા ઘરણી રૂયડી જી રે; પુત્ર સલૂણા રે દોય;
હંસકુમર ભઈ વડો જી રે; લઘુભાઈ કેશવ હોય રે;
માનવી, રાત્રિભોજન વાર. ॥૨॥

દોષ અનંતા ઓળખ્યા જી રે; જિમ ન પડે સંસાર રે મા. આંકણી
એક દિન રમતાં ભેટીયા જી, સાધુ શિરોમણિ સૂરિ;

ધર્મઘોષ નામે નમી જી, આવી આણંદ પૂર રે; મા. ॥૩॥

સૂરિ ભણે રજનીતણું જી, ભોજન છડે જેહ;
તસ સુર નર સેવા કરે જી, લહે મુક્તિ નિઃસંદેહ રે. મા. ॥૪॥

સાંજે રાંધી રાત્રે જમે જી રે, તે ઉત્કૃષ્ટો રે દોષ;
દિવસે રાંધી રાતે જમે જી રે, પાપ તણો બહુ પોષ રે. મા. ॥૫॥

રાત્રે રાંધી મૂકિયું જી; દિવસે તે કરે આહાર;
તે જીવિત પ્રાપ્ત બાહિરા જી રે; અતિ જીવતણો સંહાર રે. ॥૬॥

દિવસે રાંધી દિવસે જમે જી, ઘડીય તજે દોય દોય;
પુણ્યવંત તે પૂજ્યે જી, જે નર એહવા હોય રે. મા. ॥૭॥

ઘેર આવ્યા માતા કને જી, ભોજન માગે રે દીશ;
ચાર ઘડી છે પાછલી જી, પિતા કરે બહુ રીશ રે. મા. ॥૮॥

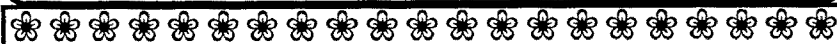
માતા બહીતી નવિ દીયે જી, મૌન કરે તે ત્યાંય;
લાંઘણ કરતા દીહડલા જી, પાંચ ઈણી પરે જાય રે. મા. ॥૯॥

છટ્ટે દિવસે સહોદરા જી, મળિયા એકણ ચિત્ત;
રાતે જમો કે બાહિર રમો જી, નહી અમ ઘર એ રીત રે. ॥૧૦॥

હંસકુમર તિહાં ખોભીયો જી, વાળુ કીધું રે જામ;
વિષહર ગરલે મૂકીયું જી, માંહે જમાણું તામ રે. મા. ॥૧૧॥

કેશવકુમર વનમાં ગયો જી, તિહાં કીધો વિશ્રામ;
યક્ષ દેવ તિહાં આવીયો જી, મઢી નિહાળે તામ રે. મા. ॥૧૨॥

એ પુરુષ મ્હોટો અછે જી, વ્રત નવિ ભાંજ્યું રે જેણ;
ભંજાવું હું તેહનાં જી, માયા માંડી તેણ રે. મા. ॥૧૩॥

સૂરજ રચિયો કારમો જી, માણસ રચ્યાં બહુ થોક;
કેશવકુમાર જગાવિયો જી, ઉઠ જમે છે સહુ લોક રે. ॥૧૪॥

કેશવ મનમાં ચિંતવે જી, હજીય ન થયો પ્રભાત;
એ કાંઈક કૌતુક અછે જી, અમે ન જમશું રાત રે. મા. ॥૧૫॥

ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ કરી જી, લાગ્યો કેશવને પાય;
માગ વત્સ તૂઠ્યે તુને જી, કાંઈક કહું પસાય રે. મા. ॥૧૬॥

મુજ ભાઈયે વ્રત ભાંજીયું જી, વિષધર ગ્રહીયો જેણ;
હું માંગું છું તુજ કને જી, જો જવાડો એણ રે. મા. ॥૧૭॥

યક્ષ દેવ તિહાં આવીયો જી, લેઈ માણસનું રૂપ;
વમન કરી છાંડીયો જી, ઢાંકી ઉઠ્યો ભૂપ રે. મા. ॥૧૮॥

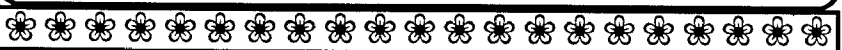
રાત્રિભોજન પરિહરી જી, હુઓ સાકેતપુર રાજ;
સંયમ લેઈ તપ કરી જી, સારયાં આતમ કાજ રે. મા. ॥૧૯॥

અજ્ઞાત કવિ કૃત રાત્રિભોજનની સજ્જાયમાં કવિએ કુંડનપુર નગરના શેઠ યશોધનના પુત્ર હંસકુમાર અને કેશવકુમારના દષ્ટાંતની માહિતી આપી છે. અનેક કથા કાવ્યો દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થવાની સાથે કથારસની અનેરી અનુભૂતિ થાય છે.

સજ્જાયને અંતે કવિના શબ્દો છે :

રાત્રિભોજન પરિહરીજી, હુઓ સાકેતપુર રાજ,
સંયમ લઈ તપ કરી જી, સાધ્યાં આતમ કાજ રે. ॥૧૯॥

કુંડનપુર નગરમાં યશોધન નામના મોટા વેપારી નિવાસ કરતા હતા. એમને હંસકુમાર અને કેશવકુમાર નામના બે પુત્ર હતા. એક

દિવસ બાલ્યાવસ્થામાં રમત રમતાં હતા ત્યારે ધર્મઘોષ મુનિનો પરિચય થયો.

એક દિન રમતાં ભેટીયા જી, સાધુ શિરોમણિ સૂરિ;
ધર્મઘોષ નામે નમી જી, આવી આણંદ પૂર રે; મા. ॥૩॥

સૂરિ ભણે રજનીતણું જી, ભોજન છંડે જેહ;
તસ સુર નર સેવા કરે જી, લહે મુક્તિ નિઃસંદેહ રે. મા. ॥૪॥

સાંજે રાંધી રાત્રે જમે જી રે, તે ઉત્કૃષ્ઠો રે દોષ;
દિવસે રાંધી રાત્રે જમે જી રે, પાપ તણો બહુ પોષ રે. મા. ॥૫॥

દિવસે રાંધી દિવસે જમે જી, ઘડીય તજે દોય દોય;
પુણ્યવંત તે પૂજ્યે જી, જે નર એહવા હોય રે. મા. ॥૬॥

રાત્રિભોજન વિશે ધર્મઘોષ મુનિની વાણી સાંભળીને કેશવ ઘરે આવ્યા અને ભોજનની માંગણી કરી તો પિતા રિસ કરીને કહે છે કે હજી ચાર દિવસ બાકી છે. માતા શેઠની બીકથી મૌન ધારણ કરે છે. આ રીતે પાંચ દિવસ વીતી ગયા. છઠ્ઠે દિવસે હંસકુમારે રાત્રિભોજન કર્યું ત્યારે ભોજનમાં સાપનું વિષ હતું. કેશવકુમારે રાત્રિભોજન કર્યું નહિ અને વનમાં જઈને વિશ્રામ કર્યો. અહીં યક્ષ દેવ આવ્યો અને વિચાર્યું કે

એ પુરૂષ મ્હોટો અછે જી, વ્રત નવિ ભાંજયું રે જેણ;
ભંજાવું હું તેહનાં જી, માયા માંડી તેણ રે. મા. ॥૧૩॥

યક્ષ કેશવના વ્રતનું ખંડન કરવા માટે દૈવી શક્તિથી સૂરજ રચ્યો અને ઘણાં માણસો ભોજન કરતાં હતાં તેવું દશ્ય કર્યું. આ માયાજાળ જાણીને કેશવ વિચારે છે કે આ કૌતુક છે.

કેશવ મનમાં ચિંતવે જી, હજીય ન થયો પ્રભાત;
એ કાંઈક કૌતુક અછે જી, અમે ન જમશું રાત રે. મા. ॥૧૫॥

યક્ષની પરિક્ષામાં કેશવનો વિજય થયો અને યક્ષ કહે છે કે હે
વત્સ! વરદાન માંગ.

ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ કરી જી, લાગ્યો કેશવને પાય;
માગ વત્સ તૂઠ્યે તુને જી, કાંઈક કરું પસાય રે. મા. ॥૧૬॥

કેશવ કહે છે કે તમારી કૃપાથી મારો ભાઈ હંસકુમાર આપના
ઝેરથી દુઃખી છે તો તેને જીવતો કરો.

આ રીતે કેશવ અને હંસકુમારના બંધુ બેલડીના દૃષ્ટાંતથી
રાત્રિભોજનના ત્યાગનો મહિમા સમજવો.

પ્રકરણ ૪

રાત્રિભોજનનો મહિમા દર્શાવતી કથાઓ

આ પ્રકરણમાં કથાનુયોગ દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગની કથાઓનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે. કથાના માધ્યમ દ્વારા પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા પ્રત્યક્ષ રીતે સમજી શકાય તેમ છે. વિશેષ માહિતી માટે કથાઓનું અધ્યયન અને ચિંતન કરવા યોગ્ય છે.

૧. વિદ્યાપતિની કથા

‘ધર્મોપદેશ કર્ણિકા’ માં રાત્રિભોજન ત્યાગ માટે વિદ્યાપતિ શ્રેષ્ઠિની કથા છે. પોતનપુર નગરમાં સૂર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ નગરમાં વિદ્યાપતિ નામનો ધનિક વેપારી રહેતો હતો. તેને શ્રૃંગારસુંદરી નામની પત્ની હતી. શ્રૃંગારસુંદરીને એક રાત્રિએ સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં લક્ષ્મી દેવીએ કહ્યું કે ‘હું દસમે દિવસે તમારે ત્યાંથી ચાલી જઈશ.’ આ સ્વપ્નના આધારે વિદ્યાપતિ શ્રેષ્ઠિએ લક્ષ્મીને સ્થિર કરવા માટે સાતક્ષેત્રમાં ધનનો સદ્વ્યય કર્યો અને પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. દિવસમાં એક વખત ભોજન કરે છે ત્યારપછી દસમે દિવસે લક્ષ્મીદેવીએ સ્વપ્નમાં કહ્યું કે હું તમારે ત્યાંથી જઈશ નહિ. વિદ્યાપતિ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરે છે એટલે ચાર પ્રકારના આહારનાં ત્યાગ કરવાનું વ્રત સ્વીકારે છે. ત્યારપછી લક્ષ્મી સ્થિર થઈ અને ધન-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થઈ. શ્રેષ્ઠિને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ અને જિનયૈત્યનું નિર્માણ કરાવ્યું.

૨. આવશ્યક ચૂર્ણ - વસુમિત્રાની કથા

ઉજ્જૈન નગરીમાં યજ્ઞદત્ત, જિનદાસ અને વિષ્ણુદત્ત નામના ત્રણ જણાં શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યા હતા. તેમને ત્રણ પુત્રી જયશ્રી, વિજયશ્રી અને શ્રી નામની ઉત્પન્ન થઈ. તેની બહેનપણી બ્રાહ્મણપુત્રી વસુમિત્રા થઈ. ત્રણે પુત્રીઓ સાધ્વીજી મહારાજ પાસે જાય છે અને એમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને સમકિત ધારણ કરે છે. સાધ્વીજી મહારાજ પાસેથી રાત્રિભોજન ત્યાગની વાત સાંભળે છે. જ્યેષ્ઠા પૂર્વે સ્વીકારેલાં વ્રતોને યાદ કરે છે. વસુમિત્રાએ રાત્રિભોજન ત્યાગનું વ્રત સ્વીકાર્યું હતું. વસુમિત્રા લગ્ન કરીને સાસરે ગઈ અને કેટલોક સમય વ્રતનું પાલન કર્યું. એક દિવસ તેના સસરાએ કહ્યું કે હે પુત્રી, આપણા કુળમાં નિશિભોજન અને માંસાહારનો નિષેધ નથી એમ કહીને સસરાએ માંસાહાર કરવા માટે આગ્રહ કર્યો. વેદમાં પણ આ બાબતનો ઉલ્લેખ થયો છે. સસરાના વિચારો જાણીને વસુમિત્રાએ વિચાર્યું કે નિશિભોજન નિયમ પાળવા માટે કોઈ આગ્રહ કરવા જેવો નથી પછી વસુમિત્રાએ સસરાને કહ્યું કે જેની પાસેથી નિયમ ગ્રહણ કર્યો છે તેમને સમર્પણ કરી દઉં. ત્યારપછી સસરા અને વહુ ઉજ્જૈન તરફ ગયાં. સાંજનો સમય હતો. તેઓ બંને ઘરે પહોંચ્યા. સાંજની રસોઈ થતી હતી તે પીઠડાની ઉપર સર્પ હતો. તેને ઉંદરે ડંખ મારવાથી ટુકડા થઈને (સર્પ) ભોજનની સામગ્રીમાં પડ્યો. રાત્રે વસુમિત્રા અને સસરાએ ભોજન કર્યું નહિ. બાકીનાએ ભોજન કર્યું તે મૃત્યુ પામ્યા. સવારે અન્ય લોકોને ખ્યાલ આવ્યો કે રાત્રિભોજનના નિયમથી સસરા અને વહુ બચી ગયા.

ચાઉલ દત્તનો પુત્ર આદિત્ય પરદારા સેવન અને માંસાહારમાં રક્ત હતો. તેને વસુમિત્રાને ભોજનમાં રાંધેલું માંસ ખાવા માટે આગ્રહ

કર્પો પણ માંસ ખાધું નહિ અને બંને જણ બચી ગયા. અંતે ધર્મ આરાધના કરીને સાસુ-સસરા અને વહુ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. સસરા દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને શ્રીધર્મ નામે રાજપુત્ર પણે ઉત્પન્ન થયા. વસુમિત્રા શ્રીદેવી નામની શ્રેષ્ઠ કન્યા પણે ઉત્પન્ન થઈ. સાસુ દેવજસા તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. વ્રતની વિરાધનાથી દેવજસાને કોઢનો રોગ થયો. શ્રીદેવી કન્યાના શુભહસ્તે પ્રભુનું ન્હવણ છાંટવાથી દેવજસાનો કોઢ દૂર થયો.

આવશ્યક ચૂર્ણિને આધારે વસુમિત્રાની સંક્ષિપ્ત કથા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જિજ્ઞાસુ ભક્તોએ મૂળ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવા ભલામણ છે.

૩. પટુની કથા

સુખાસન નામના ગામમાં પટુ, બટુ અને ખટુ નામના ત્રણ ભાઈઓ રહેતા હતા. ત્રણેય કૃષિ કર્મ કરતા હતા, તેમાં પટુ સત્સમાગમથી ધર્મ પરાયણ હતો. એક વખત પટુ વરસાદના કારણે ખેતરમાં ઝૂંપડીમાં જ રહ્યો હતો. એક સાધુ મહાત્મા નગરમાંથી નીકળી નગર બહાર ઠલ્લે (ટટ્ટી) પધાર્યા હતા પણ તેઓ વરસાદના કારણે પટુની ઝૂંપડી પાસે આવીને ઉભા. ઉત્તમ આત્મા, ઉત્તમ મુનિને જોઈ ખુશી થાય તેમ પટુ પણ મુનિશ્રીને જોઈને ખુશી ખુશી થાય છે. મુનિશ્રીએ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને વિશેષ કરી રાત્રિભોજન ન કરવાની પ્રેરણા કરી. રાત્રિભોજન કરવાથી અનેક અનર્થ અને અનેક જીવોની હિંસા થાય છે માટે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

પટુ લઘુકર્મી હતો. ધર્મરૂચિ હતી. મુનિશ્રીના ઉપદેશની સુંદર અસર થઈ અને તત્કાળ તેણે જીવનભર માટે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ

કર્ચો.

મુનિશ્રી વરસાદ બંધ થતાં ઉપાશ્રયે પધાર્યા અને પટુ પોતાના ઘરે ગયો.

ત્યારબાદ બનાવ એ બન્યો કે - એ જ દિવસે પર્વ દિવસ હોઈ ખુશી મનાવવાની ખાતર મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. સૌ રાત્રે ભોજન કરવા તૈયાર થયા પણ પટુએ ના પાડી કે મારે રાત્રિભોજન ન કરવાનો નિયમ છે.

ભાઈઓને પરસ્પર પ્રેમભાવ હતો. એક ભાઈને છોડીને બીજા ભાઈઓ શી રીતે જમતા? બસ એટલે કોઈએ રાત્રે ભોજન ન કર્યું. જ્યારે ભાઈઓ ન જમે ત્યારે તેમની પત્નીઓ પણ કેવી રીતે જમે? એ પણ જમતી નથી.

એકના ત્યાગે છ છ આત્માને પણ કુદરતી રાત્રિભોજનના ત્યાગનો લાભ મળ્યો.

સૌએ રાત્રિભોજન ન કર્યું અને જો કર્યું હોત તો બધાંના પ્રાણ ચાલ્યા જાત. ધર્મની પ્રતિજ્ઞા શું કામ કરે છે? ધર્મનો કેવો ગજબ પ્રભાવ છે? એમ બન્યું હતું કે રાત્રે મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરતાં અંધારામાં ખબર ન પડી, ખાંડણીમાં સાપનો કણો હતો તે કુટાઈ ગયો. સર્પના બચ્ચાનાં ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. એ ઝેર મિષ્ટાન્ન સાથે ભળી ગયું અને સવાર થતાં સૌએ એ નજરે નિહાળ્યું. બધાને ભારે આશ્ચર્ય થયું આ શું! સારું થયું પટુના રાત્રિભોજનના ત્યાગે આપણે બધાએ ખાધું નહિ. બધાંયના પ્રાણ બચ્યા. ધર્મ પર દૃઢ આસ્થા થઈ, વડીલ ભાઈના નિયમની સૌ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તે જ વખતે સૌએ પણ રાત્રિભોજન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

પટુએ મુનિશ્રી પાસે સમકિત મૂળ બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યું. સૌ શ્રાવક ધર્મની આરાધના કરવા લાગ્યા અને અંતે કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા અને થોડા વખત પછી મુક્તિસૌધમાં સીધાવશે.

રાત્રિભોજનના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા શું કામ કરે છે, કેવો મહાન લાભ થાય છે. મૃત્યુના મુખમાંથી કેવા ઉગરી જવાય છે.

ધર્મનો કેવો, અજબ પ્રભાવ છે. આ બધી વાત આ નાનકડી કથા આપણને કહી જાય છે અને અનેરી પ્રેરણા આપે છે.

૪. વ્યવહારની દૃષ્ટિએ

એક ચુસ્ત શ્રાવક એક બ્રાહ્મણને ત્યાં મહેમાન તરીકે ગયા. શ્રાવકે બ્રાહ્મણને કહ્યું, હું રાત્રિ ભોજન કરતો નથી, દિવસના જ કરીશ. આ સાંભળી પેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું, શું રાત્રે જીવડાં પડે છે! શ્રાવકે કહ્યું, હા, જીવડાં પડે છે. શ્રાવકે કહ્યું તમે કહેતા હો તમારી સ્ત્રીની સાક્ષી પૂરાવું કે રાત્રે જીવડાં પડે છે કે નહીં? બ્રાહ્મણને આશ્ચર્ય થયું, આ શું બોલે છે. મારી સ્ત્રી શું આની વાતમાં વળી સાક્ષી પૂરવા તૈયાર થાય ખરી! શ્રાવકે સ્ત્રીને જોઈ નથી, કંઈ વાત થઈ નથી. પછી શી રીતે આ ભાઈ કહે છે કે તમારી સ્ત્રીની સાક્ષી પૂરાવું! શ્રાવકે કહ્યું, બોલાવો તમારી સ્ત્રીને પણ શરત એક કે તમારે વચ્ચે ન બોલવું. પેલો કહે કબૂલ. બોલાવી સ્ત્રીને, ત્યારે આ ધર્મી ભાઈએ કહ્યું, બહેન! તમને પૂછું છું કે હું જ્યારે રાત્રે અથાણું માંગું ત્યારે બધા ના પાડે છે. મને કંઈ સમજ નથી પડતી કે બધા શા માટે રાત્રે અથાણાંની બરણી ઊઘાડતા નથી. પેલી બ્રાહ્મણી તરત જ બોલી ઊઠી, ભાઈ! તમને ખબર નથી. રાત્રે એમાં જીવડાં પડે છે. અથાણું બગડી જાય. લીલફૂલ થઈ આવે માટે રાત્રે અથાણાં વિગેરેની બરણી નથી ઊઘાડવામાં

આવતી. પેલો બ્રાહ્મણ તો ફાટી આંખે જોઈ જ રહ્યો અને પત્નીની વાત સાંભળી આત્મો જ બની ગયો કે મારી પત્ની શું બોલે છે? રાત્રે જીવડાં પડે છે. શ્રાવકભાઈએ બહેનની તારીફ કરી. બહેન! તમે સારા સુશીલ છો. તમારી શી વાત! તમે મને ઠીક સમજાવ્યું. મારા હૃદયમાં કેટલાય ટાઈમથી આ પ્રશ્ન ઘોળાતો હતો કે આમ કેમ? આજે સમાધાન થઈ ગયું. બહુ ખુશી થઈ.

શ્રાવકે બ્રાહ્મણને કહ્યું, જોયું ને! મારી વાત સાચી છે ને કે રાત્રે જીવડાં પડે છે. પેલો શું બોલે? આ વ્યવહાર પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ જ સૂચન કરે છે.

૫. કમળશ્રીની કથા

ભરતક્ષેત્રના કોંકણ દેશના કનકપુર નગરમાં ભરત નામના ધનાઢ્ય શેઠ રહેતા હતા. એમને જૈન ધર્મનિરાગી કમળશ્રી નામની પુત્રી હતી. કમળશ્રીએ કુળ પરંપરાનુસાર રાત્રિભોજન ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી અને તેનું પાલન કરતી હતી. કમળશ્રીનાં લગ્ન જૈનેત્તર પરિવારના શ્રી કૃષ્ણદાસના પુત્ર હેમચંદ્ર સાથે થયા હતા. તેની સાસુ નાસ્તિક હતી અને ધર્મમાં માનતી ન હતી એટલે કમળશ્રીને દિવસે ભોજન આપવાનું બંધ કર્યું. કમળશ્રીએ ત્રણ દિવસના ઉપવાસ કર્યા પછી ચોથે દિવસે પતિ હેમચંદ્રએ માતાને કહ્યું કે, હે માતાજી! તમે કમળશ્રીને આજે દિવસમાં ભોજન આપો.

હેમચંદ્રએ ગારૂડિકને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે એક કળશમાં ઝેરી સર્પ મૂકી લાવો. ગારૂડિકે હેમચંદ્રના કહ્યા પ્રમાણે કળશમાં ઝેરી સર્પ મૂક્યો. હેમચંદ્રએ ગારૂડિકને ૭ સુવર્ણ મુદ્રાનું ઈનામ આપ્યું.

ગાડુડિકે સર્પ ઘરમાં રાખ્યો. રાત્રિના સમયે કમળશ્રી પતિ પાસે ગઈ. પતિએ કહ્યું, હે સુંદરી, મેં તારા માટે રત્નહાર મંગાવ્યો છે. હાર આ કળશમાં છે તે કાઢીને તું ગળામાં પહેરી લે. આ સમયે ક્ષેત્રપાલ દેવે કળશમાં રહેલા સર્પની જગ્યાએ પોતાની વિદ્યા અને દૈવી શક્તિથી રત્નહાર બનાવી દીધો.

પતિએ હાર માંગ્યો ત્યારે રત્નહાર સર્પ બનીને તેને ડંખ માર્યો. હેમચંદ્ર મૂર્છિત થઈ ગયો. વાયુ વેગે ગામમાં વાત પ્રસરી ગઈ. કમળશ્રીને રાજાના દરબારમાં લઈ જવામાં આવી. રાજાએ ગાડુડિકને પૂછ્યું કે આ સાપ કોણ લાવ્યા હતા? ત્યારે ગાડુડિકે જવાબ આપ્યો કે, હેમચંદ્રના કહેવાથી સાપ લાવવામાં આવ્યો હતો. રાજાએ કહ્યું કે કમળશ્રી તમે જ તમારા પતિને જીવિત કરી શકશો? રાજાની આજ્ઞા સ્વિકારીને કમળશ્રીએ નવકારમંત્ર અને ભક્તામર સ્તોત્રની ૩૭મી ગાથાનું સ્મરણ કરીને મંત્રાક્ષરયુક્ત પાણીનો હેમચંદ્ર ઉપર છંટકાવ કર્યો. ત્યારપછી થોડી ક્ષણોમાં હેમચંદ્રની મૂર્છા દૂર થઈ ગઈ અને ચેતન અવસ્થામાં આવ્યો.

રક્તેક્ષણં સમદકોકિલ કંઠ નીલમ્
કોધોદ્ભૂતં ક્ષણિનમુર્ક્ષણ માપતન્તમ્
આકામતિ કમ યુગેન નિરસ્તશંક
ત્વન્નામ નાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસ. ॥૩૭॥

ત્યારપછી કમળશ્રીએ સંસારની અસારતા જાણીને પંચમહાવ્રતધારી આર્યા બનીને આત્માનું કલ્યાણ કર્યું.

૬. મૃગસુંદરીની કથા

શ્રીપુર નગરમાં શ્રીષેણ રાજાનો દેવરાજ નામે પુત્ર યૌવન અવસ્થામાં જ કુષ્ટ રોગી થયો. સાત વર્ષ સુધી અનેક ઉપાય કરવા છતાં રોગ ન મટ્યો તેથી વૈદ્યોએ પણ કાયર થઈ ઔષધાદિ બંધ કર્યા, તેથી રાજાએ પડહ વજડાવ્યો કે જે મારા પુત્રને નિરોગી કરે તેને અર્ધ રાજ્ય આપું. નગરમાં યશોદત્ત શેઠની પુત્રી લક્ષ્મીવતીએ પડહ ઝીલી પોતાના શિયળ વ્રતના પ્રભાવે હાથના સ્પર્શમાત્રથી રોગનો નાશ કર્યો. ત્યારબાદ લક્ષ્મીવતીનું દેવરાજ સાથે જ પાણિગ્રહણ થયું. પુત્રને રાજ્ય પર સ્થાપીને રાજાએ ચારિત્ર લીધું. એકવાર નગર બહાર અતિશય જ્ઞાનવાળા શ્રી પાટલાચાર્ય પધાર્યા. દેવરાજ રાજા અને લક્ષ્મીવતી રાણી વંદન કરવા ગયા. ઉપદેશને અંતે રાજા-રાણીએ પોતાના પૂર્વભવ પૂછતાં ગુરૂએ તેમના પૂર્વભવ કહ્યા, તે આ પ્રમાણે :

વસંતપુર નગરમાં દેવદત્ત શેઠના ધનદત્ત, ધનદેવ, ધનમિત્ર ને ધનેશ્વર એ ચાર પુત્રો મિથ્યાદષ્ટિ છે, અને મૃગપુર નગરમાં જૈનધર્મી જિનદત્ત શ્રેષ્ઠીની મૃગસુંદરી નામે પુત્રી છે. તેને જિનપૂજા કરીને જ જમવું, મુનિને દાન આપીને જ જમવું અને રાત્રે ન ખાવું એ ત્રણ અભિગ્રહ છે. એકવાર ચોથો પુત્ર ધનેશ્વર વ્યાપારાર્થે મૃગપુર નગરમાં જિનદત્ત શેઠને ત્યાં આવતાં સ્વરૂપવતી મૃગસુંદરીને જોઈ દેહ અનુરાગી થયો. પરંતુ શેઠ અન્યદર્શનીને પુત્રી આપતો નથી એમ જાણી કપટી શ્રાવક થઈ મૃગસુંદરીને પરણ્યો. મૃગસુંદરી સાસરે ગઈ. ત્યાં જિનપૂજાદિ ધર્મક્રિયા કરવા નિષેધ કરવાથી ત્રણ ઉપવાસ થયા. મૃગસુંદરીએ ગુરૂને પૂછતાં ગુરૂએ લાભાલાભ વિચારી કહ્યું કે તું ચુલ્હા પર ચંદરવો બાંધ, કારણ કે એથી પાંચ મુનિને દાન આપવા સાથે પાંચ તીર્થને નમસ્કાર કરવા જેટલો લાભ થાય છે, જેથી

મૃગસુંદરીએ ચુલ્હા પર ચંદરવો બાંધ્યો ત્યારે સસરા વિગેરેએ વિચાર્યું કે આ કંઈક કામણ-વશીકરણ હશે એમ જાણીને પુત્રને કહેતાં તેણે ચંદરવો બાળી દીધો. ત્યારે બીજો બાંધ્યો તો બીજો પણ બાળી નાંખ્યો, એ રીતે સાત ચંદરવા બાળ્યા. ત્યારબાદ સસરાએ વહુને કહ્યું કે - તમો આ કપડું કેમ બાંધો છો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે જીવદયા માટે. ત્યારે સસરાએ ક્રોધથી કહ્યું કે એવી જીવદયા પાળવી હોય તો બાપને ઘેર જાઓ (પિયર સિધાવો) ત્યારે મૃગસુંદરીએ કહ્યું કે તમો સર્વ કુટુંબ સહિત મૂકવા આવો તો જાઉં. ત્યારે સસરો વિગેરે સર્વ વહુને પિયર મૂકવા ચાલ્યા. માર્ગમાં કોઈ ગામમાં સાસરીયાના સગાંએ રાત્રે રસોઈ કરી. વહુને ઘણું કહ્યા છતાં પણ મૃગસુંદરી ન જમી ત્યારે સર્વે ભૂખ્યા રહ્યા. (તે પણ વહુને બળાત્કારે જમાડવા ભૂખ્યા રહ્યા). અંતે તે ઘરનું કુટુંબ જમ્યું તે સર્વ મરણ પામ્યું. પ્રાતઃકાળે તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે ચુલ્હા ઉપરની ખુલ્લી છતમાં ફરતો કોઈ સર્પ ધુમાડાથી વ્યાકુળ થઈને રસોઈમાં પડ્યો છે. આ બનાવ જોઈને સાસરીયાએ વહુને ખમાવી. વહુએ કહ્યું એ કારણથી જ ચુલ્હા ઉપર હું ચંદરવો બાંધતી હતી ને રાત્રે જમતી નથી. એથી સર્વ સાસરિયાં પ્રતિબોધ પામ્યા. વહુને કુળદેવી સરખી સન્માની અને માર્ગમાંથી સર્વ પાછા વળી ઘેર આવ્યા. વહુના ઉપદેશથી સર્વ કુટુંબ શ્રાવકધર્મી બન્યું. મૃગસુંદરીને ધનેશ્વર ધર્મારાધન કરી સ્વર્ગે ગયા. ત્યાંથી અયવી ધનેશ્વરનો જીવ તું દેવરાજ થયો અને મૃગસુંદરીનો જીવ લક્ષ્મીવતી થયો. સાત ચંદરવા બાળવાથી બાંધેલું કર્મ તો તે પશ્ચાત્તાપ વિગેરેથી ઘણું તો ક્ષય કર્યું પરંતુ અંશ માત્ર રહ્યું. તેના ઉદયથી તને સાત વર્ષ સુધી કુષ્ટરોગ રહ્યો આ પ્રમાણે પૂર્વભવ સાંભળી બંનેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પુત્રને રાજ્ય પર સ્થાપી બંને જણ દીક્ષા લઈ, સ્વર્ગે જઈ અનુક્રમે

મોક્ષપદ પામ્યા.

૭. એલક અને મરૂકની કથા

રાત્રિભોજનનો મહિમા પ્રભાવ દર્શાવતી કેટલીક કથાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. રાસ-સજ્જાય આદિમા આવી કથાઓનો સમાવેશ થયો છે. જૈન ધર્મ પ્રચારક સભા, ભાવનગરથી શ્રાદ્ધ દિન કૃત્ય નામની લઘુ પુસ્તિકા પ્રગટ થઈ છે. તેમાં (પા. ૧૧૪ થી ૧૧૬માં) એલક અને મરૂકની કથા રાત્રિભોજનના સંદર્ભમાં સમજવા જેવી છે.

આ ભરતમાં દશાર્ણપુર નામના નગરમાં ધનસાર્થવાહને ધનપતિની પુત્રી ધનવતીને મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા ધનદેવની સાથે પરણાવી હતી. તે પતિના હસતાં છતાં શ્રાદ્ધધર્મ પાળતી હતી. એકદા તેના પતિએ રાત્રિભોજનના દોષ પૂછ્યા, ધનશ્રીએ કહ્યા અને તે દિવસે ચૌવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરાવ્યું. નજીકના કોઈ દેવે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ધનદેવની બહેનનું રૂપ કર્યું અને ધનદેવને ખાવા માટે તે સાડું ભોજન લઈને આવી. તે વખતે ધનશ્રીએ નિયમ સંભારી આપ્યા છતાં ધનદેવ ખાવા બેઠો, એટલે દેવે થપાટ મારીને તેના બે નેત્ર પાડી દીધા. (અંધ કરી નાંખ્યો) તે વખતે ધનશ્રીએ કાયોત્સર્ગ કરીને તે દેવને સંતુષ્ટ કર્યો એટલે તેણે કોઈ તરતના મરેલા એડકના નેત્ર લાવીને તેની આંખમાં જોડી દીધા ને દેખતો કર્યો. પ્રાતઃકાળે લોકોએ તેના નેત્ર વિચિત્ર જોઈ કારણ પૂછતાં રાત્રિનો વ્યતિકર કહ્યો એટલે લોકમાં તે એડકાક્ષના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

મરૂકની કથા કહે છે :

ભરતક્ષેત્રમાં કાંપિલ્યપુર નગરમાં મધુ નામના દ્વિજનો પુત્ર વામદેવ રાત્રિભોજન કરનારો હતો. તે તેના શ્રાવકમિત્રની સાથે જાનમાં

જતો હતો. માર્ગમાં રાત્રિએ શ્રાવકમિત્રને હસતો હસતો તે ખાવા બેઠો. શ્રાવકે વારંવાર ના પાડી પણ ન માન્યું. તેને માટે રાંધેલા ચોખામાં ધુમાડાવડે પીડિત થયેલ સર્પનું બચ્ચું પડી ગયેલું તેનું ધ્યાન રહ્યું નહીં, તે ભાત ખાતાં જ તે મૂર્છિત થઈ ગયો. તેને સજ્જ કરવા માટે તજવીજ કરતાં તે ગામની નજીકમાં આવેલા દશાર્ણપુરના રાજાએ તેને વિષ-નિવારણના મંત્રથી સજ્જ કર્યો. ત્યારપછી તેને કોઈ કેવળીનો સંયોગ થયો. તેમના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામ્યો. કેવળી પાસે પોતે કરેલી શ્રાદ્ધધર્મની નિંદાને પોતાનું પાપ તેણે પ્રગટ કર્યું તેમજ પોતાને રાત્રિભોજનથી થયેલ ઉપાધિ પણ કહી બતાવી. કેવળીએ કહ્યું કે, પૂર્વે તને રાત્રિભોજનથી ઘણાં પાપ લાગેલાં છે. દિવે પૂજ્યું કે - ક્યારે લાગેલાં છે? એટલે કેવળીએ કહ્યું કે - વિશાળાપુરીમાં મહેંદ્રદેવ દ્વિજનો પુત્ર તું રવિગુપ્ત નામનો હતો. તે વેશ્યાસેવનાદિ વ્યસનમાં આસક્ત હતો. વિશેષે કરીને રાત્રિભોજનમાં આનંદ માનનારો અને તે નિમિત્તે શ્રાવકની હાંસી કરનારો હતો. પિતા મૃત્યુ પામતાં તું ઘરનો સ્વામી થયો. એટલે વિશેષ પાપસક્ત થયો. પરિણામે પ્રચ્છર્દિકાદિ રોગવાળો થયો. ત્યાંથી મરણ પામીને ત્રીજી નરકે ગયો. ત્યાં ક્ષેત્રથી થયેલી, અન્યોઅન્યે કરેલી અને પરમધામીએ કરેલી અનેક પ્રકારની અસહ્ય પીડાને અનુભવીને ત્યાંથી નીકળી અનંતાભવમાં ભમીને તું આ ભવમાં વામદેવ થયો છે. આ પ્રમાણે પૂર્વભવ સાંભળીને તેણે ઘરે આવી પોતાના પિતાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને બંને જણાએ સાથે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા પાળીને બંને જણા સ્વર્ગે ગયા. અનુક્રમે મોક્ષે જશે. ઈતિ મરૂક કથા.

પ્રકરણ ૫

નરકની વેદનાનું વર્ણન

રાત્રિભોજન મહા પાપ છે. નરકનું પ્રવેશ દ્વાર છે એમ કહેવાય છે. તો પાપ વિશે પણ સમજવું જોઈએ. અશુભ કર્મ એ પાપ છે. જીવાત્માને મલિન કરે તે પાપ. આત્માને અશુભ કર્મોથી ભારે કરે તે પાપ છે. “પાતયતિ નરકાદિષુ” જીવાત્માને નરકાદિ ગતિમાં પાડે, લઈ જાય તે પાપ છે. જીવ અને જગતના સ્વરૂપને સમજવા માટે નવતત્ત્વ ગ્રંથ માર્ગદર્શક છે. તેમાં પાપ તત્ત્વ ચોથા ક્રમે છે. પાપના ૪૨ ભેદ છે. નવતત્ત્વના ગ્રંથના અધ્યયનથી આ વિશે વિશેષ માહિતી પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

રાત્રિભોજન પાપ ફળ રૂપે નરકગતિમાં જીવાત્મા જાય છે તો તે નરકની વેદના કેવી છે તેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

નરકની વેદના :

રાત્રિભોજન નરકનું પ્રવેશદ્વાર છે તો આ નરકગતિના જીવોને કેવી વેદના સહન કરવી પડે છે તેની માહિતી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અધ્યાય ૩ના સૂત્ર ૩-૪-૫માં નારકીનું વર્ણન છે. તેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

નરકના સાત પ્રકાર છે. રત્નપ્રભા, શર્કરા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમપ્રભા, મહાતમપ્રભા.

નરકના જીવોને ત્રણ પ્રકારની વેદના હોય છે. ૧ ક્ષેત્ર સંબંધી, પરસ્પરો કૃત વેદના, પરમાધામી કૃત(૩).

(૧) નરકમાં શીત, ઉષ્ણ, ભૂખ, તૃષ્ણા, ખણજ, જવર, દાહ, ભય, શોક એમ ૧૦ પ્રકારની ક્ષેત્ર સંબંધની વેદના હોય છે.

પોષ માસની સખત અને અસહ્ય ઠંડીનું જે દુઃખ હોય છે તેના કરતાં અનંતઘણું દુઃખ નારકીના જીવોને શીતવેદનાનું હોય છે. ગરમીની વેદના પણ ઊનાળાની સખત ગરમી કરતાં અનંતઘણી વેદના હોય છે.

દુનિયાના તમામ સમુદ્રોનું પાણી ખાલી થઈ જાય તો પણ તૃષ્ણાની વેદના મટતી નથી. જગતમાં રહેલા સર્વ અનાજનું ભક્ષણ કરી જાય છતાં ક્ષુધાની વેદનાની શાંતિ, તૃપ્તિ થતી નથી. શરીર ઉપર છરીથી ખણજ કરવામાં આવે તો પણ બંધ થતી નથી. જીવો પરમાધામીને વશ રહેવું પડે છે. શરીરમાં સખત દાહ (બળતરા) રહે છે. મનુષ્ય ભવમાં જે જવર (તાવ) આવે છે તેના કરતાં અનંતઘણો તાવ રહે છે. અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન હોવાથી આગામી દુઃખને જાણીને જીવો સતત ભયભીત રહે છે. આ જાણીને શોકાતુર રહે છે. ક્ષેત્રસંબંધી આ પ્રકારની વેદના નરકના જીવોને હોય છે.

(૨) નારકીના જીવો પરસ્પર એકબીજાને પૂર્વભવના વૈરને કારણે એક જ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા શસ્ત્રથી પીડા આપે છે, યુદ્ધ કરે છે. વૈર ન હોય તો પણ આ મારો પૂર્વ ભવનો વૈરી છે એવી અસત્ય કલ્પના કરીને જેમ એક શેરીનો કૂતરો બીજી શેરીના કૂતરાની પાછળ પડે તેમ શસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરાવે છે. આ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકો પરસ્પર યુદ્ધ કરીને પીડા ભોગવે છે. જ્યારે સમકિત ધારી નારકો સમતા રાખીને વેદનાને સહન કરે છે.

(૩) પરમાધામી કૃત વેદના

પરમાધામી દેવો નવ પ્રકારના છે.

(૧) અંબ, (૨) અંબર્ષિ, (૩) શ્યામ, (૪) શબલ, (૫) રૂદ્ર, (૬) ઉપરૂદ્ર, (૭) કાલ, (૮) મહાકાલ, (૯) અસિ, (૧૦) પત્રધનુ, (૧૧) કુંભ, (૧૨) વાલુકા, (૧૩) વૈતરણી, (૧૪) ખરસ્વર, (૧૫) મહાધોષ

આ દેવો નવા ઉત્પન્ન થયેલા નરકના જીવોને પાસે આવીને સિંહ ગર્જના કરતાં ચારે તરફથી દોડી આવે છે. અરે! આ પાપીને છેદન-ભેદન-તાડન કરીને મારી નાંખો, ટુકડે ટુકડા કરી નાંખો એમ કહીને ભાલા, બાણ, તલવાર વગેરે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરીને નરકના જીવોને વીંધી નાંખે છે.

(૧) અંબ દેવો વિવિધ પ્રકારના ભય ઉત્પન્ન કરે છે.

(૨) અંબર્ષિદેવો - નારકીના જીવોને કર્મણાથી કાપીને શરીરના ટુકડા કરે છે.

(૩) શ્યામ દેવો શરીરને કાપી નાંખી ભૂમિ પર ફેંકી દે છે.

(૪) શબલ દેવો પેટ-આંતરડાં ચીરીને ચરબી અને માંસ બહાર કાઢે છે.

(૫) રૂદ્ર દેવો - નારકીના જીવો પર તલવાર ચલાવી, ત્રિશૂળ, શૂલ, વજ્ર, શૂળી વગેરેમાં પરોવે છે.

(૬) ઉપરૂદ્ર દેવો શરીરના અંગોપાંગના અતિ ટુકડે ટુકડા કરે છે.

(૭) કાલ દેવો નારકીના જીવોને ધગધગતા લોખંડ પર માછલીની જેમ પકાવે છે.

(૮) મહાકાલ દેવો નારકીના પોતાના જ શરીરમાંથી કોડી પ્રમાણ માંસ કાપીને ખવડાવે છે.

(૯) અસિદેવો નારકીના જીવોને તલવાર વડે હાથ, પગ, સાથળ, બાહુ, મસ્તક તથા અન્ય અંગોપાંગને છેદી નાંખે છે.

(૧૦) પત્રધનુ દેવો અસિતપત્ર વન વિકૃતીને દેખાડે છે.

(૧૧) કુંભ દેવો જીવોને તેલની કડાઈમાં ભજીયાની જેમ તળે છે.

(૧૨) વાલુકા દેવો જીવોને ભઠ્ઠીની ગરમીથી અનંતઘણી તપેલી કદંબ વાલુકા નામની પૃથ્વીમાં કૂરતાપૂર્વક ચણાની જેમ શેકી નાંખે છે.

(૧૩) વૈતરણી દેવો જીવોને ઉકળતા લાક્ષારસનો ધોધમાર પ્રવાહ વહેતો હોય તેમાં ચરબી, પર, લોહીવાળા હાડકા તણાતાં હોય તેમાં તપી ગયેલા લોઢાની નાવમાં બેસાડે છે.

(૧૪) ખરસ્વર દેવો કઠોર શબ્દોના પ્રલાપો કરી દોડીને પરસ્પર શરીરની ચામડી છોલાવે છે.

(૧૫) મહાઘોષ દેવો - ગગનભેદી શબ્દોથી જીવોને ભયભીત બનાવે છે. જીવોને પકડીને વધસ્થાનમાં રોકીને કદર્થના (પીડા) પમાડે છે.

આ રીતે પરમાધામી દેવો નારકીના જીવોને કાપી નાંખી, ટુકડા કરે, છિન્ન ભિન્ન કરે, અગ્નિમાં બાળી નાંખે, શેકી નાંખે, પછાડે, તળી નાંખે જેવી અસહ્ય વેદના કરે છે. આ જીવોનું શરીર પાપના ઉદયથી પારાના રસની જેમ હતું તેવું પહેલાં જેવું પાછું થઈ જાય છે.

આયુષ્ય પૂર્ણ થયા સિવાય જીવો મરતા નથી. વૈક્રિય શરીરવાળા નારકીના જીવો આવી અપરંપાર વેદના વર્ષો સુધી ભોગવે છે.

પ્રત્યેક પૃથ્વી એકબીજાથી નીચે રહેલા એવા ધનોદધિ, ધનવાત, તનુવાત અને આકાશ પર રહેલી છે અને પૂર્વ પૂર્વથી નીચે નીચે છે અને વધુ વધુ વિસ્તારવાળી છે.

તેમાં નારકો (નારક જીવોને રહેવાના સ્થાનો છે) તે નરકોમાં રહે છે. તેઓને મરણ સુધી નરકગતિ વગેરેનો ઉદય હોવાથી હંમેશા ઘણી અશુભ લેશ્યા ઘણા અશુભ પુદ્ગલના પરિણામ (બંધન સંસ્થાન વર્ણાદિ અસદ્ધ ગરમી કે ઠંડી ભયાનક નિત્ય અંધકાર વગેરે) અત્યંત ખરાબ શરીર દુઃખદ પીડા અને સુખને બદલે ઉલટો ત્રાસ કરે એવા બહુ અશુભ નવા વૈક્રિય શરીર હોય છે. (આ બધું નીચે નીચે વધુને વધુ ખરાબ હોય છે. નારકોને પરસ્પરથી કરાતાં દુઃખો હોય છે. પહેલી ત્રણ નરકમાં અતિક્રૂર પરિણામવાળા અસુરો (પરમાધામી) થી કરાતાં દુઃખો પણ હોય છે.

‘નરક’ વિશે હિન્દુ ધર્મની માહિતી

નરકનો શબ્દાર્થ જોઈએ તો - દોજખ, વિષ્ટા, નરકાસુર અને પુંસિ. ચૌદશને નરક ચતુર્દશી કહેવાય છે.

આ પૃથ્વીની નીચે નરકની ૨૮ શ્રેણીઓ છે. (૧) ઘોરા, (૨) સુઘોરા, (૩) અતિઘોરા, (૪) મહાઘોરા, (૫) ઘોરરૂપા, (૬) તરલલારા, (૭) ભયાનક, (૮) ભયોત્કલા, (૯) કાળરાત્રિ, (૧૦) મહાયંડા, (૧૧) ચંડા, (૧૨) કોલાહલા, (૧૩) પુચંડા, (૧૪) પદ્મા, (૧૫) નરક નાયિકા, (૧૬) પદ્માવતી, (૧૭) ભીષણ, (૧૮) ભીમા, (૧૯) કરાલિકા, (૨૦) વિકરાળા, (૨૧) મહાવજ્રા, (૨૨)

ત્રિકોણા, (૨૩) પંચકોણિક, (૨૪) સુદીર્ઘા, (૨૫) વર્તુલા, (૨૬) સપ્તભૂમા, (૨૭) સુભૂમિકા, (૨૮) દીપ્તમાયા.

શ્રી વામન પુરાણમાં ૧૭ નરકનો ઉલ્લેખ થયો છે. (૧) કરંભસિકતા, (૨) અપ્રતિષ્ઠા, (૩) વિદ્રભોજન, (૪) શ્લેષ્મ ભોજન, (૫) તમકુંભ, (૬) રૈરવ, (૭) શ્વભોજન, (૮) યંત્રપીડ, (૯) વૃશ્ચિકાસન, (૧૦) વિષ્મૂત્ર, (૧૧) વૃકભક્ષ્ય, (૧૨) મહારૌરવ, (૧૩) તમિરત્ર, (૧૪) અંધતમિરત્ર, (૧૫) અસિપત્રવન, (૧૬) ઘટીયંત્ર, (૧૭) તમ કુંભ.

અગ્નિપુરાણમાં નરકની યાતનાનું વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧) મહાવીચિ - આ નરક રક્તયુક્ત હોય છે તેમાં વજ્ર સમાન કાંટા હોય છે.

(૨) કુંભીપાક - નરકનો વિસ્તાર આઠસો યોજનનો હોય છે. આ ભૂમિ તપાવેલા તાંબાના ઘડાથી ભરેલી, ગરમાગરમ રેતીવાળી તથા વિખરાયેલ અંગારાવાળી છે.

(૩) રૌરવ નરક - પ્રજવલિત વજ્રમય બાણોથી વ્યાપ્ત, ૬૦ હજાર યોજન પ્રમાણ છે.

(૪) મંજુષ નરક - લોખંડવાળી અને સદા પ્રજવલિત રહે છે.

(૫) અપ્રતિષ્ઠ - વિષ્ઠા, મૂત્ર અને પડ્ધી ભરેલી છે.

(૬) વિલેપક

(૭) મહાપ્રભ - તેમાં ચાપકની શૂળી હોય છે.

(૮) જયતી નરક - તેમાં લોખંડની શીલાઓ હોય છે.

(૯) શાલમલિ - શાલિગ્રામ, સુદૃઢ કાંટાવાળી હોય છે.

(૧૦) મહારૈરવ - અગ્નિની જવાળાઓ વાળી છે. તેનો વિસ્તાર ૧૪૦૦૦ યોજનનો છે.

(૧૧) તમિષ્ઠ - આ નરક એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળી છે. અહીં યાતના દેહને ખંગ, પટ્ટિશ અને ગદાથી સખત માર મારવામાં આવે છે.

(૧૨) મહાતમિષ્ઠ - તમિષ્ઠની તુલનામાં વિસ્તાર બમણો છે. તેમાં જળો ભરેલી હોય છે જે યાતાના દેહનું લોહી ચૂસે છે.

(૧૩) અસિપત્રવન - ૧૦ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી આ નરકમાં મહા કષ્ટ ભોગવવું પડે છે.

(૧૪) કીડોજલ - નરક કીડા અને પડ ભરેલી છે.

(૧૫) કરંતીવાલુકા - કુવા આકારની નરક ૧૦ હજાર યોજન પ્રમાણની છે. તેમાં ધગધગતી રેતી, કાંટો અને અંગારા રહેલા છે.

(૧૬) કૂડમલ - તેમાં વિષ્ટા, મૂત્ર અને રક્ત રહેલું છે.

(૧૭) મહાભીમ - અત્યંત દુર્ગંધયુક્ત માંસ અને રક્ત રહેલું છે.

(૧૮) મહાવટ - મૃતદેહ અને કીડીઓવાળી નરક છે.

(૧૯) તિલપાક - ઘાણીના તલની માફક જીવાત્માને કચડવામાં આવે છે.

(૨૦) તૈલપાક - ખદબદતા તેલથી ભરેલી નરક છે.

(૨૧) વજ્રકપાર - વજ્ર જેવી સાંકળોવાળી નરક છે.

(૨૨) નિરુચ્છવાસ - સંપૂર્ણ અંધકાર અને વાયુરહિત નરક છે.

(૨૩) અંગારોપચય - ધગધગતા અંગારાથી પ્રજ્વલિત નરક છે.

(૨૪) મહાપાપી - એક લાખ યોજનવાળી આ નરકમાં અસત્ય બોલતા આત્મા દુઃખ ભોગવે છે.

(૨૫) કકચ - વજ્રની ધાર જેવી આરી (કરવત) વાળી નરક છે.

(૨૬) ગુડપાક - ગોળના ઉકળતા કુંડ જેવી નરક છે.

(૨૭) ક્ષુરધાર - ધારદાર અસ્ત્રાઓથી ભરેલું હોય છે.

(૨૮) અંબરીષ - પ્રલય અગ્નિથી સળગતી નરક.

(૨૯) વજ્ર કુઠાર - વજ્રયુક્ત છે.

(૩૦) પરિતાપ - અંબરીષને મળતી (સમાન) નરક.

(૩૧) કલિસૂત્ર - મજબૂત સૂતરની નરક છે.

(૩૨) કશમલ - મૂળ અને નાકના મળથી (કચરો) ભરેલી નરક.

(૩૩) ઉગ્રગંધર - લાળ, મૂત્ર ભરેલી નરક અને વિષાથી ભરેલી નરક.

(૩૪) દુર્ધર - જળો અને વીંછીવાળી નરક.

(૩૫) વજ્રમહાપીંડ - વજ્રવાળી નરક.

નરકના પ્રકારની માહિતી જીવાત્માને કેવા દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તેનો પરિચય કરાવે છે.

હિન્દુ દર્શન અનુસાર યમરાજાના આદેશાનુસાર યાતનાદેહ-નરકના દુઃખ ભોગવવાનો દેહ પ્રાપ્ત થાય છે. પાપી જીવ નરકમાં પડે છે અને અસહ્ય પીડા ભોગવે છે. નરકમાં પાપી જીવનો દેહ સળગી જાય, કપાઈ જાય, છેદાઈ જાય છતાં તે મરતો નથી. તેનું અસ્તિત્વ રહે છે. નરકમાં શિક્ષા ભોગવ્યા પછી જીવો વિવિધ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દા.ત. : દૂધની ચોરી કરનારને બગલાનો, લોખંડની ચોરી કરનાર કાગડો, ઉત્તમ સુગંધયુક્ત પદાર્થોની ચોરી કરનાર છછુંદરનો અવતાર ધારણ કરે છે.

હિન્દુ દર્શનના નરકના વિચારો સાથે જૈન દર્શનના કેટલાક વિચારો સામ્ય ધરાવે છે.

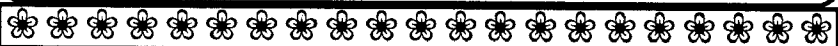
સૌજન્ય : બિપિનચંદ્ર આર. ત્રિવેદી, જંબુસર.

સંદર્ભ : તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અધ્યાય ૩

ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૩, ઉદ્દેશક ૧.

ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૫, ઉદ્દેશક ૮.

નવતત્ત્વ પ્રકરણ સાર્થ - પાપ તત્ત્વ નં. ૪.

असंख्य काल तक अनंत वेदनामय नारकी के जीवों की दुःखमय स्थिति

પ્રકરણ ૬

રાત્રિભોજન અંગે જૈનેતર દર્શનના વિચારો

સંશોધક આચાર્ય માણિક્ય 'સન્દેહ સમુચ્ચય' ગ્રંથમાં સાગરસૂરિએ રાત્રિભોજન વિશે શ્લોક નં. ૧૦૪ થી ૧૧૪માં માહિતી આપી છે. આ શ્લોક અર્થ સહિત પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે. વિવિધ ગ્રંથોમાં જૈનેતર દર્શનના વિચારોનું નિરૂપણ થયું છે. તેમાં રાત્રિભોજનના વિષયને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ધર્મ કોઈ એક રીતે થતો નથી. વિવિધ રીતે ધર્મ ધાર્મિક આચાર-વિચારનું પાલન થાય છે તે દૃષ્ટિએ વિચારતાં રાત્રિભોજનના વિચારો 'અહિંસા પરમો ધર્મ' ના સિદ્ધાંતને ચરિતાર્થ કરે છે.

ભારતે ઉક્તમ્ :

જલાનિ યાનિ જાલ્લ્યાઃ, સર્વપાપહરાણિ વૈ ।

તાન્યેન રુષિરાણ્યાહુ - રસ્તં યાતે દિવાકરે ॥૧૦૪॥

યે રાત્રૌ સર્વદાહારં, વર્જયન્તિ સુમેધસઃ ।

તેષાં પક્ષોપવાસસ્ય, ફલં માસેન જાયતે ॥૧૦૫॥

તત્રૈવ - મધમાંસાશનં રાત્રૌ, ભોજનં કન્દભક્ષણમ્ ।

યે કુર્વન્તિ વૃથા તેષાં, તીર્થયાત્રા જપસ્તપઃ ॥૧૦૬॥

વૃથા એકાદશી પ્રોક્તા, વૃથા જાગરણં હરેઃ ।

વૃથા ચ પૌષ્કરી યાત્રા, કૃત્સ્નં ચાન્દ્રાયણં વૃથા ॥૧૦૭॥

યાતુર્માસે તુ સમ્પ્રાપ્તે, રાત્રિભોજ્યં કરોતિ યઃ ।

તસ્ય શુદ્ધિર્ન વિદ્યેત, ચાન્દ્રાયણશતૈરપિ ॥૧૦૮॥

શ્રી હેમાચાર્યૈરધ્યુક્તમ્ -

પયોદપટલચ્છન્ને, નાશ્રન્તિ રવિમણ્ડલે ।

અસ્તં ગતે તુ મુજ્જના, અહો! માનોઃ સુસેવકાઃ ॥૧૦૯॥

સ્નાનાદં વજ્યતે યત્ર, તથા વહ્યેશ્ચ તર્પણમ્ ।

દેવાપૂજાર્ચના દાનં, ભુજ્યતે તત્ર કિં નિશિ? ॥૧૧૦॥

દિવસસ્ય દ્વિજાતીનાં, સાર્દ્ધે યામદ્વયે ગતે ।

ભોજનં કથ્યતે શાસ્ત્રે, ન તદ્ધૂર્ધ્વં ન મધ્યતઃ ॥૧૧૧॥

એકસ્મિન્નશ્ચ, સહસ્રાંશૌ, દ્વિવેલં ભુજ્યતે કથમ્ ?

ખાદકૈરિતિ જલ્પદ્વિત્તિ-ચામિનીભોજનં કૃતમ્ ॥૧૧૨॥

ચન્દ્રમા મનસો જાત, ઉતાબ્ધેર્વાડત્રિનેત્રતઃ ।

વયં તત્ત્વમજ્જનાનાં, પૃથ્થમઃ કથ્યતાં કુતઃ? ॥૧૧૩॥

વેદોક્ત મતિસારેણ, પરિણીતા સરસ્વતી ।

‘મતિસારઃ સરસ્વતી મુપયેમે’ પુરાણે ચ પુનર્દેવી,

વિધૃતા ચ દધીચિના ॥૧૧૪॥

શ્લોક ૧૦૪

ભારતમાં (મહાભારતમાં) કહ્યું છે કે જાલ્લવીનું એટલે કે ગંગા નદીનું જેટલું પાણી છે તે દરેક પાપનો નાશ કરનારું છે. તે જ પાણી સૂર્યનો અસ્ત થયા પછી લોહી સ્વરૂપ થઈ જાય છે એમ કહ્યું છે.

શ્લોક ૧૦૫

સારી બુદ્ધિ-ક્રોધવાળા જે કોઈ માણસો મર્યાદા (હંમેશા) રાત્રિમાં ભોજનનો ત્યાગ કરે છે તેઓને એક મહિનામાં ૧૫ ઉપવાસનું ફળ મળે છે.

શ્લોક ૧૦૬

તેજ સ્થળે જેઓ દારૂ અને માંસનું ભોજન કરે છે. રાત્રિભોજન કરે છે, કંદમૂળનું ભક્ષણ કરે છે તેઓની તીર્થયાત્રા ફોગટ છે. તેઓના તપ અને જપ પણ ફોગટ છે એટલે કે નિષ્ફળ છે.

શ્લોક ૧૦૭

તેઓનું એકાદશીનું તપ ફોગટ છે. હરિ એટલે કૃષ્ણનું જાગરણ ફોગટ છે, પુષ્કર તીર્થની યાત્રા પણ ફોગટ છે અને સંપૂર્ણ ચાન્દ્રાયણ તપ પણ ફોગટ છે.

શ્લોક ૧૦૮

ચાતુર્માસ - ચોમાસું (આવે) બેસે ત્યારે જે કોઈ રાત્રિભોજન કરે છે તેઓના સેંકડો ચાન્દ્રાયણો કરવા છતાં પણ શુદ્ધ થતાં નથી. ચાન્દ્રાયણ તેઓમાં પ્રચલિત એક અતિ કઠીન તપ છે.

શ્લોક ૧૦૯

શ્રી હેમચાર્યે (હેમચન્દ્રાચાર્યે પણ) કહ્યું છે કે વાદળોનો પટલ એટલે મંડળ-સમૂહ વાદળોના પદલથી સૂર્ય જ્યારે જ્યારે ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે દિવસના પણ જેઓ ભોજન કરતાં નથી અર્થાત્ ખાતા નથી તેઓ સૂર્યનો અસ્ત થયાં પછી ખાય છે. અહો આશ્ચર્ય છે કે આવા લોકો સૂર્યના સુસેવકો છે એવું મનાય છે.

શ્લોક ૧૧૦

રાત્રિના સમયે સ્નાન વગેરેનો નિષેધ છે. અગ્નિમાં તર્પણ કરવાનો નિષેધ છે. દેવોનું પૂજન-અર્ચન કરવાનો નિષેધ છે. દાનનો પણ નિષેધ છે એવા જીવો રાત્રિભોજન કઈ રીતે કરી શકે?

શ્લોક ૧૧૧

દિવસના અઢી પ્રહર ગયા પછી બ્રાહ્મણો માટે ભોજનનું વિધાન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તેની પહેલાં પણ નહિ અને તેની પછી પણ નહિ.

શ્લોક ૧૧૨

સૂર્ય એક જ છે. તેમાં બે વાર કઈ રીતે ખાઈ શકાય એમ કહીને ખાનારાઓએ (ખાવાના રસિયાઓએ) રાત્રિભોજન કર્યું.

શ્લોક ૧૧૩

ચંદ્રમાં (ચંદ્ર)ની ઉત્પત્તિ મનથી થઈ છે?, સમુદ્રથી થઈ છે? કે પછી અત્રિ નામના ઋષિના નેત્રથી થઈ છે? તેઓ તત્ત્વને જાણતા નથી એટલે પૂછીએ કે શેનાથી ઉત્પત્તિ થઈ છે તે કહો?

શ્લોક ૧૧૪

વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે મતિસારે સરસ્વતીની સાથે લગ્ન કર્યું. ‘મતિસાર સરસ્વતી મુપયેએ’ અર્થાત્ મતિસાર સરસ્વતીને પરણ્યા અને પુરાણમાં દેવી અર્થાત્ સરસ્વતી દેવીને દધીયિએ ધારણ કરી એટલે કે ગ્રહણ કરી એમ કહ્યું છે.

રાત્રિભોજન અંગે જૈનેત્તર દર્શનના વિચારો

જૈનદર્શનમાં ‘જીવ’ વિશે સૂક્ષ્મ વિચારણા થઈ છે. જૈનેત્તર દર્શનમાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગની વિચારણામાં સૂક્ષ્મજીવોની હિંસાનો સ્વિકાર થયો છે. વર્તમાનમાં જૈનેત્તર દર્શન રાત્રિભોજન ત્યાગના વિચારો જનતાને સમજાવે કે જાણ કરે નહિ તેથી રાત્રિભોજન અંગેના હિન્દુ દર્શનના વિચારો તો અવશ્ય આધારભૂત માહિતી

આપે છે. એટલું જ નહિ પણ રાત્રિભોજન મહાપાપ છે. ત્યાગ કરવા લાયક છે એમ પણ માને છે. રાત્રિભોજન ત્યાગથી દેવલોકમાં જવાય છે અને મહિનાના જપ, ઉપવાસનું ફળ મળે છે. જૈનેતર દર્શનના વિચારો નીચે પ્રમાણે છે.

રાત્રિભોજન.. જૈનેતર ગ્રંથોના આધારે...

જૈનેતર ગ્રંથોમાં રાત્રિભોજન માટે શું કહ્યું છે તે જોઈએ -
રાત્રિભોજન એટલે નરકનો નેશનલ હાઈવે નં. ૧

યત્વારો નરકદ્વારા, પ્રથમં રાત્રિભોજનમ્ ।

પરસ્ત્રીગમનં ચૈવ, સન્ધાનાનન્તકાયિકે ॥

- પદ્મપુરાણ.

નરકના ચાર દરવાજા છે. એમાં પ્રથમ રાત્રિભોજન, બીજો પરસ્ત્રીગમન, ત્રીજો બોળઅથાણું અને ચોથો અનંતકાયનું ભક્ષણ.

(અર્થાત્ જૈનેતર ગ્રંથોમાં પણ રાત્રિભોજન ઉપરાંત બોળઅથાણાંનો અને અનંતકાય (કંદમૂળ)નો સ્પષ્ટ નિષેધ કરેલો જોવા મળે છે. પણ રસના લાલચુ અને ખાવા-પીવાના શોખીનો શાસ્ત્રની વાતો સામે આંખ આડા કાન કરવા લાગ્યા છે અને હિંદુ ધર્મના લોકોને એમના ધર્મગુરુઓ પણ આ વાત સમજાવતા નથી.. કારણ તેઓ પણ આ પાપમાંથી બાકાત રહી શક્યા નથી!)

વૈદિક દર્શન

મધમાંસાશનં રાત્રૌ-ભોજનં કંદભક્ષણમ્ ।

યે કુર્વન્તિ વૃથાસ્તેષાં, તીર્થયાત્રા જપસ્તપઃ ॥

- મહાભારત

જેઓ મદિરા, દારૂ, માંસ, રાત્રિભોજન અને કંદમૂળનું ભક્ષણ કરે છે તેમના તીર્થયાત્રા, જપ-તપાદિ અનુષ્ઠાનો નિષ્ફળ જાય છે.

અસ્તંગંતે દિવાનાથે, આપો રુધિરમુચ્યતે ।

અત્રં માંસસમં પ્રોક્તં માર્કણ્ડેયમહર્ષિણા ॥

- માર્કંડ પુરાણ

સૂર્ય આથમી ગયા પછી પાણી પીવું એ લોહી પીવા બરાબર અને ભોજન કરવું એ માંસ ખાવા બરાબર છે એમ માર્કંડેયઋષિ જણાવે છે. (આજે દરેક ધર્મવાળાને અનુકૂળ વાતો પકડવી છે પણ આવી હિતકર વાતો સમજવી નથી.)

મૃતે સ્વજનમાત્રેડપિ, સૂતકં જાયતે કિલ ।

અસ્તંગતે દિવાનાથે, ભોજનં કિમુ ક્રિયતે? ॥

સ્વજન-સ્નેહીનું મૃત્યુ થતાં માણસને સૂતક લાગુ પડે છે. તો પછી સૂર્યનો અસ્ત થાય ત્યારે ભોજન કેમ કરી શકાય? અર્થાત્ સૂર્યાસ્ત થયા બાદ રાત્રિભોજન સર્વથા વર્જ્ય છે! (અહીં યાદ રાખજો કે આ વિધાન હિંદુ ગ્રંથોનું છે. સર્વજ્ઞકથિત જૈન ધર્મનું નથી.)

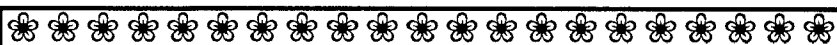
આગળ જતાં જણાવે છે કે :

મદ્યમાંસાશનં રાત્રૌ-ભોજનં કંદભક્ષણમ્ ।

ભક્ષણાત્ નરકં યાતિ, વર્જનાત્ સ્વર્ગમાપ્રુયાત્ ॥

મદિરા, માંસ, રાત્રિભોજન અને કંદમૂળનું ભક્ષણ જે કરે છે તે નરકમાં જાય છે અને તેનો ત્યાગ કરનાર આત્મા સ્વર્ગમાં જાય છે.

રાત્રે કોણ ખાય ?

દેવૈસ્તુ ભુક્તં પૂર્વાહ્ને, મધ્યાહ્ને ઋષિભિસ્તથા ।
 અપરાહ્ને તુ પિતૃભિઃ સાયાહ્ને દૈત્યદાનવૈઃ ॥
 સંધ્યાયાં યક્ષરક્ષોભિઃ સદાભુક્તં કુલોદ્વહૈઃ ।
 સર્વવેલાં વ્યતિક્રમ્ય, રાત્રૌ ભુક્તમભોજનમ્ ॥

- યજુર્વેદ આહ્નિક શ્લોક ૨૪

હે યુધિષ્ઠિર! હંમેશા દેવોએ દિવસના પ્રથમ (પ્રહર) ભાગમાં ભોજન કરેલું છે. ઋષિમુનિઓએ દિવસના બીજા પ્રહરમાં ભોજન કરેલું છે. પિતાઓએ ત્રીજાપ્રહરમાં ભોજન કરેલું છે અને દૈત્યો દાનવોએ તથા યક્ષ અને રાક્ષસોએ સંધ્યા સમયે ભોજન કરેલું છે. આ દેવો વગેરેની ભોજનવેળાને ઓળંગીને જે રાત્રિભોજન કરે છે તે ખરેખર અભોજન છે એટલે ખરાબ ભોજન છે.

રાત્રિભોજન ન કરનારને લાભ!

યે રાત્રૌ સર્વદાડડહારં, વર્જયન્તિ સુમેધસઃ ।
 તેષાં પક્ષોપવાસસ્ય, ફલં માસેન જાયતે ॥

જે પુણ્યાત્માઓ રાત્રે બધા જ આહારનો (પાણી પણ) ત્યાગ કરે છે તેઓ એક મહિનામાં ૧૫ ઉપવાસનું ફળ મેળવે છે.

નોદકમપિ પાતવ્યં રાત્રાવત્ર યુધિષ્ઠિર!
 તપસ્વિના વિશેષેણ, ગૃહિણાં ચ વિવેકિનામ્ ॥

- માર્કંડ પુરાણ

હે યુધિષ્ઠિર! ખાસ કરીને તપસ્વીઓએ તથા વિવેકી ગૃહસ્થોએ રાત્રે પાણી પણ ન પીવું જોઈએ. (જો પાણીનો નિષેધ હોય તો ભોજનનો નિષેધ તો વિશેષ હોય જ!!)

સૂર્યની સાચી પૂજા ક્યારે??

પયોદપટલસ્થેન, નાશ્રન્તિ રવિમંડલે ।

અસ્તંગતે તુ ભુંજના, અહો ભાનોઃ સુસેવકાઃ ॥

સૂર્યમંડળ જ્યારે વાદળોથી ઘેરાઈ જાય છે તે સમયે જેઓ ભોજન કરતાં નથી તેઓ જ સૂર્યાસ્ત થયા પછી પણ ખાય છે... એવા સૂર્યના ઉપાસકોને ધન્યવાદ ઘટે છે... અર્થાત્ એ સૂર્યના ઉપાસકો ખરેખર સૂર્યની સાચી ઉપાસના નથી કરતા માત્ર પૂજાનો ડોળ જ કરે છે.

ત્વયા સર્વામિદં વ્યાહતં, ધ્યેયોડસિ જગતાં રવે! ।

ત્વયિ ચાસ્તમિતે દેવ! આપો રુધિરમુચ્યતે ॥

- કપોલસ્તોત્ર શ્લોક ૨૪, સ્કંદ પુરાણ

હે સૂર્ય! તારાથી આ સઘળું વ્યાપ્ત છે અને ત્રણે જગતને તું ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. માટે હે દેવ! તારા અસ્ત થયા પછી પણ પાણી પણ લોહી બરાબર ગણાય છે! (અર્થાત્ રાત્રે પાણી પણ વાપરવું નહિ, એવું સ્પષ્ટ થઈ જાય છે).

નક્તં ન ભોજયેદ્યસ્તુ, ચાતુર્માસ્યે વિશેષતઃ ।

સર્વકામાનવાપ્રોતિ, ઈહલોકે પરત્ર ચ ॥

- યોગ વશિષ્ઠ પૂર્વાર્ધ શ્લોક ૧૦૮

જે આત્મા રાત્રિભોજન કરતો નથી અને ચોમાસામાં ખાસ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરે છે તે આ ભવ અને પરભવમાં સર્વ મનોરથોને પામે છે!

(સામાન્ય દિવસોમાં પાપ ન કરવું અને ચોમાસામાં વિશેષ પાપનો ત્યાગ કરવો અને આરાધના વધારવી એમ અન્ય દર્શન પણ માને છે. જૈન દર્શન જણાવે છે કે ચાતુર્માસનો કાળ એટલે વિશેષ

જીવોત્પત્તિનો કાળ માટે યોમાસામાં વિશેષ અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.)

એકભક્તાશનાત્રિત્યમગ્નિહૌત્રફલં લભેત્ ।

અનસ્તભોજનો નિત્યં, તીર્થયાત્રા ફલં ભવેત્ ॥

- સ્કંદપુરાણ, સ્કંધ-૭અ, શ્લોક ૨૩૫

જે માનવ હંમેશા રોજ એકવાર ભોજન કરે છે તે અગ્નિહોત્રના ફળને પામે છે અને જે માનવ હંમેશા સૂર્યાસ્ત પૂર્વે જ ભોજન કરે છે તેને તીર્થયાત્રાનું ફળ ઘરે બેઠાં પણ થાય છે. (રાત્રિભોજન ન કરનારને રોજ તીર્થયાત્રાનું ફળ મળે એમ અન્યદર્શન જણાવે છે. આજકાલ કેટલાક જૈનો પણ તીર્થયાત્રા કરવા જાય ત્યાં ય રાત્રિભોજન છોડતા નથી!)

યાતુર્માસ્યે તુ સમ્પ્રાપ્તે, રાત્રિભોજ્યં કરોતિ યઃ ।

તસ્ય શુદ્ધિર્ન વિદ્યેત, ચાન્દ્રાયણશતૈરપિ ॥

- ઋષિશ્વર ભારત - વૈદિક દર્શન

યાતુર્માસમાં પણ જે રાત્રિભોજન કરે છે તેના પાપની શુદ્ધિ સેંકડો ચાન્દ્રાયણતપથી પણ થતી નથી!

યોદધાત્ કાગ્યનં મેરું, કૃત્સ્નાં ચૈવ વસુંધરાં ।

એકસ્ય જીવિતં દધાત્, ન ચ તુલ્યં યુધિષ્ઠિર ॥

- મહાભારત

હે યુધિષ્ઠિર! એક માણસ સોનાના મેરૂ પર્વતનું કે આખી પૃથ્વીનું દાન કરે અને બીજો માણસ એક ગ્રાણીને જીવ (અભયદાન) આપે એ બંનેની કદિ સરખામણી કરી શકાતી નથી.

અહિંસાનું ફળ :

દીર્ઘમાયુ: પરં રુપમારોગ્યં શ્લાઘનીયતા ।

અહિંસાયા: ફલં સર્વ, કિમન્યત્ કામદૈવસા ॥

- યોગશાસ્ત્ર

દીર્ઘ આયુષ્ય, શ્રેષ્ઠરૂપ, આરોગ્ય અને પ્રશંસનીયતા વગેરે અહિંસાના ફળો છે. વધુ શું કહેવું ? મનોવાંછિત ફળ આપવા માટે અહિંસા કામધેનુ સમાન છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીની પ્રતિજ્ઞા

શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજી અને શ્રી સીતાજી જ્યારે વનમાં પ્રવાસ કરતાં હતાં ત્યારે મણીધર રાજાની પુત્રી વનમાળાએ શ્રી લક્ષ્મણજીના ગુણો શ્રવણ કરી લક્ષ્મણજી સાથે પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો. આકસ્મિક લક્ષ્મણજી મળી ગયા. સંબંધ જોડાઈ ગયો પણ અહીંથી કાર્યવશાત્ બીજા રાજાને સહાય કરવા માટે પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. ત્યારે વનમાળાને ઘણું દુઃખ થાય છે. આ સમયે વનમાળા લક્ષ્મણજી સાથે જવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે લક્ષ્મણજીએ વનમાળાને સ્પષ્ટ ના કહી. વનમાળાને અત્યંત દુઃખ થયું ત્યારે લક્ષ્મણજીએ વનમાળાને કહ્યું કે હું કામ પતાવીને સત્વરે પાછો આવીશ. તું કહે તેવા શપથ, સોગંદ લેવા હું તૈયાર છું. એમ કહી લક્ષ્મણજીએ કહ્યું, જો હું પાછો ના આવું તો રાત્રિભોજન કરનાર વ્યક્તિને જે પાપ લાગે તે પાપ મને લાગશે. આ પ્રસંગ પણ રાત્રિભોજનના મહાપાપને સમર્થન આપે છે.

જૈન ન્યાયમાં રત્નાકર અવતારિકા નામના ગ્રંથમાં નીચે મુજબ સૂત્રનો નિર્દેશ થયો છે.

જીવેન રાત્રિભોજન ન ભજનીય.

પ્રકરણ ૭

આયુર્વેદ તથા વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજન ત્યાગ

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો રાત્રિભોજનથી પેટની બીમારી લાગુ પડે છે. પાચનશક્તિ નબળી થાય છે, આંખ, કાન, નાક, મગજ જેવા અવયવોમાં પીડાનો યોગ થાય છે. વળી અજીર્ણથી પણ જીવાત્માને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. દિવસના ભોજનથી માનસિક સ્વસ્થતા અને કાર્યક્ષમતાની જે સ્થિતિ છે તે રાત્રિભોજનથી નથી. પેટ ટાઈટ રહે એટલે રોગ થાય માટે પેટને હલકું રાખવું જોઈએ. જૈન દર્શન પ્રમાણે ઉણોદરી વ્રતનો સ્વિકાર કરવો સલાહ ભરેલો છે.

રાત્રિભોજન અંગે પ્રગટ સાહિત્યમાં જૈન અને જૈનેત્તર દર્શનના વિચારો ઉપરાંત વર્તમાન સમયને અનુલક્ષીને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ડૉક્ટર, વૈદ્ય અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સંપાદકોએ વિચારણા કરી છે. આ વિષય અંગે શ્રીમતી કાંતિ જૈન કાનડાની હિન્દી પુસ્તિકાનો લેખ પુષ્પા પરીખે ગુજરાતી અનુવાદ સાથે પ્રબુદ્ધ જીવનના માર્ચ ૧૧ ના અંકમાં પ્રગટ થયો છે તેને અત્રે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે.

૧. જૈનાચાર્યોએ કહ્યું છે કે સૂર્યોદય બાદ ૪૮ મિનિટ પછી અને સૂર્યાસ્ત પહેલાં ૪૮ મિનિટ પૂર્વે ભોજન કરવું હિતાવહ છે કારણ કે સૂર્યાસ્ત અને સૂર્યોદય સુધીના સમયમાં પૃથ્વી પર અલ્ટ્રાવાયોલેટ અને ઈન્ફ્રારેડ કિરણો પ્રભાવહીન બની જાય છે.

૨. સૂર્યપ્રકાશમાં જે અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણો તથા ઈન્ફ્રારેડ અદૃશ્ય કિરણો હાજર હોય છે તે વાતાવરણને સૂક્ષ્મ જીવાણુ રહિત બનાવે છે.

૩. રાત્રિભોજન કરવાવાળી વ્યક્તિઓને ૧૨ કલાક સુધી સૂર્યના

અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણો નહીં મળવાથી વિટામીન ડીના અભાવને લીધે ભોજનમાં રહેલા તત્વોને તેઓના શરીર ગ્રહણ નથી કરી શકતા તથા પચ્યા વગર જ મળ દ્વારા વિસર્જન થઈ જાય છે. આ વિટામીન ડી ના અભાવને લીધે તેઓના હાડકાઓ કમજોર થાય છે અને રક્તનો પણ અભાવ થાય છે.

૪. ભોજન પચાવવા માટે ઑક્સિજન અત્યંત આવશ્યક છે જેની ઉપલબ્ધતા ખાસ કરીને સૂર્યપ્રકાશથી જ મળે છે. આથી દિવસ દરમ્યાન ભોજન કરવું શ્રેયસ્કર છે.

૫. ભોજન આદિ પચાવવાની શક્તિ તથા અન્ય ગુણધર્મો ઉત્પન્ન કરનારા તત્વો સૂર્યશક્તિથી જ મળે છે નહીં કે કૃત્રિમ પ્રકાશથી.

૬. દિવસે ભોજન લીધા બાદ છ થી સાત કલાકે બીજું ભોજન લેવું જોઈએ અને અમાસને દિવસે ઓછામાં ઓછા નવથી દસ કલાક આંતરડાને આરામ આપવો જોઈએ એવું વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે.

૭. દિવસે ભોજન લેવાથી લાળ વધુ થાય છે અને ભોજન દ્વારા ટાયરોલીન અમીનો એસીડની ઉપલબ્ધતા પણ રહે છે. આ ઉત્પન્ન થતા એસીડો દ્વારા ભોજનમાં પાચક રસો ભળતાં અન્નનું પાચન સારું થાય છે.

૮. સૂર્યના પ્રકાશ દરમ્યાન ભોજન લેવાથી રોગ પ્રતિરોધક શક્તિમાં વધારો થાય છે.

૯. રાત્રિ દરમ્યાન શરીરમાં ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ અને રક્તનું પરિભ્રમણ ઓછું હોવાથી પિત્ત અને વાયુની વૃદ્ધિ થાય છે માટે પણ રાત્રિભોજન ન કરવું જોઈએ.

૧૦. રાત્રિ દરમ્યાન પેટ ખાલી રાખવાથી આંતરડાની સંપૂર્ણ સફાઈ થઈ જાય છે.

૧૧. ભૂખથી શરીર કમજોર નથી થતું પરંતુ તાજું થઈ જાય છે

અને આંતરિક શુદ્ધિ પણ થઈ જાય છે.

૧૨. રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાથી શારીરિક કાર્યપ્રણાલી સક્રિય અને સુરોળ બને છે.

૧૩. જેઓ રાત્રિભોજન કરે છે એમની એન્ઝાઈમ પ્રણાલી સક્રિય નથી રહેતી અને ગ્લાઈકોજીન તૂટીને ગ્લુકોઝમાં પરિવર્તિત નથી થઈ શકતા જેથી અનેક રોગોના હુમલા શરૂ થઈ જાય છે અને અંગોપાંગ, ત્વચા, હાડકાઓ, હૃદય, સ્નાયુઓ, પેન્ક્રીયાઝ, કીડની, ફેફસાં, મસ્તક અને ગ્રંથિઓ પર ઘાતક પ્રભાવ પડે છે.

૧૪. રાત્રે સૂર્યપ્રકાશના અભાવને લીધે લોહીમાં હોર્મોન્સની કમી થાય છે જેથી માનસિક તથા શારીરિક તંત્રની ક્રિયાત્મકતા ઓછી થવાથી દરેક અંગની કાર્યક્ષમતા ઘટી જાય છે અને ભોજનની ઉર્ધ્વગતિ થાય છે તથા પાચનતંત્રમાં વધુ સમય વિતાવવાથી અને મસ્તક પર વધારાનો ભાર આવવાથી ગેસ થવાની શક્યતા વધે છે.

૧૫. રાત્રિભોજન ન કરવાથી જઠરાગ્નિમાંથી નીકળતા પાચક રસ જેવા કે હાઈડ્રોકલોરિક એસીડનો સ્રાવ ઓછો થવાથી એસીડીટી થતી નથી.

૧૬. જેઓ રાત્રિભોજન કરતા હોય અથવા દિવસે ભોજન લઈને સૂઈ જ જતાં હોય તેમના આંતરડામાં પાચનક્રિયા બરાબર ન થવાને લીધે ગેસ ઉપર ચઢે છે. અલ્સર વગેરે દર્દની શક્યતા વધી જાય છે.

૧૭. રાત્રે સૂતી વખતે લીધેલા ભોજનમાં લાળ ભળતી નથી જેથી ડાયાબીટીસ થવાની સંભાવના વધે છે કારણ કે લાળનાં સાકર પચાવનારા રસાયણો પર્યાપ્ત માત્રામાં નથી મળતા અને તેથી જ આજકાલ ડાયાબીટીસના દર્દીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે.

૧૮. રાત્રિભોજનની ટેવને લીધે મન બરાબર કાર્ય નથી કરી શકતું જેથી ખરાબ ભાવનાઓ વધતી જાય છે અને ખરાબ ભાવનાઓ

હોવી એ અધર્મ ગણાય છે. આજ કારણથી ભારતીય સંસ્કૃતિના સર્વ ધર્મોમાં રાત્રિભોજનને મહત્વ નથી આપ્યું.

૧૯. સગર્ભાવસ્થામાં જે સ્ત્રીઓ સૂર્યપ્રકાશથી દૂર રહે છે અને રાત્રિભોજન કરે છે તેમના બાળકો પૂર્ણતઃ સ્વસ્થ નથી હોતા.

૨૦. ભોજન તૈયાર થયા બાદ આઠથી દસ કલાક તેમાં એન્ઝાઈમ અને બેક્ટેરિયા પેદા થઈ જાય છે જેના પ્રતાપે મનુષ્યનો સ્વભાવ તામસી, ક્રોધી, રોગી અને ઉંઘરેટીયો થઈ જાય છે.

૨૧. રાત્રિ દરમ્યાન ગંદકીવાળા સ્થળોમાં વાયુમંડળમાં અનેક જાતના વાયરસ બેક્ટેરીયાની ઉત્પત્તિ થાય છે જે આપણા ભોજન બનાવવાના સમયે, આરોગ્યની વખતે અથવા પીરસતી વખતે ભોજનના રાસાયણિક તત્વોમાં ભળી શરીરના એન્ઝાઈમ અને જીવાણુઓમાં ભળી નવા એન્ઝાઈમ અને જીન બનાવે છે અને આનું પરિણામ મનુષ્યના સ્વભાવમાં પરિવર્તન લાવે છે.

૨૨. આયુર્વેદમાં હૃદયને કમળ અને નાભિ અથવા પેટને કમળકોષની ઉપમા આપી છે કારણ કે આપણું હૃદય અને નાભિકમળ રાત્રને સમયે આપોઆપ સંકુચિત થઈ જાય છે માટે જ રાત્રિના સમયે પાચન થતાં વાર લાગે છે, ખાટા ઓડકારો આવે છે, પેટ કઠણ થઈ જાય છે, વાયુ પ્રકોપ વધી જાય છે, મસ્તિષ્ક અને પેટમાં દર્દ થાય છે અને શારીરિક થાક લાગે છે.

૨૩. હૃદયકમલ સંકુચિત થવાથી ફેફસાંઓ પણ પૂરતી માત્રામાં ઓક્સિજન નથી મેળવી શકતા જેના પરિણામે પાચનતંત્ર અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય છે.

૨૪. જેઓ સતત ખાતાપીતા રહેતા હોય તેમના વિજાતીય તત્વો તથા જીવાણુઓનો અભાવ રહેવાથી શારીરિક કોષિકાઓ વૃદ્ધિ પામે છે જેના પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી જણાવા લાગે છે.

૨૫. રાત્રે પ્રકાશની અલ્પતા હોવાથી ખાદ્યપદાર્થોમાં જીવજંતુ પડવાથી બુદ્ધિમાં ક્ષયતા થવાની શક્યતા થાય છે. કીડની પર પણ અસર થાય છે અને પેશાબમાં બળતરા થાય છે. આ રીતે જો ભૂલેચૂકે પણ જૂ પેટમાં જાય તો જલોદર થવાની સંભાવના રહે છે.

૨૬. ઉંદરની લીંડી પેટમાં જવાથી એલર્જીની સંભાવના રહે છે તથા વાળ ખવાઈ જવાથી સ્વર પર અસર થવાની અને માખીથી ઉલ્ટીઓ થવાની સંભાવના રહે છે. કરોળિયો પેટમાં જવાથી કુષ્ઠરોગ થવાની સંભાવના રહે છે.

૨૭. ભોજન બાદ પેટની માંસપેશીઓ પર વધુ બોજો રહેતો હોવાથી દરેક યોગશાસ્ત્રી તથા વૈદ્યરાજ ત્રણથી ચાર કલાક યોગાસન તથા શયન કરવાની મના કરતા હોય છે આ કારણે પણ રાત્રિભોજન ત્યાગ અનિવાર્ય છે.

૨૮. રાત્રિભોજન ત્યાગ કરી દિવસ દરમ્યાન હલકો સુપાય્ય ખોરાક લેવો યોગ્ય છે. સૂતા પહેલા અને સવારે ખુલ્લી હવામાં ઊંડા શ્વાસ લઈને ધીમે છોડતા જવાનું ખાલી પેટે પ્રાણાયામ કરવું, પ્રાતઃકાળે યોગાસન કરવા, વગેરેથી ફેફસાની શક્તિ વધે છે, રક્તશુદ્ધિ થાય છે અને શરીરની બિમારીઓ દૂર રહે છે.

૨૯. રાત્રિભોજન ત્યાગ અથવા ઉપવાસ કરવાથી શારીરિક પ્રતિરોધક તંત્ર શક્તિશાળી બને છે કારણ કે એ તંત્રમાં કામ કરવાવાળા રક્તના ફેનાસાઈટ્સ અને લીમ્ફોસાઈટ્સ કણોની ક્ષમતામાં અદ્ભૂત વૃદ્ધિ થાય છે.

રાત્રિભોજન ત્યાગ કરી જલ્દી સૂવાની અને જલ્દી ઉઠવાની ટેવ પાડવાથી મસ્તિષ્કને સંપૂર્ણ આરામ મળે છે. હૃદય અને નાડીની ગતિ સામાન્ય રહે છે, લીવરમાં રક્તપ્રવાહ સામાન્ય થઈ જાય છે અને માનસિક તાણ દૂર થઈ જાય છે.

પ્રકરણ ૮

રાત્રિભોજન વિશે પ્રકાશિત પુસ્તિકાઓ - સંક્ષિપ્ત નોંધ

રાત્રિભોજન ત્યાગ અંગેના પુસ્તકનું સંપાદન કાર્ય શરૂ કર્યા પછી આ વિષય અંગે વિવિધ પ્રકારની શાસ્ત્રીય માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે. તેમાં આ વિષયની પ્રગટ પુસ્તિકાની માહિતી આપવામાં આવી છે. પ. પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય મિત્રાનંદસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી પ. પૂ. મુનિરાજ ભવ્યદર્શનવિજયજી મ.સા.

૧. રાત્રિભોજન મહાપાપ - નામની પુસ્તિકા ગુજરાતી ભાષામાં સં. ૨૦૪૭ના નૂતન વર્ષના શુભ દિને પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. તેમાં રાત્રિભોજન વિશે કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યના યોગશાસ્ત્ર ગ્રંથના ૩ પ્રકાશમાં માહિતી છે તેનો સમાવેશ કર્યો છે. રત્નસંચય ગ્રંથના શ્લોકોની માહિતી આપવામાં આવી છે. જૈનેતર દર્શનમાં પણ રાત્રિભોજનના વિષયની કેટલીક મહત્ત્વની વિગતો છે. મહાભારત, પદ્મપુરાણ, માર્કંડેય પુરાણ, યજુર્વેદ, કપોલ સ્તોત્ર, સ્કંધપુરાણ, વૈદિક દર્શન વગેરે ગ્રંથોની માહિતી શ્લોક અને તેના અર્થ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવી છે. ત્યારપછી ડૉક્ટરની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજન ત્યાગની માહિતી નિરોગી રહેવા માટે આપેલ છે.

૨. પ. પૂ. આચાર્ય કીર્તિચંદ્રસૂરીજીએ ‘નરકનું પ્રથમ દ્વાર’ (રાત્રિભોજન) નામની લઘુ પુસ્તિકા પ્રગટ કરી છે. તેની ૧૦ આવૃત્તિ થઈ છે તે ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પૂ. શ્રીએ રાત્રિભોજન ત્યાગ વિશે જૈન સમાજમાં જાગૃતિ અને ઉપયોગ માટે પ્રશંસનીય પ્રયાસ

કર્ચો હતો.

આ પુસ્તિકામાં રાત્રિભોજન વિશે જૈન દર્શનના યોગશાસ્ત્ર, ઉપદેશ-પ્રાસાદ વિવેક-વિલાસ વગેરેના વિચારોની સાથે જૈનેત્તર દર્શનના વેદ, મહાભારત, પુરાણ વગેરેના સંદર્ભો દર્શાવીને રાત્રિભોજન ત્યાગનું સમર્થન કર્યું છે. પૂ. શ્રીએ વસ્તામુનિની સજ્જાય અને રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા દર્શાવતી હંસકેશવની કથા, પટુની કથા, મૃગસુંદરીની કથા, ત્રણ મિત્રોની કથાનો સંચય થયો છે. તદુપરાંત ટૂંકમાં આરોગ્ય અને વિજ્ઞાન દૃષ્ટિએ આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા વિચારો પણ વ્યક્ત કર્યા છે. રાત્રિભોજન વિશેના પ્રગટ સાહિત્યમાં પૂ.શ્રીએ સૌ પ્રથમ વાર વસ્તામુનિની સજ્જાયની નોંધ કરી છે.

૩. ‘નરક દ્વાર - રાત્રિભોજન’ પ.પૂ. આચાર્ય રાજયશસૂરિએ આ પુસ્તિકાનું સંપાદન કરીને રાત્રિભોજન વિશે વૈવિધ્યપૂર્ણ માહિતી પ્રગટ કરી છે. પૂ.શ્રીએ હિન્દી ભાષામાં પુસ્તિકાનું પ્રકાશન કર્યું છે. પૂ.શ્રીએ જૈન દર્શન અને જૈનેત્તર દર્શનને સ્પર્શતા રાત્રિભોજન અંગેના વિચારોની અભિવ્યક્તિ કરી છે. અન્ય પુસ્તિકામાં જે વિચારો છે તેનું જ અનુસરણ કર્યું છે. પૂ.શ્રીએ રાત્રિભોજન દશક કાવ્યની રચના દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગના ઉપદેશાત્મક વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે. આ પુસ્તિકાની વિશેષતા એ છે કે પૂ.શ્રીએ રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા સમજાવવા માટે વિવિધ કથાઓનો સંદર્ભ આપ્યો છે. કથા રસપાન દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગનો સારભૂત વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રકરણ ૧ માં કેશવની કથા વિસ્તારપૂર્વક પ્રગટ કરી છે. પ્રકરણ ૪ માં નારકીના જીવોની પારાવાર વેદના અને દુઃખની અનુભૂતિનું હૃદયદ્રાવક નિરૂપણ કરીને રાત્રિભોજન નરક દ્વાર છે એ વિચારનું

સમર્થન કર્યું છે. પ્રકરણ ૫ માં જૈન દર્શન, પ્રકરણ ૬ માં જૈનેત્તર દર્શનના અન્ય સંપાદકોની સમાન રજૂ કર્યા છે.

‘નરક દ્વાર - રાત્રિભોજન’ નામની પુસ્તિકા રાષ્ટ્રીય સંત પ.પૂ. આચાર્ય વિજય જયંતસેનસૂરીશ્વરજીએ હિન્દી ભાષામાં સં. ૨૦૪૧માં પ્રગટ કરી છે. પૂ. શ્રીએ સારભૂત વિચાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે.

૪. રાત્રિભોજન છોડો, જીવનમાં સુખ જોડો.

પૂ.શ્રીએ રાત્રિભોજન વિશે આ પુસ્તિકામાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થયો છે.

- રાત્રિભોજન ત્યાગ એ જીવનમાં સુખી થવાનો માર્ગ છે.
- ૨૨ અભક્ષ, ૩૨ અનંતકાયનો આહારમાં સર્વથા ત્યાગ કરવો.
- રાત્રિભોજન ત્યાગનો મહિમા દર્શાવતી કેશવની કથા.
- રાત્રિભોજન નરકનું દ્વાર છે તે દર્શાવવા માટે નારકીના જીવોની વેદના અને પારાવાર દુઃખનું વર્ણન.
- રત્નસંચય અને યોગશાસ્ત્ર ગ્રંથોમાંથી પ્રાપ્ત થતાં રાત્રિભોજનના વિચારોની માહિતી.
- જૈનેત્તર દર્શનના વિચારોનો સમાવેશ થયો છે તેમાં અન્ય ગ્રંથોની સાથે યોગ વશિષ્ઠ ગ્રંથના સંદર્ભ નોંધપાત્ર છે.
- જૈન તરીકેની ઓળખાણ રાત્રિભોજન ત્યાગમાં છે.
- કેટલાક ઉપદેશાત્મક વિચારો જોઈએ તો રાત્રે ચૌવિહાર કરવો, આઈસ્ક્રીમનો ત્યાગ, દ્વિદળ, કઠોળ, સૂકો મેવો જયણાપૂર્વક ઉપયોગમાં લેવો. પાણી વસ્ત્રથી ગાળીને વાપરવું. (વસ્ત્ર પૂલં પિબેત્ જલમ્) માંસાહાર અને મદિરાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ઈંડા સજીવ છે તેનો ત્યાગ કરવો. મહાઆરંભ - સમારંભવાળા

ધંધાનો ત્યાગ કરવો. દ્રવ્યથી અને ભાવથી દયા ધર્મનું પ્રતિદિન પાલન કરવું.

- દેવ-ગુરુ અને ધર્મના દર્શન અને સદાચારનું પાલન કરવું.
- પૂ.શ્રીએ રાત્રિભોજન વિશે સજ્જાય લખી છે તેનો સમાવેશ થયો છે.

૫. ‘નરકનું પ્રથમ દ્વાર - રાત્રિભોજનના ત્યાગી બનો’ પુસ્તિકાનું સંપાદન ૫. પૂ. આ. રાજેન્દ્રસૂરિએ પ્રગટ કરી છે. તેમાં મુખ્યત્વે આરોગ્યની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજન ત્યાગ, ડૉક્ટર અને વૈદ્યની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજનની માહિતી, જૈન દર્શન અનુસાર આહાર વિવેક, સ્વાસ્થ્ય માટે જોખમ રૂપ તૈયાર ખોરાક વગેરેની માહિતીનો સમાવેશ થયો છે. એક જ બેઠકે વાંચીને રાત્રિભોજન ત્યાગ તથા આહાર વિવેકનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવી આ પુસ્તિકા સૌ કોઈએ વાંચવા જેવી છે. ધર્મ અને વ્યવહાર એમ ‘એક પંથ અને દો કાજ’ જેવો ન્યાય લેખાય છે. પૂ.શ્રીએ પુસ્તિકાના ટાઈટલ પેજ પર રાત્રિભોજનથી નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં જતાં જીવાત્માના ચિત્ર દ્વારા નિર્દેશ કર્યો છે. અન્ય ગ્રંથોમાં શાબ્દિક માહિતી (કાવ્ય પંક્તિઓ) છે તેને ચિત્ર દ્વારા પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવી છે.

રાત્રિભોજન સાથે આહારને ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. આહાર વિશે બે પુસ્તક પ્રગટ થયા છે. તેમાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો સંક્ષિપ્ત સંદર્ભ પ્રાપ્ત થાય છે.

૬. ૫.પૂ.પં.પ્ર. શ્રી હેમરત્નવિજયજીએ રીસર્ચ ઓફ ડાઈનીંગ ટેબલ નામના માહિતી પ્રચુર પુસ્તકનું પ્રકાશન કરીને ભક્ષાભક્ષ વિશે જૈન સમાજને સાચું અને કલ્યાણકારી માર્ગદર્શન આપ્યું છે. તેનો મિતાક્ષરી પરિચય નીચે પ્રમાણે છે.

પુસ્તકના પા. નં. પર પર રાત્રિભોજન વિશે જણાવ્યું છે કે રાત્રિભોજન કરનારા જીવો ધ્રુવડ, કાગ અને નાગનો અવતાર પામે છે. રાત્રિભોજન એ નરકગતિનો નેશનલ હાઈવે છે. ભાઈઓ સંજોગોવશાત કે કોઈ કારણસર રાત્રિભોજન કરે છે એટલે બ્હેનોએ પણ રાત્રિભોજન કરવું એવો કોઈ નિયમ નથી. જે પાપ કરે તે ભોગવે છે. આ વિચારને અનુસરીને બ્હેનોએ તો રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ અવશ્ય સ્વીકારવો જોઈએ.

રાત્રિભોજનની ચઉભંગી અંગે પૂ.શ્રીએ જણાવ્યું છે કે

- (૧) દિવસે બનાવેલું ભોજન રાત્રે જમવું.
- (૨) રાત્રે બનાવેલું ભોજન દિવસે જમવું.
- (૩) રાત્રે બનાવેલું ભોજન રાત્રે જમવું.
- (૪) દિવસે બનાવેલું ભોજન દિવસે જમવું.

આહાર વાપરવા અંગે પૂ.શ્રી જણાવે છે કે મનની સ્થિરતા, શાંતિ, સ્વસ્થતા હોય તો આહારથી સાત્વિકતાનો વિકાસ થાય છે. શ્વાસની તકલીફ, દસ્ત સાફ ન થાય, વધુ પડતો આહાર, આવેશમાં કરેલું ભોજન એ રોગગ્રસ્ત થવાની નિશાની છે. કુદરતી આવેગોને રોકવાથી પણ તંદુરસ્તી બગડે છે.

શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યની ઉત્તમ સ્થિતિનો આધાર આહાર વિવેકમાં શાસ્ત્રીય રીતે આરોગ્ય અને આહારના નિયમોનું અવશ્ય પાલન કરવું જોઈએ. આહાર વિવેક વિશે પૂ.શ્રી જણાવે છે કે અભક્ષ અનંત કાયનો ત્યાગ, અથાણાં, સાત વ્યસન ત્યાગ, વિગઈનો ત્યાગ, રેડીમેડ ખોરાક, હોટલ-લારી-ગલ્લા વગેરેનો ખોરાકનો વિશેષ રીતે ત્યાગ કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રીય રીતે બાહ્ય તપમાં ઉણોદરી તપ

કરવું જોઈએ. રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિ દૂર કરીને સાત્વિક પ્રકૃતિનું નિર્માણ કરવા માટે આહાર વિવેકનું સંકલ્પ પૂર્વક પાલન કરવાથી તંદુરસ્તી ઉત્તમ પ્રકારની બને છે. આહાર વિવેક એટલે વાત-પિત્ત અને કફનું નિયમન.

પૂ.શ્રીએ પોતાના પુસ્તકમાં ઉપરોક્ત વિષયોની વિસ્તારથી માહિતી આપીને સચોટ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. તેનો જીવનમાં અમલ કરવાથી પુરૂષાર્થની સાધના સરળ બને છે અને આત્મા મહાભયંકર પાપ અને ભવભ્રમણના ત્રાસ અને તાપને લઘુત્તમ સ્થિતિમાં લાવી શકે છે.

૭. આહાર વિવેક

પ.પૂ. પં. પ્રવરશ્રી જયદર્શનવિજયજીએ આહાર વિવેક પુસ્તકનું પ્રકાશન કર્યું છે. પૂ.શ્રીએ આહાર વિવેક વિશે વિવિધ વિષયોની માહિતી આપી છે. તેમાં રાત્રિભોજન ત્યાગનો પણ સમાવેશ થયો છે. જૈન સમાજમાં રાત્રિભોજન ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે. રાત્રિભોજન શ્રાવકના જીવનનું એક અંગ બની ગયું છે. વ્યવહાર જીવનમાં જેનાં મૂળિયા ખૂબ ઊંડાં છે એવું રાત્રિભોજન ઓછાવતા અંશે ધાર્મિક પ્રસંગોએ પણ આચરણ થતું જોવા મળે છે. ધાર્મિક પ્રસંગોએ સાધર્મિક ભક્તિ કરનાર અને જમનારા સાધર્મિકો ભેગા થઈને રાત્રિભોજનના મહાપાપનો બંધ કરે છે. આ પ્રસંગે વિવેક રાખીને રાત્રિભોજન ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે. આ તો ધર્મના નામે અધર્મ અને ભગવાનની આજ્ઞાનો ત્યાગ છે. જૈન દર્શનમાં જ્ઞાની મહાત્માઓએ રાત્રિભોજન એ દુર્ગતિમાં લઈ જનારું છે એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. જૈન દર્શનમાં રાત્રિભોજન ત્યાગ અંગે સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવામાં આવી છે. આયુર્વેદ અને ડૉક્ટરો પણ

તંદુરસ્તીને અનુલક્ષીને તેનો ત્યાગ કરવા જણાવે છે. આ કાળના જીવો ડૉક્ટર કે વૈદ્યની સલાહ માને પણ કેવળજ્ઞાનીની - શાસ્ત્રીય વાણીને ન માને એવી વિચિત્રતા પ્રવર્તે છે.

રાત્રિભોજન કરવાથી આ લોકમાં જીવોને શારીરિક વ્યાધિ થાય છે. કેટલાક જીવોને રાત્રિના સમયે વીજળીના પ્રકાશથી જોઈ શકાય પણ તે ઊડીને આહારમાં પડે છે અને તંદુરસ્તી બગડે છે પણ રાત્રિભોજનથી પરલોકમાં દુર્ગતિ થાય તે આ લોકના વીજળીના પ્રકાશથી નિહાળી શકાતા નથી. ઉત્તમ પ્રકારનાં પશુ-પંખીઓ પણ રાત્રે આહાર કરતા નથી જ્યારે મનુષ્ય રાત્રિભોજન કરીને ઘુવડ, કાગડા, બિલાડી, ગીધ, સર્પ, વીંછી જેવા અવતારને પામે છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ કરનારે તિવિહાર કે ચૌવિહારનું પચ્ચક્ષ્માણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. તે વિના સાચું ફળ મળે નહિ. જે માણસો રાત્રિભોજન કરતા નથી તે માણસો દિવસ દરમ્યાન ખાવાપીવા છતાં ૧૫ ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. અંધકારમાં ભોજન કરવાથી રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે છે. રાત્રિભોજનના ઉપરોક્ત વિચારોની સાથે આહાર વિવેક વિશે સચિત્ત, અચિત્ત, અજ્ઞાહારી પદાર્થો, મધ, માંસ, માખણ, દહીંનો ત્યાગ, બહુબીજ અનંતકાય, દ્વિદળ, વાસી પદાર્થો, અથાણાં વગેરેની શાસ્ત્રીય માહિતી આપીને ‘આહાર વિવેક’ નામની સાર્થકતા દર્શાવી છે. આહાર વિવેક એટલે અજ્ઞાનતા દૂર કરીને આહાર સંજ્ઞાનો સંતોષ પ્રાપ્ત કરવાની ગુરુ ચાવી છે. જરૂર છે માત્ર જિનશાસન અને જિનાજ્ઞા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને ધર્મ માર્ગનો ગણતરીપૂર્વક સહૃદયી પુરૂષાર્થ. આહાર વિવેકને સ્પર્શતા કેટલાક પ્રશ્નોનો પરિશિષ્ટમાં સંચય થયો છે તેમાંથી રાત્રિભોજનને લગતાં પાંચ પ્રશ્નોત્તર પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

૮. પ. પૂ. મુનિરાજ જયાનંદવિજયજી એ આહાર શુદ્ધિ પુસ્તકનું હિન્દી ભાષામાં સંપાદન કર્યું છે. તેમાં ભક્ષ-અભક્ષ પદાર્થોના સેવનથી પ્રાપ્ત થતાં ફળની માહિતી આપી છે. નરકની વેદના અને રાત્રિભોજનથી દુર્ગતિ થાય છે તેનાં ચિત્રોનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. અભક્ષ પદાર્થોની માહિતી ઉપરાંત રાત્રિભોજન ત્યાગ અંગેના વિવિધ વિચારોની માહિતી આપી છે.

આ પુસ્તક ઓપન-બુક પરીક્ષા તરીકે પ્રગટ થયું છે પણ તેનો હેતુ આહાર શુદ્ધિ - રાત્રિભોજન ત્યાગથી જીવનમાં સાત્ત્વિકતા અને આરાધનામાં સમતા પ્રાપ્ત થાય છે તે અંગે વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે.

૯. અતિ પાપ કા કુલ - નરક

આ નાની પુસ્તિકામાં નરકના જીવોને વિવિધ પ્રકારની વેદના ભોગવવી પડે છે તેનો સચિત્ર પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. અર્વાચીન સમયને અનુલક્ષીને ચિત્રને સમજવા માટે હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં માહિતી આપવામાં આવી છે.

પ.પૂ. આ. રાજેન્દ્રસૂરિએ આ પુસ્તિકાનું સંપાદન કરીને નરક ગતિના જીવોની વેદનાગ્રસ્ત પરિસ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. નરકના હેતુઓ વિશે નીચે પ્રમાણેની માહિતી છે : પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંમ, ઈંડા-આમલેટ, ચીકનરસ-ચોકલેટનું સેવન, શિકાર, જુગાર, મદિરાપાન, માંસ ભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન, વેશ્યાગમન, સાત વ્યસનોનું સતત સેવન કરવું. રાત્રિભોજન અભક્ષ પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું. અતિ કામ-ક્રોધ-તીવ્ર રાગદ્વેષ, મહારંભ-સમારંભ, રૌદ્ર-કઠોર હિંસાના પરિણામ ગર્ભપાત કરવો - કરાવવો અને અનુમોદના કરવી. ધનની તીવ્ર મૂર્છા મહા હિંસા સ્વરૂપ ૧૫ પ્રકારના કર્માદાનની પ્રવૃત્તિ દેવ-ગુરૂ અને ધર્મની અવજ્ઞા-આશાતના અને નિંદા. ઉપરોક્ત કાર્યોથી નરકગતિનો બંધ થાય છે.

પ્રકરણ ૯

રાત્રિભોજન પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન : ઠાણાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયના બીજા ઉદ્દેશમાં રાઈભોયણં ભુંજમાણે એ પદની ટીકામાં દિવા ગૃહીતમ્ દિવા ભુક્તમ્ આ ભાંગામાં રાત્રિભોજનપણું રાતવાસી પદાર્થ વાપરવાથી ઘટે? કે કોઈ બીજી રીતે ઘટે?

ઉત્તર : રાત્રિભોજનની ચૌભંગીમાં દિવાગૃહીતમ્ - દિવાભુક્તમ્ આ ભાંગાનું રાત્રિભોજનપણું રાતવાસી પદાર્થ વાપરવાથી છે. કેમકે દશવૈકાલિકની ટીકામાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ અને પદ્મી સૂત્રની ટીકામાં સન્નિધિ પરિભોગના અધિકારમાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન : અસ્તંગતે દિવાનાથે ‘સૂર્ય અસ્ત થયે છતે પાણી રુધિર તુલ્ય ગણાય, અને અનાજ માંસ તુલ્ય ગણાય’ એમ આ શ્લોકમાં કહ્યું છે, તે વાત જિનાગમમાં કોઈ ઠેકાણે છે કે નહિ?

ઉત્તર : આ વાત પુરાણમાં કહી છે, આપણી નથી. જિનાગમમાં તો રાત્રિભોજનનો દોષ આથી પણ વધારે કહ્યો છે.

પ્રશ્ન : રાત્રિભોજનના પચ્ચક્ષાણીને અન્ન વિગેરેમાં રાત્રિસિદ્ધિ - દિવાભુક્તાદિ ‘રાત્રિએ બનેલ અને દિવસે ખાધેલું વગેરે’ ચૌભંગીમાં ત્રણ ભાંગા વર્જિત છે. તે પ્રમાણે સુખડી પ્રમુખ પકવાન્નમાં વર્જિત ખરાં કે નહિ? જો ‘વર્જિત છે’ એમ કહો, તો પકવાન્નમાં તેવો વ્યવહાર હજુ સુધી નથી, તેનું શું કારણ? અને ‘વર્જિત નથી’ એમ કહો, તો આરંભ તો સરખો હોવાથી

અત્રાદિમાં વર્જ્ય છે, અને પકવાન્નમાં કેમ વર્જિત નથી?
'પાણીની લીલાશ પકવાન્નમાં નથી, માટે દૂષણ નથી. પકવાન્ન
એક માસ વિગેરે સુધી અભક્ષ્ય થતું'

ઉત્તર :

પ્રશ્ન : 'પિણ મોટા અવગુણ સાંભલો,
જિમ નિશિભોજન કરતાં ટલો ।
જીવ હણઈ જે ભવ છત્રવહં,
તેહ પાપ એકસરસો સવિ.'

ઈત્યાદિ રાત્રિભોજનની ચૌપદીમાં બહુ કહ્યું છે, તે શું માન્ય
છે? કે અમાન્ય ?

ઉત્તર : કેવલિ ભગવંતે નિષેધેલ હોવાથી અને અનેક જીવના ઘાતનું
કારણ હોવાથી રાત્રિભોજન વર્જિત જ છે, પણ ચૌપદીમાં
કહ્યું છે, તે લૌકિક છે. તે પણ રાત્રિભોજનના અનર્થને
સૂચવનાર હોવાથી, કથંચિત્ માન્ય જ છે.

પ્રશ્ન : જે કોઈ રાત્રિભોજનના પચ્ચકખાણવાળા દિવસની બે ઘડી
બાકી રહી હોય, તેમાં ભોજન કરે, તો રાત્રિભોજન
પચ્ચકખાણનો તેને ભંગ થાય? કે નહિ?

ઉત્તર : શેષ બે ઘડીમાં ભોજન કરનારાઓને રાત્રિભોજનનો અતિચાર
લાગે છે, પણ ભંગ તો થતો નથી.

પ્રકરણ ૧૦

બે બોલ

રાત્રિભોજન વિશેના જ્ઞાનથી શું? માત્ર જાણકારી ઈતિશ્રી નથી પણ જાણ્યા પછી રાત્રિભોજન ત્યાગના નિયમનો સ્વીકાર કરવો એ જ સાચી ફળશ્રુતિ છે. જૈન દર્શન જ્ઞાન ખાતર જ્ઞાનનો સ્વીકાર કરતું નથી પણ જ્ઞાન અને ક્રિયાના સમુચિત સંયોગથી આત્માના શાશ્વત સુખનો માર્ગ હાથવેંતમાં આવી જાય છે. ધર્મ કરવા માટે વિવિધતા છે તેમાં રાત્રિભોજન ધર્મ પણ આહાર સંજ્ઞાના નિયંત્રણ પાળીને આત્માનો વિકાસ સાધી શકાય છે. રાત્રિભોજન ત્યાગ વગર અહિંસા ધર્મનું પાલન થઈ શકતું નથી. રાગ-દ્વેષ અને ભોગોની વૃદ્ધિ કરનારું રાત્રિભોજન છોડવામાં આવે તો સુખ-શાંતિ અને સાત્વિકતા પ્રાપ્ત થાય છે. જીવદયા પાલન અને સ્વાસ્થ્ય રક્ષણ માટે રાત્રિભોજન ત્યાગ જેવો સીધો સાદો અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. શરીર અનેક જાતના રોગોનું ઘર છે. રાત્રિભોજન રોગની ઉત્પત્તિનું નિમિત્ત બને છે પરિણામે તંદુરસ્તી બગડે છે. ધર્મ કરવા માટે આરોગ્યની જરૂર છે. મોક્ષમાં જવા માટે બોધિબીજની (સમકિત) જરૂર છે. લોગસ્સ સૂત્રમાં પણ ‘આરૂગ્ગ બોહિલાભં’ નો પાઠ છે. હિંસા અટકે તો આરોગ્ય સુધરે. એટલે મિતાહાર રાત્રિભોજન ત્યાગ દ્વારા આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. રોગગ્રસ્ત શરીર જીવનની નિષ્ફળતાનું પ્રતીક છે. વ્યવહાર જીવનમાં પણ સુખની ચાવી શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુઃખી તે સદા દુઃખી. પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા. આ વ્યવહાર વાણીનો આધાર આહાર છે. અભક્ષ અનંતકાય અને રાત્રિભોજનના ત્યાગની ત્રિપુટીનો નાશ કરીએ એટલે સુખનું સામ્રાજ્ય આવી ગયું. અંતે

દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવા બીજું કાંઈ ન થઈ શકે તો રાત્રિભોજન ત્યાગનો પુરુષાર્થ થાય તો ભવાંતર તેથી વૃદ્ધિ પામીને આત્મા દેશવિરતિ - સર્વવિરતિ ધર્મના માર્ગમાં અવશ્ય પહોંચી શકે છે. એક નાના વ્રતથી અસિધારા સમાન પાંચ મહાવ્રત પાલન કરવાની અદ્ભૂત શક્તિ મળે છે એટલે રાત્રિભોજન મીમાંસાનો સારભૂત વિચાર ત્યાગ ધર્મનું અનુસરણ કરવું છે તે અને તેનો પ્રથમ આરંભ રાત્રિભોજન ત્યાગથી.

સંદર્ભ ગ્રંથ સૂચી

- આહાર વિવેક - પ.પૂ.પં.શ્રી જયદર્શવિજયજી.
 આવશ્યક સૂત્ર - ચૂર્ણિ
 આત્મ પ્રબોધ - પૂ. જિનલાભસૂરિજી
 ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ ૮ - આ. વિજયલક્ષ્મીસૂરિજી
 ધર્મ સંગ્રહ - જૈન ગુર્જર કવિઓ ભા. ૧ થી ૫ - મો. દેસાઈ
 ધર્મ જાગરિકા - પૂ. આ. પદ્મસૂરિજી
 નરકનું પ્રથમ દ્વાર રાત્રિભોજન - આ. રાજેન્દ્રસૂરિજી
 નરક દ્વાર રાત્રિભોજન - આ. રાજયશસૂરિજી
 નરકનું પ્રથમ દ્વાર - આ. કીર્તિચંદ્રસૂરિજી
 યોગ શાસ્ત્ર - સંપા. આ. કેશરસૂરિજી
 રત્ન સંચય - પૂ. હર્ષનિધાનસૂરિજી
 રાત્રિભોજન મહાપાપ - હિન્દી આ. જયંતસેનસૂરિજી
 રાત્રિભોજન મહાપાપ - પૂ. ભવ્યદર્શનવિજયજી
 રાત્રિભોજન રાસ - પૂ. જિનહર્ષસૂરિ
 રાત્રિભોજન પરિહાર રાસ - પૂ. જિનહર્ષસૂરિ
 રીસર્ચ ઓફ ડાઈનીંગ ટેબલ - પૂ.પં.શ્રી હેમચંદ્રવિજયજી
 શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ વંદિતુ સૂત્ર - ટીકા - પૂ. આ. ધર્મસૂરિશ્વરજી
 આહાર શુદ્ધિ - પૂજ્ય જયાનંદવિજયજી
 અતિ પાપ કા કુલ : નરક - પૂ. આ. રાજેન્દ્રસૂરિજી
 શ્રાદ્ધ દિન કૃત્ય - જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા - ભાવનગર.
 શ્રાદ્ધ વિધિ - પૂ. આ. રત્નશેખરસૂરિજી.
 શ્રાદ્ધ ધર્મ દીપિકા - પૂ.પં.શ્રી પ્રવિણવિજયજી
 ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર
 સન્દેહ સમુચ્ચય - પૂ. આ. જ્ઞાનવિમલસૂરિજી
 વિવેક વિલાસ - સંપાદક - પૂ. આ. માણિક્યસાગરસૂરિજી
- જૈનેત્તર સંદર્ભ ● મહાભારત વનપર્વ ● માર્કંડેય પુરાણ ● સ્કન્દ પુરાણ ●
 યોગ વશિષ્ઠ ● પદ્મ પુરાણ ● ઋષિવર ભારત

ડૉ. કવિન શાહ

લિખિત-સંપાદિત પુસ્તકોની યાદી

૧. બિંબ-પ્રતિબિંબ (કાવ્ય સંગ્રહ)
૨. લલ્લુની લીલા (હળવા નિબંધો)
૩. કવિરાજ દીપવિજય
૪. કવિ પંડિત વીરવિજયજી : એક અધ્યયન (મહાનિબંધનો સંક્ષેપ)
૫. શ્રાવક કવિ મનસુખલાલ (સંશોધન ગ્રંથ)
૬. જૈન સાહિત્યની ગઝલો
૭. ગઝલની સફર
૮. હરિયાળી સ્વરૂપ અને વિભાવના
૯. ફાગણ કે દિન ચાર (જૈન આધ્યાત્મિક હોળી ગીતો)
૧૦. નેમિવિવાહલો (હસ્તપ્રત સંશોધન)
૧૧. જૈન પત્ર સાહિત્ય ભાગ - ૧ (મધ્યકાલીન)
૧૨. જૈન પત્ર સાહિત્ય ભાગ - ૨ (અર્વાચીન)
૧૩. પૂછતા નર પંડિતા (પ્રશ્નોત્તર સંચય)
૧૪. બીજમાં વૃક્ષ તું (સંશોધન લેખ સંચય)
૧૫. લાવણી કાવ્ય સ્વરૂપ અને સમીક્ષા
૧૬. જૈન ગીતા કાવ્યોનો પરિચય
૧૭. કાવ્ય શાસ્ત્ર વિનોદેન (આધ્યાત્મિક લેખ સંચય)
૧૮. સમેત શિખર વંદુ જિન વીશ
૧૯. જૈન સાહિત્યના કાવ્ય પ્રકારો
૨૦. સાસરા સુખ વાસરા
૨૧. જૈન સાહિત્યનો સ્વાધ્યાય
૨૨. અપ્રગટ પ્રાચીન ગૂર્જર સાહિત્ય સંચય
૨૩. રાત્રિભોજન મીમાંસા

લેખકનો પરિચય

- શાહ કવિનયંત્ર માણેકલાલ (જન્મસ્થળ: વેજલપુર, જ.તા.: ૩૦-૩-૩૬)
- અભ્યાસ: બી.એ. (ઓનર્સ), એમ.એ., બી.એડ., ટી.ડી., એલએલએમ., પી.એચડી.
- ઈ.સ. ૧૯૫૫ થી ૧૯૬૬ સુધી ગજેરા, ડેરોલ સ્ટેશન અને દેલોલ હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક
- ઈ.સ. ૧૯૬૬ થી ૧૯૮૬ સુધી ભાદરણ, ખંભાત, કપડવણજ અને બીલીમોરા કૉલેજમાં પ્રાધ્યાપક તરીકે સેવા કરીને હાલ નિવૃત્ત.
- હળવા નિબંધો, કાવ્ય, વાર્તા અને ધર્મ-સંસ્કૃતિ વિષયક લેખો લખવાનો શોખ. જૈન સાહિત્યમાં સર્જન અને સંશોધન પ્રવૃત્તિ.
- જૈન સાહિત્યમાં પી.એચડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કર્યા બદલ ‘યશોભૂમિસ્મારક ચંદ્રક’ વિજેતા (કવિ પંડિત વીરવિજયજી: એક અધ્યયન)
- સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ, કાયદો અને સમાજસેવાનાં ક્ષેત્રોમાં અભિરુચિ અને સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં યોગદાન.
- ઈ.સ. ૧૯૭૦ના સપ્ટે.થી ૧૯૭૨ સુધીનો અઢી વર્ષનો અમેરિકાનો શૈક્ષણિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રવાસ, એમ.એડ. (૧૯૭૨ જૂન), નોર્થ-ઈસ્ટર્ન યુનિ. બોસ્ટન, હેલિસ્ટન, વેલેન્ડ, પ્રોવિડન્સ, સ્પ્રિંગફીલ્ડ, ફોલરીવર, વેસ્ટ ન્યૂટન, વોલ્ધેમ, કેમ્બ્રિજ, બરલિંગ્ટન, વૉશિંગ્ટન ડી.સી., ડેટ્રોઈટ, ફિલાડેલ્ફિયા, કેમ્બ્રિજ વગેરે સ્થળોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ધર્મવિષયક વાર્તાલાપ.
- બાર વ્રતધારી શ્રાવક : નવલાખ નવકાર, ઉવસગ્ગહરં, લોગસ્સ અને સંતિકરંનો જાપ પૂર્ણ કરેલ છે.
- શ્રી વીશા નીમા જૈન સમસ્ત જ્ઞાતિમંડળ, વેજલપુર જૈન સંઘ, બીલીમોરા જૈન સંઘ, જૈન સોશયલ ગ્રુપ - બીલીમોરા, દક્ષિણ ગુજરાત યુનિ. પ્રાધ્યાપક મંડળ - સુરત, વી.એસ. પટેલ કૉલેજ - બીલીમોરા વગેરે સંસ્થાઓ દ્વારા સન્માનપત્ર - એવોર્ડ પ્રાપ્તિ.
- શાળા-કૉલેજ અને સેવાકીય ધાર્મિક અને સામાજિક સંસ્થાઓમાં પ્રસંગોચિત પ્રવચન અને વાર્તાલાપ.
- પત્ની સ્વ. કુસુમબહેન, કિરણ, અસ્તિ, કિંચિત (પુત્રો), (સ્વાતિ) શાશ્વતયશાશ્રીજી મ.સા. (પુત્રી)